

DİL VE EDEBİYAT ARAŞTIRMALARI
Journal of Language and Literature Studies

TDED İstanbul 2014

Dil ve Edebiyat Araştırmaları
Journal of Language and Literature Studies

Sayı : 10 - Yaz 2014 - ISSN : 1308-5069

Sahibi / Owner

Türkiye Dil ve Edebiyat Derneği Adına Ekrem ERDEM
In Behalf of Turkey Language and Literature Association

Yayın Yönetmeni / Editor-in Chief: Dr. Yusuf Akçay
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor: Av. Şevket Cankur
Teknik Redaksiyon / Redaction: Zafer Özdemir
Grafik-Tasarım / Graphic-Design: Selçuk Eser
İngilizce Redaktör / English Proofreader: Gülşen Toplu
Sekreteryası / Secretariat: Gözde Türk Demir

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Hikmet Özdemir
Dr. Yusuf Akçay
Dr. Ahmet Koçak
Üzeyir İlbak

Yönetim Merkezi / Management Centre

Türkiye Dil ve Edebiyat Derneği Feshane Cad. Nu : 3
34050 Eyüp / İSTANBUL
Tel : 90 212 581 69 12 Faks : 90 212 581 12 54
www.tded.org.tr
www.dilveedebiyatarastirmalari.com
e-posta: bilgi@tded.org.tr, ded.arastirmalari@gmail.com

Makale Gönderi / Article sending:

ded.arastirmalari@gmail.com, dr.yusufakcay@gmail.com

Abonelik 90 212 581 61 72

Subscription bilgi@tded.org.tr

Abone Bedeli

Yurt içi (Yıllık): 20.00 TL
Yurt dışı (Yıllık) 50 ABD Doları

Yayın Türü / Publication Type

6 aylık, yerel süreli

Baskı / Printed By

Pelikan Basım, Matbaa ve Ambalaj San. Tic. Ltd. Şti.
Maltepe Mah. Gümüşsuyu Cad. Odin İş Merk. No: 28/1
Topkapı / İstanbul
Tel : 0212 613 79 55

Basım Yeri / Issue Location: İSTANBUL
Basım Tarihi / Issue Date: Ağustos 2014

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Mustafa Argunşah / Erciyes Üniversitesi – Kayseri
Prof. Dr. Mehmet Aydın / 19 Mayıs Üniversitesi – Samsun
Prof. Dr. Erdoğan Boz / Osmangazi Üniversitesi Eskişehir
Prof. Dr. Şerif Ali Bozkaplan – Dokuz Eylül Üniversitesi – İzmir
Prof. Dr. Adem Ceyhan / Dumlupınar Üniversitesi – Manisa
Prof. Dr. Ömür Ceylan / Kültür Üniversitesi – İstanbul
Prof. Dr. Menderes Coşkun / Süleyman Demirel Üniversitesi - Isparta
Doç. Dr. Celal Demir / Afyon Kocatepe Üniversitesi Afyonkarahisar
Prof. Dr. Hayati Develi / Yunus Emre Enstitüsü - Ankara
Doç. Dr. Abdülkadir Emeksiz / İstanbul Üniversitesi – İstanbul
Prof. Dr. İlhan Genç / Düzce Üniversitesi – Düzce
Prof. Dr. Gürer Gülsevin / Ege Üniversitesi – İzmir
Prof. Dr. Mustafa S. Kaçalın / Türk Dil Kurumu - Ankara
Prof. Dr. Mahmut Kaplan / Fatih Üniversitesi-İstanbul
Prof. Dr. Mehmet Kara / İstanbul Üniversitesi – İstanbul
Prof. Dr. Zeki Kaymaz / Ege Üniversitesi – İzmir
Prof. Dr. Atabey Kılıç / Erciyes Üniversitesi - Kayseri
Prof. Dr. M. Fatih Köksal / Ahi Evran Üniversitesi-Kırşehir.
Doç. Dr. Hüseyin Özcan / Fatih Üniversitesi - İstanbul
Prof. Dr. Hikmet Özdemir / Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi-İstanbul
Prof. Dr. Mustafa Özkan / İstanbul Üniversitesi-İstanbul
Prof. Dr. Hatice Şahin / Uludağ Üniversitesi – Bursa
Doç. Dr. Hilmi Uçan / Afyon Kocatepe Üniversitesi – Afyonkarahisar
Prof. Dr. Abdullah Uçman / Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi - İstanbul
Prof. Dr. Alev Sınar Uğurlu / Uludağ Üniversitesi – Bursa
Prof. Dr. Hanifi Vural / Gaziosmanpaşa Üniversitesi-Tokat
Prof. Dr. Kemal Yavuz / İstanbul Üniversitesi E. – İstanbul
Prof. Dr. Emine Yeniterzi / Medeniyet Üniversitesi-İstanbul
Prof. Dr. Bilal Yücel / Cumhuriyet Üniversitesi - Sivas

İndeks ve Abstract Bilgisi / Indexing and Abstracting
Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index)

Dil ve Edebiyat Araştırmaları hakemli bir dergidir. Dergide yer alan yazılardan yazarları sorumludur.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Yusuf AKÇAY	Takdim	5
Çeviren: Ezgi CORGA	Sözlük Nedir? What is A Dictionary?	7-21
Çeviren: Duygu KAMACI	Sözlükbilimde Yasal Sorunlar: Isichazamazwi Sesindebele Sözlüğü'nde Marka Adlarının Kullanımı Üzerine Bir İnceleme Legal Issues in Lexicography: An Examination of The Handling of Brand Names in The Isichazamazwi SesiNdebele	23-37
Çeviren: Halim BİLGİN	Sözlükbilimsel Veri Tabanı Nedir? What is a Lexicographical Database?	39-53
Bekir GÜZEL	Oluşumsal Yapısalcı Bir Yaklaşım: Cemile & Cengiz Aytmatov An Approach Genetic Structuralist: Jamila & Chinghiz Aitmatov	55-72
Mücahit KAÇAR	Bir Söz Sanatı Olarak “İham-ı Tevriye” As a art of Word “İham-ı Tevriye”	73-81
Sadık YAZAR	XVI. Yüzyılda Yazılmış Türkçe Bir Aruz Risalesi: Aşkî'nin Arûsu'l-Arûz'u A Turkish Work Written in the 16th Century on Aruz Meter: Aşkî's 'Arûs al-'Arûz	83-130
Halil Sercan KOŞİK	Bâkî'nin Arapçadan Tercüme Mensur Bir Eseri: Fezâ'il-i Mekke Yahut el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledillâhi'l-Harâm Tercümesi A Prose Work of Bâkî Translated from Arabic: Fezâ'il-i Mekke or The Translation of el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledillahi'l-Harâm ...	131-148
Ahmet AKDAĞ	İmam Gazzâlî'nin Nasihatü'l-Mülûk Adh Eserinin Türkçe Bir Tercümesi: Âdâbü'l-Mülûk A Turkish translation of İmam Gazzâlî's Nasihatü'l-Mülûk: Âdâbü'l-Mülûk	149-174
Hüseyin ÖZCAN Bilal ERĞİN	Sosyal Haydut Kuramı Bağlamında “İslamoğlu” In The Context Of A Social Bandit “Islamoglu”	175-190
İsa KAYAALP	Retorik ve İletişim Rhetoric and Communication	191-208
Cüneyt AKIN	Yunus Emrenin Risaletü'n Nushiyyesi ve Kırgız Edebiyatında Nasihat Türü Örnekleri Yunus Emre's Work “Risaletü'n Nushiyye” And Examples Of Type Advice On Kyrgyz Literature	209-217
Ahmet KOÇAK	Değerlendirme Varşova'da Düzenlenen III. Uluslararası Türkoloji Kongresi Ardından	219-220
	Yayın İlkeleri Review	220-223

Takdim

Değerli Okuyucular,

Dil ve Edebiyat Araştırmaları'nın onuncu sayısı ile karşınızdayız.

Dergimizin ilk sayfalarını sözlüklerle ilgili çeviri yazılara ayırdık. Ezgi Corga'nın *Sözlük Nedir?*, Duygu Kamacı'nın *Sözlükbilimde Yasal Sorunlar ve Halim Bilgin'in Sözlükbilimsel Veritabanı Nedir?* başlıklı çevirileri geçen sayımızda yer alan çeviri yazıların devamı olarak okunabilir. Türkiye Türkolojisinin sözlükçülük sahasındaki durumu ortadadır. Türkolojinin dilbilimle arasına koyduğu mesafe, dilbilimin diğer alt disiplinleri gibi sözlükçülüğe de hak ettiği ilgiyi azaltıyor. Türkiye'de leksikografi çalışmalarının bir türlü kurumsal bir kimliğe kavuşamamasının sebebi, dilbilim ile Türkoloji arasındaki bu mesafeden kaynaklanıyor. Birkaç akademisyenin şahsî gayretleriyle ortaya konan çalışmalar ise bir disiplin inşa etmeye yetmiyor. Bu bakımdan sözlük çalışmalarına gerek telif gerekse tercüme olsun mümkün olduğu kadar yer vermeye çalışıyoruz.

Bu sayımızda ayrıca Ahmet Akdağ'ın *İmam Gazzâlî'nin Nasihatü'l-Mülûk Adlı Eserinin Türkçe Bir Tercümesi: Âdâbü'l-Mülûk*, Halil Sercan Koşık'ın *Bâkî'nin Arapçadan Tercüme Mensur Bir Eseri: Fezâ'il-i Mekke Yahut el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledillâhi'l-Harâm Tercümesi*, Mücahit Kaçar'ın *Bir Söz Sanatı Olarak İham-ı Tevriye*, Cüneyt Akın'ın *Yunus Emrenin Risaletü'n Nushiyyesi ve Kırgız Edebiyatında Nasihat Türü Örnekleri*, Hüseyin Özcan ve Bilal Ergin'in kaleme aldığı *Sosyal Haydut Kuramı Bağlamında İslamoğlu*, Sadık Yazar'ın 16. Yüzyılda Yazılmış Türkçe Bir Aruz Risalesi: *Aşkî'nin Arûsu'l-Arûz'u*, Bekir Güzel'in *Oluşumsal Yapısalcı Bir Yaklaşım: Cemile & Cengiz Aytmatov* ve İsa Kayaalp'in *Retorik ve İletişim* isimli yazılarını okuyabileceksiniz. Daha güzel sayılarda buluşmak dileğiyle.

Dr. Yusuf Akçay

Sözlük Nedir?*

Henning BERGENHOLTZ**

(Çeviren: Ezgi CORGA)***

Giriş

Bu makalenin ilk bölümünde sözlüğün, kullananlar açısından ne olduğu ve sözlük içeriğinin nasıl olması gerektiği tartışılmıştır. Sözlüklere nasıl atıf verileceği, üniversitelerde ve yayınevlerinde sözlükle ilgili oluşan karmaşalar hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca, farklı türden bilgi kaynaklarından “sözlük” tanımları verilmiş ve bu tanımlar karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Sözlük tanımlarından yola çıkılarak sözlüğün ne olduğu, içeriğinin nasıl olması gerektiği ve sözlük türleri hakkında bilgiler verilmiştir. Sıklıkla birbirine karıştırılan sözlük, ansiklopedi, leksikon vb. başvuru kaynaklarının birbirine benzer ve birbirinden ayrılan yönleri ele alınmış ve son olarak da yazarın kendi sözlük tanımlamaları verilmiştir.

Sözlük Kullanıcıları Sözlüğün Ne Olduğunu Biliyor mu?

Ana dili Danca olan her konuşucu, biri *Luk døren!* (*Kapıyı kapa!*) veya *Du har hul i din bluse* (*Gömleğinde delik var*) dediğinde cümleyi hemen anlar. Konuşmayı dinleyen kişi *dør*, *hul* ve *bluse* sözcüklerinin anlamını bilir ve bu sözcüklerin anlamını öğrenmek için sözlüğe danışması gerekmez. Ancak biri derse bu daha

---

* Bu yazı Henning Bergholtz’un yayımlanmış [Bergholtz, H. (2013). What is a Dictionary?. Lexikos, 22, 20-30.] adlı makalesinin çevirisidir.

** Afrika ve Hollanda Dilleri Bölümü, Stellenbosch Üniversitesi, Stellenbosch, Afrika Cumhuriyeti ve Sözlükbilim Merkezi, Aarhus Üniversitesi / Aarhus

*** Türk Dili Öğretmeni, Anadolu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili Bölümü, Eskişehir/Türkiye, ezgicor-ga@anadolu.edu.tr

başka bir durumdur. Bu durumda birçok kişi “Örtmeceli (eufemistisk) sözcüğünün anlamı nedir?” diye soracaktır ya da sözlükte “örtmeceli” sözcüğünün anlamına bakacaktır. Kullanıcıların bu gibi gereksinimleri, Nudansk Ordbog’un -tanınmış bir Danca sözlüktür- ilk baskısında ana dili Danca olan ve bu kişilerin hepsinin hemen hemen anlayabileceği beklenen bilindik sözcüklerin bulunmamasının ana nedenidir. Dolayısıyla bu sözlük *ordforråd* (=söz dağarcığı), *ordne* (=düzenleme), *ordre* (=düzen), *ordsprog* (=atasözü) gibi sözcüklerin anlamını içermez, bunun yanı sıra *ordbog* (=sözlük) sözcüğü de bu sözlükte tanımlanmamıştır. Bununla birlikte genel dil bilgisi ve dil yeteneği olarak varsayılan ve her zaman tartışılan bir sorun da bir sözcüğün herkes tarafından bilinip bilinmediğinin tespitidir. Örneğin, *ordbog* (=sözlük) bu sözlükte tanımlanmamış - ancak *leksikon* (=lexicon)¹ tanımlanmış. Doğru, bu durumda birinci sözcüğün “Danca” diğerinin ise yabancı bir sözcük olduğunu söyleyebiliriz; fakat *ordbog* herkes tarafından anlaşılıyor da *leksikon* anlaşılıyor mu? Yanıt evet de hayır da olabilir. Eğer “evet” diye yanıtlarsak tüm ana dili konuşucuları “Bana masanın üzerindeki büyük mavi sözlüğü getirir misin lütfen” dediğimizde bu cümleyi anlamalıdır. Yanıtımız “hayır” ise hemen hemen hiçbir sıradan konuşucu *ordbog* sözcüğünü tamamen ve doğru olarak anlayamaz. Sıradan bir konuşucu *leksikon* (=lexicon) ve *sözcük listesi*’nin (=word list) *sözlük* (dictionary) ile aynı anlamda olup olmadığını veya bu üç terim arasındaki farkı neyin tayin ettiğini de bilemeyecektir. Yine sıradan bir ana dili konuşucusu cevabı bildiğini söylediğinde de farklı konuşucuların farklı tanımlamalar yapacağını tahmin etmek güç olmayacaktır. Buna rağmen her biri kendi cevabının doğru olduğu konusunda ısrarcı olacaktır. Bu bakımdan *ordbog*’u tanımlama konusunda onlar da uzmanlardan farklı değildir. Bu sorunlu tanımlamaya daha sonra döneceğim; şimdi Nudansk Ordbog’un tüm sözcükleri tanımlayan baskısından bir sözlük maddesi vereceğim:

ordbog: Sözcüklerin sistematik bir düzende verildiği ve heceleme, sözcük türü, çekimleme ve anlamının veya sözcüğün başka bir dildeki karşılığının verildiği kitap.” (Nudansk Ordbog 2005).

1- Lexicon terimi Türkçede “sözlük” olarak karşılanmaktadır. Ancak dictionary teriminin karşılığı da aynı şekilde kullanıldığı için burada karmaşayı gidermek amacıyla “leksikon” sözcüğü tercih edilmiştir .

Sözlük'ün bu tanımı, en iyi tanımlamalardan biri olsa da en uygunu değil. "Sözcüklerin sistematik bir düzende verildiği kitap" öbeği çok net anlaşılmıyor. Tüm sözlükler sözcükleri sistematik bir düzende içermez mi? O hâlde muhtemelen, *sözcükler ya da sözcük birleşimleri hakkında bir kitaptır*, demeliyiz; fakat sözcük nedir? Adlar da bir sözcük müdür? Bununla birlikte, sözlükte şehir adlarını, ülkeleri ve önemli adları da bulabilirsiniz. Sözlüğü bu biçimde tanımlarsak eğer, bir telefon rehberi de sözlük olabilir ve bu da *sözlük*'ün bilinen tanımlamasına uymaz. Alıntılanan tanımlamadaki en ciddi hata ise elektronik sözlüklerden hiç bahsedilmemesidir. Elektronik sözlüklerde sözcükler ve sözcük birleşimleri bir veri tabanında sistematik biçimde düzenlenmiştir; fakat bu sistem kullanıcıların erişebileceği bir niteliğe sahip değildir. Birçok durumda, kullanıcı "bul" komutu verdiğinde yalnızca tek bir sözlük maddesi gördüğünden bir sistematiklikten de söz edilemez.

Sözlüğün Ne Olduğunu Bilmek Önemli mi?

Bir başvuru kaynağının başlığında "sözlükbilimsel" yazması, onun sözlükbilimsel başvuru kaynağı olduğu anlamına gelmez. Örneğin, 1995'te yayımlanmış *Politikens Musikordbog* (=Politiken'in Müzik Sözlüğü) onu yazan kişi tarafından önce *Music Lexicon* (=Müzik Leksikonu) olarak adlandırılmış ancak yayıncı, kitap sözlük bölümünden yayımlanacaksa adı *ordbog* (=sözlük) olmalıdır, ders kitabı bölümünden basılırsa *leksikon* (=leksikon) olarak adlandırılmalı diyerek kitabın başlığını değişirmiştir. Sözlüğün adının leksikon'dan sözlük'e dönüşmesinin satışlara yararlı mı zararlı mı olacağını bilemeyiz. Benzer bir şekilde birçok *sözlük* (=dictionary) başlıklı başvuru kitabının olduğunu ve bunların hiçbirinin sözlük olarak adlandırılmayacağını da biliyoruz ve ayrıca bu kitapların yaygın *sözlük* (=dictionary) tanımlamasına uymadığını da biliyoruz. Dahası, başlığında *sözlük* (=dictionary), *leksikon* (=leksikon), *sözcük listesi* (=word-list), *ansiklopedi* (=encyclopedia) sözcüklerinden hiçbiri bulunmadığı hâlde şüphesiz sözlük olan birçok çalışmanın mevcut olduğunu da biliyoruz. Bu bakımdan Palfi (2011)'nin makalesinde kullandığı manidar başlığa bir gönderme yapmak istiyorum: *Adı sözlük olmayan sözlükler ve adı sözlük olan ancak sözlük olmayanlar üzerine*.

Bu makale -*sözlük*'ün tanımı üzerine yazılmış binlerce makale gibi-bilimsel olarak ilginç olsa da sorunlara çözüm sunan bir makale değil. Ben bu makalede bilimsel bulunabilecek bir tanımlama önermek ve ek olarak da terminolojik uygulamaların kullanışlılığıyla sonuçlarını tartışmak istiyorum. Öncelikle bir sözlüğe nasıl atıf yapılması gerektiğini bilmek önemlidir. Örneğin genel bir ad altında satılan birçok sözlük atıflarda verilebilir mi? Bunu elektronik sözlük olarak satılan Verlag Ordbogen A/S.'in “Den Danske Musikordbog” adlı *Müzik sözlüğü* örneğinde uygulayalım. Aslında bu başlık dört sözlüğü kapsamaktadır. Bunlar büyüklük bakımından farklılaşmaktadır. 2012’de çıkacak dört basılı kopya 58, 160, 442 ve 444 sayfadan oluşmaktadır. Sözü edilen elektronik sürümünde kullanıcılar “sözlük hakkında” bağlantısına tıkladığında daha net bilgiler elde edebilecektir. Başlıkta adında “sözlük” geçmeyen dört sözlüğün atıflarının nasıl olabileceği aşağıda verilmiştir:

Bergenholtz, Inger i samarbejde Henning Bergenholtz. Database: Richard Almind og Martin Gyde Poulsen: *Betydning af musikudtryk*. Odense: Ordbogen. com 2011. (www.ordbogen.com). (ISBN 978-87-788-2555-1)

Bergenholtz, Inger i samarbejde Henning Bergenholtz. Database: Richard Almind og Martin Gyde Poulsen: *Viden om musikudtryk*. Odense: Ordbogen. Com 2011. (www.ordbogen.com). (ISBN 978-87-788-2299-4)

Bergenholtz, Inger i samarbejde Henning Bergenholtz. Database: Richard Almind og Martin Gyde Poulsen: *Find et musikudtryk*. Odense: Ordbogen. Com 2011 (www.ordbogen.com). (ISBN 978-87-788-2556-8)

Bergenholtz, Inger i samarbejde Henning Bergenholtz. Database: Richard Almind og Martin Gyde Poulsen: *Fremmedordbog med öusikudtryk*. Odense: ordbogen.com 2011. (www.ordbogen.com). (ISBN 978-87-788-2557-5)

Bir “sözlük” her zaman “sözlük” değildir. Buna göre, “sözlük” terimiyle ilgili iki farklı tanımı aşağıda sunacağız:

1. Müzik Sözlüğü’ne atıfta bulunursak “sözlük” her biri tamamen farklı sözlük maddelerinden oluşan bir sözlükler koleksiyonu anlamındadır.

2. Yukarıda atıfta bulunduğumuz münferit sözlükler ise yaygın olanlardır. Bu sözlükler makalenin sonraki bölümlerinde gösterilecektir. Genellikle sorunlu ve özensiz olan tanımlara bu bağlamda çok önem verilmeyecektir. Kullanıcıların ‘bu bir sözlüktür’ algısının oluşacağı tüm sözlükler yukarıda atıf olarak verilmelidir.

Akademik ve toplumsal yönden önemli olan bir diğer husus ise tüm araştırmacıların araştırma kayıtlarında sunacağı sözlük kullanımı bilgileridir. Araştırmacı, bir yandan araştırma zorunluluklarını yerine getirirken diğer yandan da her bir üniversite bu araştırmaların sunulan sonuçlarıyla ilgilenir. Çünkü bakanlık saygın üniversitelere her bir yeni yayınında, bilimsel katkı ya da kitapta (ki kitaplar birer bilimsel sözlüktür) ödenek vermektedir. Bu zamana dek bir veri tabanından sadece tek bir sözlük çıkarmak gelenekselleşmiştir; ama prensipte 5, 10, 20, 100 ; hatta binlerce sözlük aynı veri tabanından çıkarılabilir. Biz bunu Danimarka Sözlükbilimi Merkezi’nde birçok kez yaptık. Önceden de bahsedildiği gibi dört sözlük bir müzik veri tabanından çıkarıldı, Danca, İngilizce ve İspanyolca veri tabanından 16 farklı sözlüğü tarihlendirmek zorundaydık ve bu rakam birkaç yılda 27’ye çıktı. Satıcının bunları bir paket olarak mı yoksa ayrı ayrı mı satacağının bir önemi yok; ancak araştırma kaydı için bu önemli.

Biz kayıt altına aldığımızda bakanlığın onaylayacağı 16 farklı sözlük kaydı sunduk. Bakanlık birkaç baskı daha yaparsak *sözlük* için kesinlikle bir tanımlama tercih edecekti. Eğer birisi *elektronik sözlük* (=electronic dictionary) için kütüphane harcı alıyorsa yine benzer şey uygulanacaktır. Örneğin Danimarka ve Almanya’da ilgili kütüphaneler tarafından alınan kitapların sayısının bir yükümlülüğü olarak böyle bir ücret ödenir. İçin tuhafı şu ki bu harç yalnızca basılı sözlükler için ödenir bu yüzden kütüphaneler basılı sözlüklerden daha çok elektronik sözlük satın alırlar. Ancak biri kütüphane harcını elektronik sözlükler için ödeseydi, üniversitelere bakanlık tarafından verilen bütçeyle birlikte aynı ikilem ortaya çıkacaktı. Kesin bir şekilde öneriyorum ki çalışmalar farklı olduğunda ödemeler de aynı ölçüde farklı olmalı.

“Sözlük” Varolan Anlamları Sözlük tanımlamasıyla ilgili yapılmış tüm bilimsel katkılar bir araya getirilseydi ciltler dolusu çalışma ortaya çıkardı.

Burada, tanımları internet ve bazı basılı sözlüklerde bulduklarımın çok da farklı olmayan yığınlarca bilimsel çalışmayı alıntılamayacağım. Aşağıda binlerce tanımdan yalnızca küçük bir seçkiyi alıntılıyıp yukarıda bahsedilen *Nudansk* sözlüğündeki tanıma karşı öne sürülenlerle aynı şekilde bu tanımların her birine karşı üretilmiş eleştirilerin bazı noktalarına değineceğim. Göreceğiz ki bu tanım –sorunlu belirsizliğine rağmen- diğer birçok tanımdan daha açık ve iyi bir tanımdır. Çok iyi ya da çok kötü tanımları seçmek için özel bir zahmete girmedim. “Sözlük nedir” ifadesiyle bir *Google* taraması yaptım ve sonra ilk üç sayfada gördüğüm tanımların bazılarını aldım. Dolayısıyla bu makalede internetteki tüm tanımların temsili bir resmini de sunmayacağım. Çünkü makalenin asıl amacı bu değil. Amaç, mevcut hangi tanımların önemli olarak kabul edildiği ve ne şekilde sorunlu ya da yanlış ifadeler içerdiklerini göstermektir. Bu arka plana zıt olarak yalnızca basılı ya da belirli tipteki sözlüklere uygulanabilir olmayan bir sözlüğün bir bilgi aracı olduğunu ve bu aracın elektronik ya da basılı olabileceğini de hesaba katan bir tanım önermek istedim. Aşağıdaki ilk tanım, sözlüğü tanımlayamıyor; kısa, öz ve anlaşılabilir bir tanım; ancak çok fazla bir şey anlatmıyor:

Tanım (1): Sözlükler, alfabetik sözcükler ya da *girdi*’ler (=entry) listesidir. İçerdikleri bilginin miktarı ve türü farklılık göstermektedir. <http://www.lib.uct.ac.za/infolit/dict1.htm> (Erişim tarihi: Kasım 2011)

Bir sözlüğün alfabetik bir liste olduğu ifadesi tabii ki doğru değildir. İki sebepten dolayı yanlıştır: (A) Sistematik bir *bütüncül yapı* (=macrostructure) olarak adlandırdığımız, maddeleri sistematik olarak düzenlenmiş sözlükler vardır. Bu, belirli konu başlıklarının tematik bir sırada sunulduğu *tematik sözlükler* (=thematic dictionary)’de olduğu gibi sözlük maddelerinin aslında alfabetik olarak düzenlenmediği anlamına gelmektedir. Böyle sözlüklerin, genellikle kullanıcıların sözlük maddelerine daha kolay şekilde göz atmasına izin veren alfabetik bir indeksi vardır. (B) Elektronik sözlük veri tabanı özel olarak alfabetik bir sırada düzenlenmemiştir; ancak veri tabanında içsel biçimde kendi sistemini barındırır. Bu sistem, her bir yeni sözlük maddesine verilen yeni bir seri numarası olabilir. Fakat bu numaralama alfabe ile yapılmaz. Sözlük

maddelerinin sunumundan bağımsız olarak bir veri tabanındaki içsel bir konumlamadır. Daha önemlisi, elektronik sözlüklerde kullanıcının genellikle tek bir sözcüğe bakması ve sonuç olarak sadece tek bir maddeye ulaşmasıdır. Sonuçta iki ya da daha çok sözlük maddesine ulaşırlarsa bu sözlük maddeleri alfabetik olarak sıralanmış olabilir; ancak elektronik sözlüklerde alfabetik düzenin olması şartı yoktur. Sonuç olarak, kullanıcı sözlüğün yalnızca küçük bir kısmını görür. Tanımın yetersiz olmasının bir diğer sebebi de bir telefon rehberini dahi bir sözlük olarak niteleyebilmesidir. Onu böyle adlandırsak güncel terminolojik dil kullanımı ile ciddi bir şekilde ters düşer ve bildiğimiz “sözlük” tanımına uymazdı. Yine de bu tür tanımların birçok değişkesi vardır:

Tanım (2): Sözcükler ve sözcükler hakkındaki bilgilerin alfabetik bir listesini içeren bir referans kitabı. http://wiki.answers.com/Q/What_is_the_biggest_dictionary_definition (Erişim tarihi: Kasım 2011)

Tanım (1)’e karşı olan görüşlerin tümü burada da tekrarlanabilir. Bu tanımı en kısa ve muhtemelen en ilkel tanım olarak niteleyebiliriz. Tanım (1), Tanım (2) ve aşağıda verilecek olan tanımlar en yaygın olarak karşılaşılanlardır. Burada gerekli öge tipleri listelenerek bir sözlük tanımlanmaya çalışılmıştır:

Tanım (3): Sözlük için tanım, size anlamları, sözcük türlerini, bazen sözcük kullanılarak kurulan bir cümle ve sözcüğün nasıl sesletildiğini söyleyen bir referanstır.http://wiki.answers.com/Q/What_is_the_biggest_dictionary_definition (Erişim tarihi: Kasım 2011)

Böyle bir tanım, sözlüklerde olması gerektiğini düşündüğümüz birçok bilgi aracını kapsam dışı bırakır: Bir *yazım kılavuzu* (=spelling dictionary), bu tanıma göre, normal olarak *tanımları* (=definitions), *örnek cümleleri* (=specimen sentences) ve *sesletim öğeleri*’ni (=pronunciation items) içermez; dolayısıyla sözlük değildir. Yalnızca *sözcükbirimleri* (=word forms) ve onların kullanım sıklıklarını veren bir *sıklık sözlüğü* (=frequency dictionary) de adına layık değildir ve yine *ikidilli sözlükler* (=bilingual dictionaries) de bu tanıma göre çoğu durumda sözlük olarak adlandırılmazlar. Bu, yaygın ve yanlış tanımın birçok yerde kullanılmasının nedeni körü körüne tekrarlanarak çok fazla yazılıp söylenmesi

olabilir. Biraz daha olumlu olmak gerekirse bu, *tek dilli* (=monolingual), *çok işlevli* (=polyfunctional) bir sözlüğün tanımı olarak düşünülebilir. Ya da başka bir ifadeyle “sözlük” denince akla gelen tanımlamanın karşılığı olabilir. Sözlüğü, dilbilimciler ve sözlükbilimciler ayrı tanımlarlar. Bu, sözlüklerin yalnızca iletişim sorunlarını, (metin üretimi, metin algılama) metni çözmeye yarayan ve bu durumda çeviriyi bile hesaba katmayan çok dar bir bakış açısidir. Bu tür sözlükler “dil sözlükleri” olarak da adlandırılırlar. Birçok *sözlükbilimci* (=lexicographer) bizim genel manada anladığımız sözlükten yalnızca aşağıda Tablo 1’de gösterilen “iletişim sözlükleri”ni anlarlar, diğer 11 tür sözlüğü değil:

Tablo 1: Sözlük Türleri

Demek ki bu tanım bilgiyi aktarmaya yarayan, bilgi araçları gibi özellikle bilişsel olmayan işlevleri yerine getirmeyi amaçlar. Bu tür sözlükler çoğunlukla *leksikon* (=lexicon) ya da *ansiklopedi* (=encyclopedia) olarak adlandırılırlar. Bu türler de sözlükbilimsel işlerin neredeyse üçte ikisine tekabül eder. Biz, daha sonra farklı adlarla anılan sözlükbilimsel araçlar arasındaki olası farklılıklarla da ilgileneceğiz. İlk olarak, üçüncü tanımın biraz daha değişik bir hâliyle ilgili bir örnek daha alıntılar istiyoruz:

Tanım (4): Bir dilin alfabetik sözcükler listesinden oluşan ve sözcüklerin biçimlerini, anlamlarını ve kökenlerini gösteren kitap. http://wiki.answers.com/Q/What_is_the_definition_of_a_dictionary (Erişim tarihi: Şubat 2011)

Tanım (3)’e karşı sunduğumuz eleştirilerin tümü burada da sunulabilir. Yine de yalnızca anlam ve köken öğelerinin, burada bir sözlüğün tanımı için

kesin sayılması ilginçtir. Bunun yanı sıra, şimdiye kadar alıntılanan tanımların hiçbirinde bir sözlüğün, insanların belli bilgi ihtiyaçlarını karşılamak için üretildiğine değinilmemesi de oldukça manidar; fakat bu bilgi bir sonraki tanımda yer alır:

Tanım (5): Bir sözlük, belirli bir dilin sözcüklerinden ve kabul edilmiş tanımları, kökenleri, sözcük türleri, sesletimleri, yazımları ve bazı durumlarda kullanım örneklerinden oluşmuş kitaplardır. Hedef kitle ve yaşa bağılı olarak, kültürel argo ve/veya geleneksel olmayan sözcükleri de içerebilir. Bir “dil çeviri sözlüğü” bir dildeki sözcükleri ve diğer dildeki karşılıklarını listeler.

Tanım (5)’te *dil çeviri sözlüğü*’nden (=language translation dictionary) bahsedildiği için Tanım (5)’in sözlüğü bir bilgi aracı olarak değerlendirdiği söylenebilir. Öyle olsa bile bu tanımda yalnızca eşitlik ögelerinden söz edildiği için ve *çeviri eşdizimliklerinden* (=translated collocations), *çeviri örnekleri*’nden (=translated examples) ve *karşıt ögeler*’den (=contrast items) bahsedilmediği için bu sözlük göreceli olarak temel bir *çeviri sözlüğü* (=translation dictionary) olurdu. Fakat yine de A dilinden B diline ve eşzamanlı olarak B dilinden A diline çevrilmiş sözcükleri olan ve *iki taraflı sözlük* (=biscopal dictionary) olarak adlandırılan tür bu durumda hesaba katılmamıştır. İki amaçlı sözlüğün tek bir sözlük olmadığı, iki sözlük olduğu da öne sürülebilir; fakat bu genel bir uygulama değildir. Ayrıca bu tanımda “sözcükler kitabı” ifadesinin kullanıldığı da not edilmelidir. Tabii ki bu bir sözcükler kitabı değildir; “bir sözlük maddeleri kitabı”dır. Farklı verilerin sunulduğu *maddebaşı* (=lemma) vardır. Bu yanlış anlaşılmanın nedeni, İngilizce bir terim olan *girdi*’nin sözlük “madde”leri için de kullanılmasıdır. Fakat bu, yanlış anlaşılmayı açıklamak için yeterli değildir. Bir sözlük “girdi”si İngilizcede asla sözcük olarak adlandırılmaz. Şimdi son bir örnek aktaracağız; mevcut tüm tanımlar gibi oldukça tipik olduğunu göz önünde bulundurarak:

Tanım (6): Sözlük, sözcükleri ve öbekleri tanımlamaya odaklanan ve çoklu anlamlar içeren bir başvuru kitabıdır. En sık kullanılan sözlükler, bir dilde çok sık kullanılan sözcükleri içeren dil sözlükleridir. <http://www.wisegeek.com/what-is-a-dictionary.htm> (Erişim tarihi: Kasım 2011)

Tanım (4) ve Tanım (5) hakkında söylenen her şey bu tanım için de tekrarlanabilir. Ek olarak, bir sözlük her zaman yalnızca sık kullanılan sözcükleri içermelidir, ifadesi mevcuttur. Bu tanım elbette doğru değildir. Ancak bunu yapan sözlükler de vardır: öğrenici sözlüğü (=learners' dictionary), *okul sözlükleri* (=school dictionaries) ve yalnızca sık kullanılan sözcükleri içeren ve 20,000 maddebaşı'ndan az maddesi olan diğer *genel dil sözlükleri* (=general-language dictionary) gibi. Fakat *uzman sözlükler* (=specialist dictionary) bunu yapmaz. Örneğin, bir müzik sözlüğü müzik metinlerinde çok sık kullanılan sözcükleri içermez; müzikle ilgili metinlerdeki bu sözcüklerin çoğu gündelik sözcüklerdir. Müzik sözlükleri sadece sık kullanılan müzik terimlerini içermekle kalmaz, bunun yanında sistematik biçimde müzik dilinde kullanılan tüm önemli terimleri içerir. Bu terimlerin müzik metinlerinde sık geçmesi onların birincil derecede önemli olduğunu göstermez. *Genel dil sözlükleri*'nde (general language dictionary) de sözlük kullanıcısı genellikle daha az kullanılan sözcükler hakkında bilgi alır ve bu sözcükler daha geniş *genel dil sözlüklerinde* de bulunur ve haklı olarak, nadiren kullanılan sözcükler sık kullanılan sözcüklerden daha çok kabul sorununa neden olur. Bu tanımın özellikle bir sözlüğün anlamları sağladığı fikrine odaklanması da başka bir sorundur. Bu, *iki dilli sözlükler*'i (=bilingual dictionary) ve hatta anlam öğeleri içermeyen diğer bütün sözlükleri de kapsam dışında bırakır. İnternette biraz daha iyi tanımların bulunabildiğini göstermek için, son bir örnek alıntılandı. Ancak, böyle daha iyi tanımlar nadirdir. *Sözcükler koleksiyonu* (=a collection of words) ifadesinin aşağıdaki tanımda da kullanılmasına rağmen, bir sözlüğün kullanıcılar kesin bilgi ihtiyacı duydukları zaman, onlara yardım etmeyi hedeflemesinden de bahsedilmektedir:

Tanım (7): Bir sözlük [*lügat* (=wordbook), *leksikon* ya da *dağarcık* (=vocabulary) olarak da adlandırılır] bir ya da daha çok dildeki sözcüklerin bir koleksiyonudur. Sıklıkla *alfabetik* şekilde listelenir ve kullanım bilgisi, *tanımlar*, köken bilgisi, sesbilgisel sesletimler ve diğer bilgileri içerir. Ya da *leksikon* olarak da bilinen ve bir dildeki sözcükler ile onların diğer dildeki karşılıklarının bir araya getirildiği kitaptır. *Nielsen*'e göre (2008) bir sözlük üç karakteristik ve önemli özelliği ile *sözlükbilimsel* (=lexicographic) bir ürün olarak kabul edilebilir: (1) bir ya

da daha çok işlev için hazırlanması; (2) bu işlevleri yerine getirme amacı için seçilen veriyi içermesi; (3) sözlükbilimsel yapısının kullanıcıların ihtiyaçlarını karşılayan ve sözlük işlevini yerine getiren veriler arasındaki ilişkiyi kurması ve yapılandırması (Wikipedia, Erişim tarihi: Kasım 2011).

Makalemin sonunda, *sözlük*'ün iki farklı anlamı olduğunu gösteren kendi tanımıma – aslında tanımlarıma– katkıda bulunacağım. Birincisi, aşağıda alıntılanan (ve alıntılanmayan) tanımların eleştirisine yol açan belirsizliğin iki noktasını özetlemek istiyorum. Ayrıca, alıntılanan tanımlarda bahsedilmeyen ancak önemli olan bazı noktalar vardır. Alıntılanan tanımların hiçbirinde ortaya çıkmayan bu durumdan ilk önce bahsediyoruz:

a. Bir sözlüğün, sözlük olarak adlandırılması için onun kaç sözlük maddesi içermesi gerekir? 1000'den daha az madde içeren birçok basılı sözlük vardır. İnternette bir sözlük yalnızca 157 maddeden oluşuyor. Fakat bu sayı ne kadar az olabilir? İki diyebilirim. Kabul edilmelidir ki küçük olan herhangi bir sözlük bilmiyorum, ancak bir sözlüğün özgün sözlük maddelerinden oluşması gerektiğı iddia edilirse, prensipte bir sınır olmalıdır.

b. Tanım (7)'de dolaylı olarak anılan ikinci bir mesele de şudur. Bu tanım: “sözlüğün bir lugat, leksikon ya da dağarcık olarak da adlandırıldığını” söyler. “Sözlük” terimini, iletişimsel, bilişsel ve bunun yanında iki temel işlevi yerine getirmeyi amaçlayan bilgi araçları olarak, sözlükbilimsel başvuru çalışmalarının bütün türleri için genel bir terim olarak görmeyi bir çözüm önerisi olarak görüyorum. Terminolojik kullanıma yönelik bir eğilim olduğu doğrudur, ancak bu bir eğilimden başka bir şey değildir. Den Danske Netordbog (2012)'da, *ordbog* (=sözlük) sözlük maddesi altında bu eğilimi aşağıdaki gibi açıklarız (Dancadan çevrilmiştir):

Somut metinlerle ilgili yardım öneren sözlükbilimsel başvuru çalışmaları ile genel veya özel bilgi elde edilebilen diğer başvuru çalışmaları arasında bir ayrım yapılabilir. Birincisi genellikle sözlük, ikincisi ise leksikon ya da ansiklopedi olarak adlandırılır. Ancak bu iki türün adlandırılışında ve aralarında genel olarak kabul görmüş bir ayrım yoktur.

c. Sözlüklerde içinde sözlük olabilir mi? Bu soru birçok boyuta sahiptir. İlginç olan, bu sorunun “sözlük” tanımlarının herhangi birinde bildiğim kadarıyla sorulmamış olmasıdır. Ancak sözlükler “maddebaşı” listelerinden yani *harici metin*’lerden (=outer text) çok daha fazla bölüme sahiptir. Bu, bilinmektedir ve detaylı olarak açıklanmıştır. Bu harici metinlerin bazıları, “sözlük” tanımıyla doğrudan ilişkili olan kısa sözlük maddeleri içerir; örneğin, terimlerin anlamlarının kısa açıklamalarını içeren dil bilgisi terimlerinin alfabetik bir listesi. Benzer bir şekilde para birimi veya ağırlık ve kütle birimlerinin listeleri de “sözlük”ün güncel tanımına uyar. Bir sözlük içinde başka sözlüklere sahip olabilirsiniz. Diyelim ki böyle harici metinler genellikle “sözlük” olarak adlandırılmaz. Fakat *iki taraflı sözlükler* bile iki sözlük olarak anılmaz; ama bir sözlük eğer aynı basılı ciltle sınırlıysa örneğin iki maddebaşı listeli bir sözlükse -Danca-İngilizce ve İngilizce-Danca- gibi, o hâlde, böyle bir sözlük ikili bir ada sahiptir: Danca-İngilizce ve İngilizce-Danca Sözlük.

Bir sözlüğün bir sözlüğü içermesi Japonya ve diğer Asya ülkelerinde benimsenen gelenek incelendiğinde daha açık hâle gelir. Bir kişi, orada içinde özgün sözlükler yüklü olan küçük bir bilgisayar satın alabilir. Bu sözlükler basılı sözlüklerin dijitalleştirilmiş halidir. 400’e kadar özgün sözlük içerebilen bu bilgisayarlar, sözlük; daha doğrusu, Japoncada elektronik sözlük olarak adlandırılır:

“Sözlük” İçin Önerilen Tanım

Sözlük tanımlarının mevcut tüm eleştirisinden sonra, önerilebilecek iddialı bazı tanımlar ortaya çıkabilir. Sözlüğün tanımı bir tane olamaz. Çünkü iki farklı anlamı vardır ve sözlüğün belirli ihtiyaçları karşılaması gereken bir bilgi aracı olduğunu açıklamak çok önemlidir:

Sözlük;

1. *Metin algılama* (=text reception), metin üretimi veya çevirisi ile ilgili bir yardıma ihtiyaç duyulduğunda ya da sadece bir sözcük veya sözcük dizisi hakkında bilgi alınmak istendiğinde danışılabilen, özgün konular veya dil öğeleriyle ilgili sözlük maddelerini ve muhtemelen birçok harici metni de içeren sözlükbilimsel başvuru çalışmasıdır.

2. Metin algılama, metin üretimi veya çevirisi ile ilgili bir yardıma ihtiyaç duyulduğunda ya da sadece bir sözcük veya sözcük dizisi hakkında bilgi alınmak istendiğinde danışılabilen, özgün konular veya dil öğeleriyle ilgili sözlük maddelerini ve muhtemelen birçok harici metni de içeren ve her biri özgün bir sözlük tanımıyla ilişkili birçok sözlükten oluşan sözlükbilimsel başvuru çalışmasıdır.

Kaynaklar

- Bergenholtz, Inger i samarbejde Henning Bergenholtz (2011). Database: Richard Almind og Martin Gyde Poulsen: *Betydning af musikudtryk*. Odense: Ordbogen.com. (www.ordbogen.com).
- Bergenholtz, Inger i samarbejde Henning Bergenholtz (2011) Database: Richard Almind og Martin Gyde Poulsen: *Find et musikudtryk*. Odense:Ordbogen.com. (www.ordbogen.com).
- Bergenholtz, Inger i samarbejde Henning Bergenholtz (2011). Database: Richard Almind og Martin Gyde Poulsen: *Fremmedordbog med musikudtryk*. Odense: Ordbogen.com (www.ordbogen.com).
- Bergenholtz, Inger i samarbejde Henning Bergenholtz (2011). Database: Richard Almind og Martin Gyde Poulsen: *Viden om musikudtryk*. Odense: Ordbogen.com (www.ordbogen.com).
- Den Danske Netordbog* (2012). = Bergenholtz, Henning under medvirken af Filip Odgaard Bodilsen, Kathrine Brosbøl Eriksen, Helene R. Gudmann, Stine Busk Hedegaard, Helene Halkjær Jensen, Jesper Halkjær Jensen, Christian Kjølhede, Anders Kroman Liin, Jane Nguyen, Heidi Agerbo Pedersen. Database: Richard Almind, Rasmus Theodor Styrk, Peter Christensen: *Den Danske Netordbog*. Odense: Ordbogen.com. (www.ordbogen.com) (7th edition).
- Nudansk Ordbog* (2005). =*Politikens Nudansk Ordbog*. 19th edition. Copenhagen: Politikens Forlag.
- Pálfi, Loránd-Levente (2011). Om ordbøger, som ikke er ordbøger, og ikke-ordbøger, som er ordbøger. Arboe, Torben and Inger Schoonderbeek Hansen (Eds.). *Jysk, øsmål, rigsdansk mv. Studier i dansk sprog med sideblik til nordisk og tysk — Festskrift til Viggo Sørensen og Ove Rasmussen udgivet på Viggo Sørensens 70-års dag den 25. februar 2011*: 325-335. Aarhus: Aarhus University.
- Politikens musikordbog = Inger Bergenholtz (1995). *Politikens musikordbog*. Copenhagen: Politikens Forlag.

Sözlük Nedir

Heninng BERGENHOLTZ

Çeviren: Ezgi CORGA

Özet

Sözlüklerdeki ve makalelerdeki tanımları karşılaştırdığımızda, “Sözlük nedir?” başlığı altında sözlük-bilimcilerin farklı düşüncelere sahip olduğunu görürüz. Ayrıca aynı türden içeriğe sahip sözlükbilimsel araçların tümünün bazen sözlük bazen ansiklopedi bazen leksikon diye adlandırıldığını görürüz. Gerçekte eğer iyi kalitede ve amacına uygun bir araç hazırlanmışsa adlandırma çok önemli bir problem değildir. Buna rağmen ben size ek olarak farklı türden bilgi edinme araçlarından bir değil iki farklı türde iki farklı tanım vereceğim. Ayrıca üniversitelerde yapılan araştırmalardaki sözlük konseptiyle ilgili de bir tartışmam olacak.

Anahtar Kelimeler: Sözlük, Ansiklopedi, Sözlükbilimi, Bilgi Edinme Aracı, Sözlükbilimsel Araç, Araştırma Kaydı, Sözlükbilimsel Veritabanı, Tek İşlevli Sözlükler, Çok İşlevli Sözlükler.

What is A Dictionary?

Heninng BERGENHOLTZ

Interpreter: Ezgi CORGA

Abstract

By comparing different definitions in dictionaries and in theoretical papers we know that lexicographers have very different opinions on the topic: “What is a dictionary?” We see too that lexicographic tools with the same type of content sometimes are called dictionary, sometimes encyclopedia, sometimes lexicon. In reality it is not a large problem if the information in a certain tool is of a high quality as to the intended function. Nevertheless I will give not one but two additional definitions of two different types of information tools. There will also be a discussion on the relevance for the concept of dictionary in connection with the research registration in universities.

Keywords: Lexicon, Encyclopaedia, Lexicography, Information Tool, Lexicographic Tool, Research Registration, Lexicographic Database, Monofunctional Dictionary, Polyfunctional Dictionary

Sözlükbilimde Yasal Sorunlar: Isichazamazwi Sesindebele Sözlüğü'nde Marka Adlarının Kullanımı Üzerine Bir İnceleme*

Mandlenkosi MAPHOSA**
(Çeviren: Duygu KAMACI)***

Giriş

Bu makale Isichazamazwi SesiNdebele'de marka adlarının hukuken tartışılmalı sorunlarını merkeze alır. Bu minvalde makale, küçük ölçekli yapıya ait girdilerinde marka adı içermeyen -çoğunlukla genel amaçlı- sözlüklerin gerçekleştirimi üzerinde yol alacaktır. Söz konusu durum -Higgins'in (1997: 381) de alıntılanmış olduğu- Webster's Third New International Dictionary of English Language'in baş editörü tarafından "bu sözlük [Webster's] jenerik sözcüklere, onların fonksiyonları, şekilleri, sesleri ve anlamlarına karşı kendini sınırlamıştır" cümlesi ile etkili bir biçimde ifade edilmiştir. Bu gerçekleştirim ışığında makalede, Ndebele olarak da bilinen ve genel amaçlı sözlük olan Isichazamazwi SesiNdebele'deki (ISN) eğilimler ya da sapmalar incelenecektir. Unutulmamalıdır ki (ülke yasalarının da belirttiği gibi) ISN'nin içerdiği marka adlarından bazıları yasaya uygun olarak nitelendirilmektedir. Makale, bundan daha da öteye giderek belli başlı markaların seçiminde ya da seçilmeyişinde mantıklı bir bilimsel gerekçenin olup olmadığını araştıracaktır. Çalışmayı

---

* Bu yazı Mandlenkosi Maphosa'nın 5-7 Temmuz 2011 tarihinde düzenlenen 16. Uluslararası AFRILEX Konferansı'nda sunduğu "Legal Issues in Lexicography: An Examination of The Handling of Brand Names in the Isichazamazwi Sesi Ndebele" adlı bildirisinin çevirisidir.

** Midlands State Üniversitesi, Afrika Dilleri ve Kültürleri Bölümü, P.B. 9055, Senga Gweru, Zimbabwe (maphosam@msu.ac.zw)

***Araş. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eskişehir/Türkiye, dkamaci@ogu.edu.tr

bağlamsallaştırma yerine makale, marka adlarını ele alış biçimi ile uluslararası İngilizce sözlükler ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca söz konusu çalışma, ISN sözlükbilimcilerinin marka adlarını ele alışında izledikleri yolların çeşitliliği üzerine tartışacaktır. Böylelikle marka adları işaretlemelerinde farklılıkların bulunup bulunmadığı ya da onları diğer sözcüklerden ayırmak için büyük harf kullanımına başvurulup başvurulmadığı tespit edilecektir. Tartışmanın bu kısmında daha çok yasal sınıflandırmalar üzerinde durulacak ve ayrıca sözlükbilimsel uygulama ve teori için kimi alıntılara yer verilecektir.

Marka Adlarının Tanımı

Amerikan Pazarlama Ortaklığı'na (1960) göre marka adı, onları rakiplerinden ayırt eden ve bir ya da bir grup satıcının ürünlerini tanımlamaya yönelik bir addir. Böylelikle bir marka adı o markanın sözlü olarak söylenebilen bir parçasıdır. McDonald's hem kendi adını hem de "Golden Arches"ı markasının bir parçası olarak kullanmaktadır. Ancak McDonald's daha yaygındır. Marka adı hukuki bir kurum tarafından tevdi edilmiş bir kayıt talimatı ile koruyucu patentlere ve ticari markalara kayıtlı ise yasal bir güç taşır ve böyle bir birim ile kayıt edildiği zaman o marka tescilli bir marka olur. Yani marka adı ile ticari marka esasen birdir ve özünde aynı şeydir. Ticari marka olarak bir markanın tescillenmesi marka sahibine birilerinin bu adı kullanmasına karşı yasal bir güç sağlar. Böylece firmanın ürünlerini diğer firmaların ürünlerinden ayırt etmek için ticari marka bir sözcük, sembol, isim ya da imleyicidir. Bu tanımlama da gösteriyor ki marka adı ticari markanın bir formudur.

Formlar ve Marka Adlarının Rolü

Çoğunlukla başlıca nitelikleri ve dayanıklılıkları tarafından tespit edilen marka adları kendilerini farklı formlarda açıkça gösterirler:

Hayal Ürünü: Bunlar, Trade Marks (TM)'a sunulmak veya bir ürünü tanımlamak üzere türetilmiş sözcüklerdir. Bilindik değıllerdir ya da sözlüksel anlamları yoktur. Tamamıyla sahipleri tarafından üretilmişlerdir. Örneğin: Kodak, Jeep, Xerox.

Rastgele Seçilmiş: Bu tür adlar sözlüksel anlama sahiptirler. Ancak TM ürünü

olarak kullanıldıklarında ne ürünün kalitesini tanımlar ne de önerirler. Bağlı oldukları ürün ve hizmetleri açıklamazlar. Onlar sadece ürün pazarı içinde farklıdırlar ve bu alanın dışındaki kullanımlarında daha az korumaya sahiplerdir veya korumaya sahip değillerdir. Rastgele seçilmiş bir markanın farklılığı onun özel bir ürün ya da hizmete uyumsuz olması gerçeğinden ortaya çıkar. Örneğin: MS Windows, Apple Computer, Crest Toothpaste, Camel Cigarettes.

Hatırlatıcı: Hatırlatıcı markalar doğrudan ürünü tanıtmazlar fakat tescilli ürünün amacını hatırlatırlar. Doğuştan farklı düşünölen -bu marka adları- ikincil bir anlam göstermeksizin TM koruması için uygundurlar. Sadece dolaylı yoldan bağli olduğu ürün ya da hizmetin izlenimini iletirler. Gözlemci ya da dinleyiciler ürünlerin niteliklerini tespit etmek için algılarını ve hayal gücünü kullanmalıdırlar. Örneğin: Wall Street Journal, Business Week, Head and Shoulders Shampoo, Coppertone, People Magazine, Mr. Clean.

Açıklayıcı: Onlar, markalı ürünlerin amaçlarını, işlevlerini, kalitelerini, özelliklerini vb. (ek bilgi) tanımlarlar. İletilen ürün ya da hizmetin içeriğinin ya da karakteristik özelliğinin ne olduğunu anlamak hayal gücünü gerektirmez. Örneğin: Car Freshener markalı araç kokusu, Vision Center gözlükleri, All-Bran tahılları, Paperback kitapları, TV Rehberi.

Jenerik: Öncelikli olarak bir marka adı yerine kategoriye refere ederler. Genellikle ürünlerin bir çeşidinin tanımı için ad olarak kullanılırlar. Jenerik terim özel bir ürünün bir türünü tanımlar. Örneğin: golf balls (Nike golf balls yerine).

Not: Eğer yeteri kadar baskın olurlarsa (1.-4.) jenerik olabilir (ve TM korumasını kaybedebilir). Bunlardan bazıları: Trampoline, Brazier, Escalator, Thermos, Yo-Yo, Aspirin.

Marka Adlarının Asimetrik Rollerini: Bir Dilbilimcinin ve Bir Ekonomistin Bakış Açılıarı

Marka adlarının rolü bir itiraz alanıdır çünkü bir yanda dilbilimciler onları kullanılmak üzere oluşturulan dil kaynağı olarak görürken ekonomistler onları yasal olmayan kullanımdan korumak üzere ekonomik kaynak olarak görürler. Mesela Akmajian ve diğerleri (2001) şunu belirtirler:

“Kleenex ve Xerox yeni kelime türetimi için başka bir tekniği gösterirler. (...) Yüz temizleyicisi markası olan Kleenex, genelde yüz temizleyiciyi gösteregelmiştir. Xerox, fotokopi makineleri üretmesiyle bilinen bir addir ve şirketin korkusunun çoğunu, Xerox teriminin özel marka adı çağrışımını kaybetmesi ve genelde fotokopi sürecini tanımlarken kullanılagelmesi oluşturmaktadır.”

Benzer görüşü Crystal (2006) şu şekilde kısaca ifade etmiştir:

“Tartışmalı jenerik anlamlı sözcüklerin sayısı şaşırtıcı biçimde fazladır: aspirin, band-aid, escalator, filofax, frisbee, thermos, tippex ve Xerox gibi. Sözlükçülerin (sözlük hazırlayıcılarının) karşılaştığı problem ise bunların nasıl ele alınacağıdır. Eğer “Yeni bir hoover aldım: Markası Electrolux” gibi şeyler gündelik kullanımda söyleniyorsa, bu kullanımı kaydederken sözlükler jenerik anlamı vermelidirler. Bu prensip mahkemelerde birkaç kez sunulmuş ve sözlük hazırlayıcılarının böylesi kullanımlardaki haklılığı her seferinde onaylanmıştır. Fakat bu karar hala şuna açıklılık getirebilmiş değil: ‘Kişiye özel bir ad ne zaman yeterli gelişim gösterip gündelik kullanımda güvenli biçimde jenerik olarak adlandırılacaktır?’”

Metcalf (2002) bunu daha çok mizahi yolla ifade eder: “Bazı marka adları tasmalarından kurtuldu, çılgınca koştu ve genel söz varlığının kutusuna katıldı.”

Bu görüşlerden ortaya çıkan şu ki gerçekten rastgele kullanılmaması gereken dilin ayrıcalıklı sözlüksel söz varlığı mevcuttur. Ancak, bazen zamanla dilin genel söz varlığına birkaç ayrıcalıklı unsur katılmaktadır. Bu olgu da jenerikliği işaret etmektedir.

Diller için özellikle de Ndebele için mesele dil politikası sorunları yüzünden daha karmaşık hale gelmektedir. Ndebele insanların gerçekte ve devamlı surette Batı ile ilişki kurması sonucu 19. yüzyılın ortalarından itibaren Ndebele dili İngilizce karşısında ikincil rol oynamaktadır. Bu da dili, belli alanlardaki ifade kapasitesi açısından yetersiz kılmaktadır. Daha çok çift dilliliğin doğası gereği dil, kendini uzun bir süredir İngilizceden ödünç kelime alma eğilimi içinde bulmuştur. Yani genelde İngilizcedeki kabul edilmiş marka adları Ndebele diline genel söz varlığı stoğunun bir parçası olarak adapte edilmiştir.

Örnek olarak Amerikan kolası için ticari marka adı olan “coke” sözcüğünden gelen ‘ikhokhu’ sözlüksel birimi (ikhokho, ikhokhakhola, ikhokhokhola diye de adlandırılan) henüz hiçbir meşrubatı refere etmez. Bu dilbilimsel realite, sözlük hazırlayıcılarının söz konusu dil üzerine çalışırken ve böylesi sözlüksel birimleri ele alırken daha ihtiyatlı olmaları gerektiği anlamına gelmektedir.

Bölünmenin diğer bir tarafındaki ekonomistler marka adlarını firma, firmanın ürünleri/hizmetleri ve çalışanları hakkında zihnimizde iyi ya da kötü yanlarıyla birleşen kelimeler olarak görürler. Klein ve Keith (1981) şunu ifade ederler:

“Marka adlarının temel ekonomik teorisine göre onlar firmaya kâr kazandıran ticari isimlerdir. Sıradan emsalleriyle karşılaştırılınca markalı ürünlerin kârı yüksek fiyat olarak ortaya çıkmaktadır.”

Böylelikle marka, firmaya kendini rekabet ortamında farklılaştırmasına olanak tanır. Marka adı firma görünürlüğünün işaretleyicisidir. Eğer görünürlüğünüz çoksa büyüme ve güçlenme şansına o denli sahipsinizdir. Bu da şu anlama gelir, dilbilimciler ve ekonomistler için marka adları, ticari markaların ekonomik/yasal niteliklerine karşı koymak gibi asimetrik roller oynarlar. Bir markanın dilbilimsel başarısı onun ekonomik kısıyımı olacaktır.

Marka Adlarının Sözlüksel Uygulaması

ISN stil kılavuzunda marka adlarının nasıl ele alındığı hakkında belirgin bir beyan yer almamaktadır. Ancak “madde başları” alt başlığında şu ifade yer alır: “madde başları küçük harfle ve koyu fontla girilmiştir ve girdilerde özel isimler bulunmayacak sadece jenerik terimler yer alacaktır” (Hadebe’deki ISN Stil Klavuzu 2002: 222). Aynı zamanda stil kılavuzundaki “özel ad yer almamaktadır” (ibid, 223) denilen “özel isimler” başlığı altında herhangi bir çıkarım yapamamaktayız. Stil kılavuzundaki bu iki koşula bakınca rahatlıkla anlaşılıyor ki marka adlarını sözlüğe dâhil ederken (sözlük hazırlayıcıları) kendi inisiyatiflerini kullanmamaları gerekiyordu. Bu, madde başı girmede yazımsal birlik üzerine hazırlanan kılavuzda da anlaşılmaktadır. Kılavuz, madde başlarının küçük harfle girildiğini söylemektedir. Bahsedilen madde başlarının bazıları marka adı olarak sözlüğe girilmiş olsaydı en azından onların

baş harflerini büyük harfle gösterilmesi beklenecekti. Aşağıdaki alıntı böylesi özel isimlerin gösteriminin kanıtı niteliğindedir:

1. uNtulikazi bz 1a. uNtulikazi yinyanga yesikhombisa eyomnyaka ephakathi kukaNhlangu la loNcwabakazi. (ISN, 2001:498) (Temmuz, Haziran ve Ağustos arasında kalan yılın yedinci ayıdır.)

2. uNkulunkulu bz 1a. uNkulunkulu kukholelwa ukuthi ngumdali wezinto zonke emhlabeni. (ISN, 2001:496) (Tanrı, evrendeki her şeyin yaratıcısı olduğuna inanılandır.)

Fakat durum böyle değildir, gerçek şu ki sözlükte madde başı olarak yer alan marka adlarının sayısı çoktur: Örneğin “ikhokhu (kola), ijibhi (cip), ivaselina (vazelin). Bunlar her nasılsa aşağıda da gösterildiği üzere stil kılavuzunun yazımsal şartlarına göre girilmiştir:

3. ikhokho bz 5. Ikhokho yisiphuzo esinathwa siqanda esilombala ongathi umnyama esigcinwa embodleneni. (ISN, 2001:127) (Kola şişelenmiş, siyahımsı, alkolsüz ve soğuk tüketilen bir içecektir.)

4. ifanta bz 5. Ifanta ngokunathwayo okulombala olithanga okusembodleneni. (ISN, 2001: 106) (Fanta, şişelenmiş portakallı alkolsüz içecektir.)

Bu sebeple marka adlarının ISN'nin küçük ölçekli yapısal girdilerinin bir parçası olup olmadığı tartışma konusu değildir. Sorun dâhil etme ya da etmemenin kriterinin ne olduğudur, bu yüzden eğer biri tarafından stil kılavuzunun şartları dikkate alınsaydı onların (sözlüğe) dâhil edilişlerinin son derece yetki dışı olduğu görülecekti. Editörler, sözlüğe marka adı dâhil ederek stil kılavuzlarında yapmalarına izin verilen şeylerin ötesine geçmişlerdir. Olası bir savunma şu biçimde olabilir; girilen madde başları marka adlarının jenerik biçimleridir. En azından üstte yer alan tanımlara biri dikkat etmiş olsaydı böylesi bir açıklamanın yeterli olmayacağı görülecekti. Her iki tanımın tüm alkolsüz içecekleri içerecek kadar jenerik olmadığı görülmektedir. Ancak ayrı ayrı kola ve fanta özgündür. Aşağıdaki girdilere nasıl yaklaşıldığı farklılık arz eder:

5. ivaselina bz 5. Ivaselina ngamafutha ajiyileyo awokugcoba ubuso lomzimba. (ISN, 2001:273) (Vazelin, yüz ve vücutta kullanılan jel ve yağ mahiyetinde bir kozmetik ürünüdür.)

6. ikhango bz 5. ikhango yinkomitsho enkulu. (ISN, 2001:124) (Kango, büyük bir fincan türüdür.)

Yukarıdaki örneklerden anlaşılıyor ki anlamlar jenerik olarak deşiflenmişlerdir ve belirli bir markaya özgü değillerdir. Mesela vazelin Level Brothers'a ya da petrol jelatini Bp ve Shell'e özgü olarak tanımlanmamıştır ancak girdiye her şey dâhildir. Aynı uygulama, metal kupadan bahsederken üreticisi göz ardı edildiğinden kango için de geçerlidir. Bu durum şunun haklılığını göstermektedir: Madde başları küçük harfle girildiği için artık onlar özel isim olmaktan ziyade genel isim olurlar. Başka bir deyişle şimdiye dek (zikredilen) marka adları şimdi ayrı ayrı metal kupa ve petrol jelatini için tam eş anlamlı kelimelerdir.

3.-7.' deki örneklere bakınca açıkça anlaşılıyor ki teorik olarak sözlüğe marka adlarının dâhil edilmediğini bilsek bile marka adlarının kapsam ve uygulamaları oldukça gelişigüzel ve tutarsızdır. Deneyimimiz durumun böyle olmadığını göstermektedir. Durumun böyle olup olmadığını kararını vermek ve bu varsayımı etkisiz kılmak için sözlüğe göz attık ve dâhil edilmediğini düşündüğümüz marka adlarını bulunca hayrete düştük. Mesela başka bir şaşırtıcı durum ise sözlük listesinde JEEP ve DAF'ın (Almanca-Amerikanca Ortaklığı) motor üreten şirket olarak değil de (bu özellikteki) taşıtların genel adı olarak geçmesi idi. Aynı soru vazelin ve kâfurun her ikisinin de cilt bakımı için kullanılan popüler ürünler olmasına rağmen neden sadece vazelin madde başının dâhil edildiğine ilişkin sorulabilir. Sprite, stoney ginger beer ve spa letta'nın coke ve fanta madde başları gibi sözlükte neden listelenmediği henüz belirgin değildir. Tanımlamaları açısından niçin 3. ve 4.'nün marka adı olarak, 5. ve 6.'nın ise jenerik terimler olarak tanımlandığı geriye bir soru işareti bırakmaktadır.

Bir şey bunu sonlandırmak için ikna edici olabilir (o da) editörlerin seçimlerinin, belirli bir madde başının mülkiyet hakkına sahip olup olmadığı üzerine kendi düşüncelerinin bir yansıması olması. Oysa telefon görüşmelerinde

her iki kıdemli editör de (şahsi) düşüncelerinin bu durumu etkilemediğini söylediler. Onlar bu dâhil edişi ticari marka adlarının popüler kullanımına dayandırsalar bile bu tür kullanımı derlem üzerinden işaret ederek bilimsel açıdan kararlı olmuyorlardı. Ancak deneyimli anadil konuşucuları ve dil öğreticileri (sözlükteki) bu durumdan bizi haberdar edebilirdi. Buradan hareketle editörlerin savı şudur; onlar marka kimliğini kaybetmeyen veya jenerik olmayan marka adlarını (sözlüğe) dâhil etmeye niyet etmemişlerdir. Bunlar sözlüksel olmayan (unsurlar) gibi kabul edilmiştir. Öyle de olsa sorun, onların bazılarının jenerik değilmiş gibi tanımlanmasıdır. Bu nedenle ISN geçerli sözlüksel ilkelerden yola çıkarak marka adlarını seçmiştir. Hakikatte ISN marka adlarından bazılarını yer verir, ancak ne var ki başta ticari marka sahipleri ve sözlük kullanıcıları bu adların sadece ticari marka kullanımları yüzünden seçilmiş olduklarına inanacaklardır.

Diğer Sözlüklerde Durum Nedir?

ISN'nin jenerik olarak kullanılan markalara yaklaşımı aşağıda da örneklendirilen diğer önde gelen sözlüklerinkinden oldukça farklıdır:

7. **Band-aid** ...Ufak yaraları korumamaya yarayan, ortasındaki sargı bezi ile yapışkan bant için kullanılan bir marka. Aynı zamanda mecazen şu biçimlerde de kullanılır: “Doğru refah düzenlemesi Band-Aid çözümünden geçer.” (Los Angeles Times) “Birçok eleştirmen bu önlemlerin sadece Band-Aid olduğunu iddia etmektedir.” (US News ve World Report) (The American Heritage Dictionary of The English Language; 3. baskı, 1992)

8. **Band- Aid** 1. Marka. Ufak çizik ve kesikleri kaplamak için kullanılan, ortasında gazlı bez yer alan yapışkan bant markası. 2. Resmi olmayan kullanım. Geçici, sınırlı, eğreti çözüm veya asıl, uzun süreli ihtiyacı gidermeyen çözüm: Önerilen düzenleme band-aid olmaktan öteye gidecek kadar kapsamlı değil. 3. ...Sınırlı, geçici yardım ya da çözüm niteliğindeki resmi olmayan hizmet: Karmaşık bir problemi çözmede band aid tedbirleri (The Random House Dictionary of the English Language, 1987).

9. **Band-Aid...** ufak yaralar için yapışkan bant ve sargı bezi ile hazırlanmış küçük bandaj markasıdır. 1(a) bu türde bir bandaj. 2. ciddi ya da karmaşık bir problem için yüzeysel geçici onarım- s. Sadece geçici ve yüzeysel rahatlık temini... (Webster's New World Dictionary 1988)

10. Band-aid ...ufak yaraları kapatmak için kullanılan sargı bezli küçük yapışkan şerit markası. (Merriam-Webster)

7 ile 10 arasındaki örneklerdeki marka adlarının sözlüksel uygulanışı metaleksikografi müdahalesi gerektiren bir probleme işaret etmektedir. Açıkça görülüyor ki esasen tüm sözlükler ticari marka adlarına aynı şekilde yaklaşmamaktadırlar. Asıl önemli olan gelecekte yazılacak Ndebele sözlüklerinin güncel kullanım kaydı düşüncesinden nasibini alıp almayacağıdır. Merriam-Webster'daki istisna dâhil üstteki örneklerin hepsi konuşma diline özgü ve mecaz anlamda kullanılsa dahi tüm kelimelerin jenerikliğini işaret eder. Hatta jenerikliğini kanıtlamak için yeteri kadar delile sahip ticari markaların ad kökenli olmayan kullanımları ile söz konusu markalar kendi durumlarını pekiştirirler. Bu da şu anlama gelmektedir; prensip olarak sözlük hazırlayıcıları, genişleyen anlambilimsel alanın kurucusu niteliğindeki diğer şeyler arasında özellikle onların deyimsel, metaforik ve resmi olmayan kullanımlarını göstererek belli bir marka adının jenerikliği hususunda hak iddia edebilirler. Bunu yapmanın daha sistematik bir yolu dildeki marka adının dilbilimsel davranışını tesis etmekte derleme güvenmektir.

Diğer biçimbilimsel ilke ise sözlük hazırlayıcılarının diğer konuşma kategorilerinde marka adının biçimbilimsel uyarlamasının nasıl oluştuğu (bilgisini) kullanabilmesidir. Doğasında bir marka adı isimdir ve böylelikle bunların, bu dilbilgisel kategorinin içinde bulunması gereken sözlüksel birimler olması beklenmektedir. Bunun ışığında söylenebilir ki hiçbir marka adı biçimbilimsel ürün olmaz ve fiiller, sıfatlar, zarflar ve bağlaçlar gibi diğer dilbilgisel kategoriler statüsünden sayılmaz. Bunlar bir sözlük hazırlayıcısına hazırladığı sözlüğün listelenmiş büyük ölçekli yapısındaki girdilerin bir parçası olarak ona sağlam bir yasal koruma vermektedir. Aynı zamanda bir marka adının biçimbilimsel analizinde derlem kanıtının da kullanılması gerekmektedir.

Diğer metalaksikografik sorun ise gelecekteki Ndbele dilinin sözlüksel projelerinde ticari marka adlarının gösterimindeki böylesi faktörlerin göz önüne alınması gerekliliğidir. Yukarıda alıntılanan bir ticari marka olarak madde başının belirlenmesi ile başlayan gelişim dört adet sözlüğün tümünde yol gösterici niteliğe sahiptir. Böylelikle söz konusu nitelik özellikle bu şekilde tanımlanan marka adlarının gösteriminde ISN editörleri için iyi bir sözlüksel deneyim olacaktır. En azından onlar jenerik terimlerdeki tanımlarından muaf olacaklardır.

Kullanıcıların Bakış Açısı

Editörler ticari marka adının ayırt ediciliğini kaybettiğini tespit etmede herhangi bir prensibe dayanmadıkları için biz, ISN kullanıcılarını hedefe alan bir anket ile bazı madde başlarının jenerikliğini test etmeye çalıştık. Anket Landau'nun (2001:164) tanımlama pratiğine dayanmaktadır. Landau "bazı sözcükler için tanım bağlamda başka bir sözcüğün yerine konabilir olmalıdır" der. Böylelikle bu prensip ile umulan, bir kullanıcının ISN'de tanım olarak yer alan ifadeden yola çıkarak eksik madde başlarına dair öğretici bir varsayımda bulunmasıydı. 10 adet tanım içeren 50 adet anket formu Midlands State Üniversitesi'ndeki sözlükbilim öğrencilerine dağıtılmıştı. Onlardan elde edilen sonuçlardan bazıları aşağıda yer almaktadır:

ISN'deki tanımı	Madde başı ve cevaplayanlardan madde başını doğru tahmin edenlerin sayısı	Cevaplayanlar tarafından tanımlanan diğer madde başları ve parantez içinde sayıları	Gözlemler
...ngamafutha agcotshwa ngabesifazane ikakhulu ukuze bakhanye behlambulukile ebusweni njalo bemhlophe. (kadınlar tarafından ciltlerinin daha parlak ve güzel olması için kullanılan kozmetik ürünü)	Iphonzi (pond's krem)-35	Iambi (ambi kremi) (13) Isibhuda (kırmızımsı toprak) (2)	Kullanıcıların büyük bir kısmı Pond's Krem'in jeneriğini yüzu temizlemek ve güzel bir cilt elde etmek için bir tür güzellik ürünü anlamında kullanmaktadırlar. Ancak unutulmamalıdır ki cevaplayanların hatırı sayılır çoğunluğu tanımı, bazı kullanıcılarının yüzüne feci etkiler bırakan ve artık popüler olmayan benzer bir marka adı ile ilişkilendirmişlerdir. Üçüncü olarak (cevaplayanlardan ikisi) söz konusu anlamı genişleterek yüz için kullanılan ve geleneksel bir yöntem olan -toprak olmasına rağmen- 'isibhuda' madde başını seçmişlerdir.

...yimota encane elamavili amane eyenelisa ukuwamba emigwaqweni emibi kakhulu (kötü koşullu yollarda kullanılabilen küçük dört tekerlekli araba)	Ijibhi (jeep)-11	Ilendirova (10) ipajero (6) idifenda (8) isantana (4) diğerleri (11)	Bu sonuçlardan jeep markasının ISN kullanıcıları arasında arazide kullanılan bir çeşit küçük arabayı simgeleyen ad olarak söylenip söylenmediğinin tartışmalı olduğu görülmektedir. Sebebi şu olabilir: Sözcüğün benimsenmesi söz konusu aracın güvenlik güçleri, korucular, safari operatörleri ve çiftçiler tarafından geniş bir yelpazede kullanıldığı zamana dayanmaktadır. Şimdilerde arazi için kullanılan çok sayıda ufak araç vardır ve bu da cevapların çeşitliliğini açıklamaya yeterlidir.
...yingxenye yesig- qoko enziwe ngensimbi kumbe ipulasitiki elamazinyo asetshenziswa ukukopela (Aynı zamanda giysileri tutturmak için kul- lanılan kilitleme çıkıntılı, kaydıracağı çekince açılan, ka- panan metal ya da plastik iki esnek şerite bağlı bir alet)	Izipha (zipper)-50	Yok	Bu ada bakıldığında 20. yüzyılda icat edilmesi şaşırtıcı değil. Online Wikipedia sözlüğüne göre “popüler olan ‘zipper’ adı B.F. Goodrich Şirketi’nden gelmektedir. Şirket yeni bir tip lastik botta (ya da galoşta) Sundback’in yapıştırmacısını kullanmayı tercih etti, onu zipper olarak adlandırdı ve böylece söz konusu ad kalıcı oldu. Zipper’in ilk senelerinde başlıca iki kullanımı botları ve bütün paketlerini kapatmak içindi. Belki de onun uzun süreli kullanımı söz konusu marka adının bariz jenerikliğini açıklamaktadır.

Anketten elde edilen yukarıdaki ufak bulgulardan hareketle şu açık biçimde ortaya çıkıyor ki bir marka adının jenerikliğinin tespiti için yapılan söz konusu uygulama güvenilmezdir. Ancak şunu anlamak oldukça önemlidir. Sözlük hazırlayıcıları jenerik bir marka olan (ya da diğer) madde başının durumunu bilimsel olarak tespit etmede iyi inşa edilmiş bir derlem sayesinde avantaj elde edebilirler. Böylece onlar çalışmalarından bir ticari ya da bireysel mahiyet ile haksızca avantaj ya da dezavantaj elde ettiklerine dair asılsız ithamlardan uzak kalacaklardır. Sözlük hazırlayıcılarının görevi kullanıcıların ihtiyaçlarını koruma ve geliştirme arasındaki etkili dengeyi sağlarken aynı şeyi iş dünyası için de yapmaktır. Bu dengeyi sağlamak sadece öngörünün makul birleşimi ve derlem/ anlam muhakemesini belirgin metaleksikografik prensiplere uyarlamakla mümkündür.

Kaynaklar

- Akmajian A. Demers, R.A., Farmer, A.K., Harnish, R.M. (2001). *Linguistics: An Introduction to Language and Communication*, Press, Massachusetts.
- American Marketing Association (1960). *Marketing Definitions: A Glossary of Marketing Terms*, AMA, Chicago, IL.
- Crystal, D. (2006). *Words, Words, Words*, Oxford Univ. Press.
- Hadebe, S. (2002). *The Standardization of the Ndebele Language through Dictionary Making*, Faculty of Arts of the University of Zimbabwe.
- Isichazamazwi Sesindebele* (2001). Samukele Hadebe (ed.), College Press, Harare.
- Landau, S.I. (2001). *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*, Cambridge University Press.
- Metcalfe, A. (2002). *Predicting New Words*, Houghton Mifflin, Massachusetts.
- Sue Atkins, B.T.; M. Rundell (2008) *The Oxford Guide to Practical Lexicography*, Oxford University Press, New York.
- The American Heritage Dictionary of The English Language*; 3rd Edition (1992), Houghton Mifflin, Massachusetts
- The Random House Dictionary of the English Language (1987)
- Webster's New World Dictionary
- <http://en.wikipedia.org/wiki/zipperhyperlink> <http://en.wikipedia.org/wiki/zipper> (02/07/11)
- Zgusta, L. (1971). *Manual of Lexicography*, The Hague, Mouton.

Sözlükbilimde Yasal Sorunlar:**İsichazamazwi Sesindebele Sözlüğü'nde Marka Adlarının Kullanımı Üzerine Bir İnceleme**

Mandlenkosi MAPHOSA

Çeviren: Duygu KAMACI

Özet

Bu makale İsichazamazwi SesiNdebele'de marka adlarının hukuken tartışmalı sorunlarını merkeze alır. Bu minvalde makale, küçük ölçekli yapıya ait girdilerinde marka adı içermeyen çoğunlukla genel amaçlı- sözlüklerin gerçekleştirimi üzerinde yol alacaktır. Söz konusu durum -Higgins'in (1997: 381) de alıntılanmış olduğu- Webster's Third New International Dictionary of English Language'in baş editörü tarafından "bu sözlük [Webster's] jenerik sözcüklere, onların fonksiyonları, şekilleri, sesleri ve anlamlarına karşı kendini sınırlamıştır" cümlesi ile etkili bir biçimde ifade edilmiştir. Bu gerçekleştirim ışığında makalede, Ndebele olarak da bilinen ve genel amaçlı sözlük olan İsichazamazwi SesiNdebele'deki (ISN) eğilimler ya da sapmalar incelenecektir. Unutulmamalıdır ki (ülke yasalarının da belirttiği gibi) ISN'nin içerdiği marka adlarından bazıları yasaya uygun olarak nitelendirilmektedir. Makale, bundan daha da öteye giderek belli başlı markaların seçiminde ya da seçilmeyişinde mantıklı bir bilimsel gerekçenin olup olmadığını araştıracaktır. Çalışmayı bağlamsallaştırma yerine makale, marka adlarını ele alış biçimi ile uluslararası İngilizce sözlükler ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca söz konusu çalışma, ISN sözlükbilimcilerinin marka adlarını ele alışında izledikleri yolların çeşitliliği üzerine tartışacaktır. Böylelikle marka adları işaretlemelerinde farklılıkların bulunup bulunmadığı ya da onları diğer sözcüklerden ayırmak için büyük harf kullanımına başvurulup başvurulmadığı tespit edilecektir. Tartışmanın bu kısmında daha çok yasal sınıflandırmalar üzerinde durulacak ve ayrıca sözlükbilimsel uygulama ve teori için kimi alıntılara yer verilecektir. Marka adları hadisesine bakışta bu çalışma, sözlüklerin başvuru kaynakları olması bakımından beraberinde muazzam otorite taşıdıklarını göz önüne almaktadır. İnsanlar belirli konseptler üzerine tartıştıklarında eğilim belirleyici olarak sözlüklerin kullanılması yönündedir. Söz konusu deneyim, sözlük tanımının çoğu davada galip geldiği bazı aydın toplumların yargı sistemlerine kadar genişletilmiştir. İnsanların dünyayı yorumlama algıları üzerinde (en azından yazınsal kesimde) sözlükler çok miktarda etkiye sahip olduğu için makalenin odak noktası marka adlarının İsichazamazwi SesiNdebele'de nasıl ele alındığını keşfetmek olacaktır. Yöntembilimsel olarak çalışma, birincil kaynağın (ISN) incelenmesine yardımcı olan ilgili literatüre dayanmaktadır. Bununla birlikte çalışma, birinci elden bilgi almayı sağlayan kıdemli (baş ve yardımcı) editörler ile yapılan görüşmelerin önemini unutmaz. Onların neden böyle bir girişimde buldukları ve yasal sınıflandırmaların farkında olup olmadıkları, başka bir deyişle belirli kişiye ait özel haklar üzerine düşüncelerin neticesi olarak marka adlarının sözlüğe dâhil edilmediği hakkındaki görüşlerini almayı hedeflemektedir. Marka adlarının değerlendirilmesi karşısında sözlüğün durumunu inceleyen bu çalışma, Ndebele dilbilim komitesi tarafından günlük söylem içinde marka adlarını ele alış biçimine göre oluşturulmuş güncel dilbilim yaklaşımını göz ardı etmemektedir. Bu minvalde çalışma aynı zamanda –arasında ISN kullanıcıları da olan- Ndebele dilinin konuşucularının görüşlerini de sınıflandırmaktadır. Bu görüşler, sözlüksel birim olan on adet tanım verilerek ve söz konusu dilin konuşuculardan tanımlardan yola çıkarak madde başı cevaplamaları istenen bir anket oluşturularak sağlanmıştır. Bu, söz konusu dilin konuşucularının bakış açısından elde edilen marka adlarını/ticari markaları adlandırma durumunun test edilme stratejisidir. Böylelikle eğer kullanıcıların önemli bir kısmı tanım sağlama adına, var olmayan sözlüksel birimler için bir marka adı tespit etselerdi elde edilen sonuç söz konusu özel marka adlarının genelleşme sürecini işaret eden bir ibre olarak kullanılabilirdi.

Anahtar Kelimeler: Marka Adları, Genelleşme, Genel, Ticari Marka, İsichazamazwi Sesindebele, Madde Başı Seçimi.

Legal Issues in Lexicography:

Examination of The Handling of Brand Names in The Isichazamazwi SesiNdebele

Mandlenkosi MAPHOSA

Interpreter: Duygu KAMACI

Abstract

This article is centred on a legally explosive issue of brand names. It investigates the handling of brand names in the Isichazamazwi SesiNdebele. In looking at this issue the article is driven by the realisation that most general purpose dictionaries normally do not include brand names as part of their macrostructural entries. This is a reality that is vividly expressed by the Chief editor of Webster's Third New International Dictionary of the English language as cited by Higgins (1997:381) where he proclaims that "this dictionary [Webster's] confines itself to generic words and their functions, forms, sounds and meanings... [presumably as distinguished from those that are nongeneric of which brand names are part of]. In light of this realisation this article sought to investigate whether the Ndebele general purpose dictionary, Isichazamazwi SesiNdebele (henceforth, ISN) lived within this tradition or deviated. Taking note that some words that could be legally (as informed by the laws of the country) considered to be brand names were included in the ISN the article went further to probe on whether there was a rational scientific basis in the selection or lack thereof of certain brand names. In order to contextualise the study the article draws comparisons with International English dictionaries on this aspect of handling of brand names. The article then ponders on the ramifications of the path that was taken by the ISN lexicographers in handling brand names. Thus the article looks at whether there is some marking of brand names of some sort or the use of capitalisation to distinguish them from any other word. This part of the discussion mostly dwells on legal ramifications and also looks at implications for lexicographic practice and theory. In looking at the phenomenon of brand names the article takes into consideration that dictionaries are reference works that carry with them immense authority. When people have arguments over certain concepts the tendency is to use the dictionary as an arbiter. This practice has extended well into the judiciary systems of many literate societies where the dictionary definition in most cases carries the day in courts. Since dictionaries have so much influence on people's perceptions on interpreting the world (at least from the literary realm) it is the interest of this article to investigate how brand names are handled in the Isichazamazwi SesiNdebele. Methodologically, the article relies heavily on desk review of related literature which helps in the understanding of the primary source, the ISN. However, the research does not lose sight of the importance of getting first hand information from the authors of the dictionary under spotlight which explains the use of interviews with senior editors (the chief editor and the deputy chief editor) to try and get their views on why they took the steps they took and to establish whether they were aware of the legal ramifications, i.e. Whether the inclusion or exclusion of certain brand names was an expression of their opinion on proprietary rights. In examining the dictionary vis a vis the treatment of brand names the article does not lose sight of the actual linguistic behaviour of the Ndebele linguistic community vis-a-vis its treatment of brand names in everyday discourse. In view of this, the study also sort views from the speakers of the Ndebele language, who are also the target users of the ISN. This was done through

a structured questionnaire where the respondents were given ten definitions of unidentified lexical items and they were asked to provide possible lexical items for those definitions. This was a strategy to test on the status of the so called brand names/trademarks, at least from the viewpoint of the ordinary speakers of the language. Thus the assumption was that if a significant number of the users identified a brand name as the missing lexical item for the definition provided then that could be used as a pointer to the generification of that particular brand name.

Keywords: Brand Names, Generification, Generic, Trademark, Isichazamazwi Sesindebele, Headword Selection.

Sözlükbilimsel Veri Tabanı Nedir?¹

Henning BERGENHOLTZ**

Jesper Skovgård NIELSEN***

Çeviren: Halim BİLGİN****

Sözlükbilimde Veri Tabanları

Yaklaşık otuz yıl öncesine kadar çoğu sözlük çalışması, veri tabanı kullanılmadan yapılırdı. Genellikle kartlara yazılıp kaydedilerek kutularda biriktirilen seçilmiş veriden sadece ve sadece bir sözlük meydana getirilirdi. O sıralarda sözlükler, çoğunlukla, derlenen verinin neredeyse tamamını içeren çok işlevli sözlüklerdi. Günümüzde durum değişti. Her ne kadar hâlâ pek çok çok işlevli sözlüğün yanında sadece birkaç tek işlevli sözlüğe sahip olsak da önümüzdeki yıllarda kesinlikle daha çok tek işlevli bilgi araçları meydana getireceğiz. Bilmediğimiz kadarıyla yürütülmekte olan sözlük projelerinden veri tabanı kullanmayan yoktur. Bu durum sözlükbilimsel alan yazınında, veri tabanının gerçekten ne olduğunun veya özel bir veri tabanının nasıl yapıldığının size asla söylenmemesi gibi oldukça hayal kırıklığına uğraticı bir biçimde yansıtılır. Bu konuda detaya girmeyip tipik olduğunu düşündüğümüz birkaç örneği alacağız.

Sözlükbilimsel veri tabanları hakkındaki pek çok makale, sözlükçülerin veri tabanı terimini, onun gerçekten ne olduğuna dair açık bir kavrayış göstermeksizin kullandıklarını göstermesi bakımından ortaktır. Gerçekte, veri tabanlarının dilbilimsel tartışmalarına dair, birçok makale bilgilendirici değil; hatta çoğu zaman yanlış yönlendiricidir. İstisnalar – Ör: Almind (2005) – var; fakat bunlar sayıca azdır.

---

1 - Bu yazı Henning Bergholtz ve Jesper Skovgård Nielsen'in yayımlanmış [Bergholtz, H. – Nielsen J. S. (2013). What is a Lexicographical Database?. Lexikos. 23. 77-87.] adlı makalesinin çevirisidir.

** Ordbogen.com ve Lemma.com, Odense/Danimarka (jsn@ordbogen.com)

*** Ordbogen.com ve Lemma.com, Odense/Danimarka (jsn@ordbogen.com)

**** Doktora Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir/Türkiye, hlmlgn@gmail.com

Aşağıdaki alıntı, veri tabanı ve sözlüğün aynı olduğu izlenimi vermektedir. Bu açıkça söylenmese de başka türlü yorumlanması da zor görünüyor.

Multilingual Dictionary of Lexicographical Terms (MDLT), internet üzerinden ulaşılabilen elektronik bir sözlüktür. Bu veri tabanının içeriği ve maddelerin detaylı açıklaması birçok amaca hizmet eder. Sistem, çevirmenlerin bir dilden diğerine yeterli çeviri yapmasına yardım eden farklı dillerden eşdeğer terimler ve ilişkili terimlere sahiptir. Yeni başlayanlar, giriş bölümünde Rusça ve İngilizce ulaşılabilen birçok ilginç olgu bulabilir. Transkripsiyon, kullanıcıların terimleri doğru sesletmesine yardım edecektir (Krestova ve Nürnberg 2013:).

Eğer sözlükçülere yönelik kullanıcı arayüzü, sözlük kullanıcılarına yönelik arayüzün tam olarak aynısı olsaydı o zaman veri tabanı ve sözlüğün aynı şey olduğunu söyleyebilirsiniz. Gerçekte, kullanıcı arayüzü veri tabanı değildir; fakat bu terim sıklıkla veri tabanından bilginin sunulduğu alanın pratik ifadesi için kullanılır. Normalde sözlükçüler ve kullanıcıların arayüzü aynı olmaz; fakat yine de veri tabanı ile sözlük planlama, sözlük yapma ve sözlük arasında gerçek bir farkın olmadığı izlenimine kapılırsınız:

Bir veri bankası, her biri veri alanlarında alt bölümlere ayrılarak kayıtlar biçiminde düzenlenmiş bilgidir oluşur. Veri bankası yaratmak, onun düzenlenmesinden bilgisayarda işlenmesine kadar giden sistematik bir süreci gerektirir. Bu süreç hazırlıksız gerçekleştirilemez; pek çok adımın takip edilmesi gerekir. Planlama, veri bankasından beklenen başlıca özelliklerin belirlenmesiyle başlar. Bu aşama takip eden işlemleri kapsar. a. İhtiyaçların saptanması, genellikle şunlardan oluşan ihtiyaç anketiyle: Hedef kullanıcıların belirlenmesi, her bir grubun ihtiyaçlarının sınırlandırılması [...] süreç içinde baş gösterecek engellerin tanımlanması: Ör. Zaman, insan kaynakları, bütçe, yeni proje ve proje değişikliğine karşı psikolojik tutumlar (Cabré 1998: 169).

Bütün bunlar sözlük projesindeki sözlükbilimsel bir çalışma için kesinlikle önemli; fakat veri tabanının yapısı ve kullanımı için önemli değildir. Veri tabanının amaçlanan bir kullanım veya kullanıcı grubuyla doğrudan ilişkisi yoktur. Bu elbette farklı veri alanlarının seçiminin, amaçlanan kullanım ile ilişkisiz olduğu anlamına gelmez. Örneğin sesletim için bir bilgi alanınız yoksa sesletim

sözlüğü veya bir sözcüğü nasıl sesleteceğiniz hakkında da sizi bilgilendiren bir sözlük yapamazsınız. Oluşan sözlük veya sözlüklerde sunmak istediğiniz bütün farklı veri türleri için elbette farklı bilgi alanlarına sahip olmak zorundasınız. Fakat veri tabanında, sözlüksel üretimde hiçbir zaman kullanılmayan bilgi alanlarına da sahip olabilirsiniz. İlkel olarak veri tabanının amaçlanmış hiçbir kullanım veya kullanıcı grubuyla ilişkisi yoktur. Şu alıntı yanlış olmasa bile yanlış bir yönlendiricidir: “Veri tabanı”nı, oluşturulacak nihaî sözlük maddelerinden yola çıkılarak, özellikle, analiz sürecinde toplanan malzemenin yapılandırılmış koleksiyonunu ifade etmek için kullanıyoruz (Atkins ve Rundell 2008: 264).

Prensip olarak veri tabanı, farklı bilgi alanlarındaki veriyi içermek üzere oluşturulmuş boş bir kutudur. Veri tabanı bilgiyi içerir; fakat o, yapılandırılmış verinin koleksiyonu değildir. Eğer alıntıda veri tabanı tanımı doğru olsaydı; bir veri tabanı boş olamazdı ve birileri içine biraz veri koymadıkça bir veri tabanınız olmazdı. Sözlükçülerin sadece veri (“malzeme”) ile ilgilenmesi anlaşılabilir; ama veri ve veri tabanı bir kutu ve kutunun içinde depolanan eşyalar olarak görülmeli. Kutu, içinde bir şey olsa da olmasa da vardır; tıpkı veri tabanı gibi.

Veri Tabanı Gerçekten Nedir?

Bu bölümde, daha teknik türden tanımları sağlayarak, bilişim teknolojileri uzmanı olmayanların da anlayabileceği bir tarzda, veri tabanını ayrıntılı olarak betimleyeceğiz. Veri tabanı ve veri tabanı yönetiminin tanımlanmasıyla başlayalım:

Veri tabanı; değerlerin *yapılandırılmış koleksiyonu* demektir. Yapılandırılmış koleksiyon bir tablo olabilir; fakat başka seçenekler de var. Sözlük-bilimsel uygulamalar için tablolar öncelikli seçenek olabilir. Sadece metin dosyalarından oluşan bir dizin yapısı da veri tabanı olabilir. Koleksiyonun bir dizin veya dosya olarak boş olabileceğine dikkat edilmeli. Biz yapının kendisini *veri tabanı şeması* olarak adlandıracağız.

Değerlerle veri tabanında depolamak için tercih edebileceğiniz varlıkları kastediyoruz. Bunlar karakter katarı, rakam, tarih vb. biçimi alabilir. Bu

değerleri yapılandırılmış bir tarzda kaydetmekle veri tabanı yönetim sisteminin belirtilen değerleri aramasına, belirtilen değerler derleminin belirli bir tür veya sınıftaki değerlerinin tamamına erişmesine imkân tanıyoruz. Değerlerimiz bir tablo bünyesinde depolandığında aynı satırdaki değerler ilişkilendirilir. Bu demektir ki bir sütun deyimlerden, diğer sütun deyimlerin anlamından oluşursa “köpek” sözcüğünü içeren bütün deyimler için arama yapabilir ve bu deyimlerin anlamına ulaşabiliriz.

Veri Tabanı Yönetim Sistemi (VTYS); “veri tabanlarının tanımlama, oluşturma, sorgulama,güncelleme ve yönetimi için tasarlanan bir yazılım sistemidir”.(Wikipedia Database 2013). Bu tanımın daha iyi anlaşılmasını sağlamak için: Mesela Excel’i seçseydiniz Excel ile oluşturulan dosyalar (hatta ilk bilgi miktarı eklenmeden ve kaydedilmeden önce bile) veri tabanı olurdu ve Excel’in kendisi VTYS olurdu. Veriye uyguladığımız yapı, veri tabanı şemasıdır. Excel’in birçok uygulama için çok zayıf bir VTYS olabileceğini kabul ediyorum; fakat bizim tanımımıza göre o bir VTYS’dir. Gerçekte, bununla birlikte, biz yalnızca VTYS olarak kullanılmak üzere yapılmış bir VTYS tercih edeceğiz. Ancak, hâlâ eksik bir parçamız var. VTYS, BT (bilgi teknolojileri) uzmanları dışında birilerinin verilere ulaşip onları değiştirmesine imkân tanımaz.

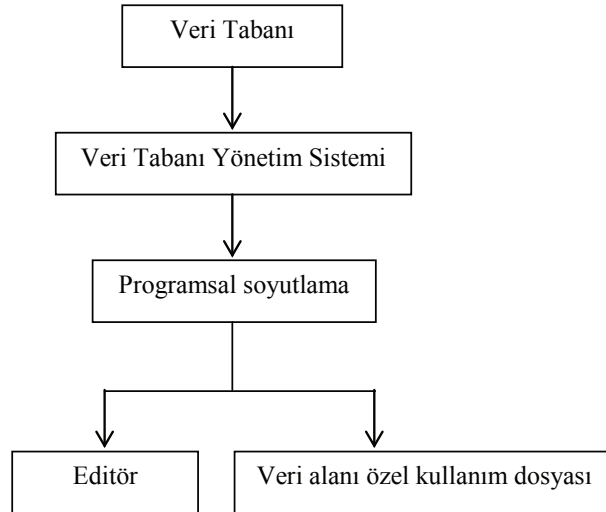
Kullanıcı Arayüzü (KA); “[...] insanlar ve makineler arasında etkileşimin meydana geldiği yerdir. (Wikipedia User Interface 2013). KA, birçok biçimde olabilir. Örneğin, sözlükçülerin veri tabanını veriyle beslemek için kullanabileceği bir araç veya kullanıcının web sitesinden veya Kindel’ından sözlüğe eriştiğinde gördüğü verilerin sunumu olabilir.

Çıkarımlar

Yukarıda bahsedilen üç tanım, çoğu insanın “veri tabanı” olarak adlandırdığı şeyi birlikte biçimlendirir: Veri tabanı, KA’daki kullanıcıya VTYS üzerinden kullanışlı veri temin eder. Bu çok küçük tanım bir veri tabanını yeni yöntemlerle oluşturma, değiştirme süreci üzerinde konuşmamıza imkân verir. Veri tabanı, veriyi içerir ve bu veri aranabilmeli, farklı yöntemlerle sunulabilmeli. Sözlükbilimsel veri tabanları için bu, veri tabanının sözlük olmadığı anlamına

gelir. Bir adet veri tabanından farklı bilgilendirme araçları oluşturabilirsiniz. Bu, genel olarak şöyle ifade edilebilir: Bir veri tabanının üstüne istediğimiz kadar KA kurabiliriz; örneğin sözlükçülerin veri tabanı içeriğini oluşturması ve düzenlemesi için bir adet, veri tabanı kullanıcıları için her biri özel bir kullanımı karşılamak üzere bir veya birkaç adet KA. Bu örnekler hep insan kullanımı için; fakat makinelerin kullanması için de uygulama programlama arayüzü sağlayabiliriz. Bu demektir ki sözlükbilimsel veri tabanının sözlükçülerin veriyi güncellemesi için bir KA'sı olabilir. Aynı zamanda metin yazmaya çalışan kullanıcılar için özel bir KA, bir sözcük hakkında daha fazlasını öğrenmeye çalışan kullanıcılar için bir başkası, son olarak sözcük işlemcinizdeki yazım denetleyicisi gibi sözcük tahmini için bir UPA'ya sahip olabilirsiniz. Bununla birlikte, veri tabanı neyi yansıttığını daha fazla bilmediğinden basitçe bazı veri alanlarından çıkarılan değerlere karşılık gelir. Hangi verinin yansıtılacağına dair bilgiye hâlâ ihtiyaç var. Bu bilgi, KA'ları inşa ederken programlama dilinde ifade edilen soyutlama katmanlarına yerleştirilir. Programlama dillerinde nesnel (lemma , çekim vs.)'den söz ediyoruz. Yani veriyi, veri tabanında kullanışlı terimlerle nasıl modellendireceğiz?

Bu bizi veri tabanının ne olduğuna dair genel algının katmanlı bir modelleyle başbaşa bırakır. Bunu veri tabanı sistemi (VTS) olarak adlandırıyoruz:

Sözlükbilimsel uygulamalar için kullanılan en popüler VTYS türü, ilişkisel veri tabanıdır. Bu veri tabanı türü, veriyi Excel’le neredeyse aynı şekilde, yani farklı tablolarda (Excel’in çalışma sayfası olarak adlandırdığı şey) veri sütunları olarak yansıtır. Farklı tablolardaki satırları, iki tablo arasındaki ilişkiyi belirten “yabancı anahtar”larla tanımlayarak ilişkilendirebiliriz. Bazı ilişkisel veri tabanları kullanım kolaylığına hedeflendiği için önceden inşa edilmiş bir KA ile gelir. Bunlar File Maker ve MS Access içerir. Bu tür veri tabanları özelleştirilmiş KA’lar inşa etme yolu da sağlar. Bu onları BT uzmanı olmayan uzmanlar için kullanılabilir kılar. Sonuç olarak, gelişme hızının öncelikli mesele olduğu yerde onlar, veri tabanına dayalı daha küçük uygulamaların inşası için iyi bir seçenektir.

Diğer VTYS türleri, yoğun kullanımı desteklemek için inşa edilir. Bunlar MySQL ve PostgreSQL içerir. Bu VTYS’ler kullanıcı arayüzüyle gelmez; bu, gelişim sürecinde daha çok çaba göstermek gerektiği anlamına gelir. Sözlükçüler için uygulanabilir bir seçenek olması için KA, ihtiyaç duyulan bazı programlama dili türlerinde yapılır. Bununla birlikte bu VTYS’ler çok sayıda kullanıcının kullanması için daha çok kapasiteye sahiptir. Üstelik bunlar veriyi bulmak ve ona bağlanmak için ileri yöntemler sağlar. Bunlara izin ve tam metin arama dâhildir. Sonuç olarak bu tür VTYS’ler, çevrimiçi sözlük ve diğer sözlükbilimsel uygulamalar inşa edilirken daha uygundur.

Diğer bir veri tabanı türü şu an popülerite kazanmakta olan NoSQL veri tabanıdır. Bu, verinin kaydedilmesi ve düşük tutarlılık kısıtlaması ile geri getirilmesini mümkün kılıyor. Bu tür, esas olarak performans sorunları için bir avantajdır. Bununla birlikte, bu veri tabanının erişim ve depolama fonksiyonu sınırlıdır. Bu durum, ilişkisel veri tabanının gerekli olmadığı durumlarda büyük miktarlarda verinin depolanması için onu mükemmel yapar: MongoDB, Cassandra ve CouchDB gibi NoSQL veri tabanı örnekleri bu türdendir.

Somut Sözlükbilimsel Veri Tabanının İnşası ve Yapısı

Belirli bir veri tabanının sadece bir değil, birden çok sözlük üretmek için kullanılabilmesini dillendirmemiz, sınırlamaların hiç olmayacağı anlamına

gelmez. Sözelimi sözlükçünün sözlükbilimsel çalışma süreci içine dâhil ettiği dosya içeriği ve sayısına göre sonuç değişir. Örneğin sesletim alanınız yoksa sesletim hakkında ve köken bilimi alanınız yoksa bir sözcüğün tarihi hakkında bilgi veremezsiniz. Bu düşünceyle, sözlükçünün zihninde açık bir somut sözlük fikri doğmadan önce bile veri tabanının inşasına başlayabilirsiniz.

Sözlükçü tarafından amaçlanan bilgi alanları, veri tabanı uzmanı tarafından yapılan alanlarla tam olarak örtüşmez. Uzman, sözlükçü tarafından amaçlanan alanları kısmen iki veya daha çok alt alana bölebilir.

Aşağıda, bir dizi İspanyolca tek dilli sözlüğün veri tabanının planlanmasının bazı aşamalarını ve alınan bazı kararları betimleyeceğiz. Bu proje için sözlükçü, veri tabanının parçası olacak 28 bilgi alanı amaçlamıştır:

1. Lemma
2. Lemma için biçim işaretleyici
3. Alt lemma
4. Eşsesli numarası
5. Çokanlamlı numarası
6. Anlam
7. Sözcüksel işaret
8. Metin üretimi için sözcüksel işaret
9. Dilbilgisi, sözcük türü
10. Dilbilgisi, çekim türü 1
11. Dilbilgisi, çekim türü 99
12. Dilbilgisi/yazım işareti
13. Birinci gönderim
14. İkinci gönderim(ler)
15. Eşdizimli(ler)
16. Örnek(ler)
17. Sözcük yapım(lar)ı
18. Eşanlamlı(lar)
19. Eşanlamlı biçim işaretleyici

20. Zıt anlamlı(lar)
21. Zıt anlamlı biçim işaretleyici
22. Eş anlamlı işareti
23. Atasöz(ler)ü
24. Deyim(ler)
25. Deyim anlamı
26. İnternet bağlantısı
27. Sözlük dilbilgisi
28. Not alanı

Pratikte, 26 numaralı alan iki alt alana bölünebilir; biri gerçek internet adresi ve diğeri sözlükçü tarafından bu adreslere verilen kısa adlar için. Sözlük maddesinde gösterilecek bu ad, gerçek adrese ulaşmak için bağlantı olarak kullanılır.

Ayrıca, sözlükçü KA üzerinde üç tür düğme önermiştir:

(a) Sözlükçülere çalışmaları esnasında yardımcı olmak için düğmeler: Örneğin Google aramaları için kullanılmak üzere bir düğme veya sözlükçülere mevcut biçimdeki gerçek sözlük maddesini göstermek üzere bir düğme.

(b) Veri tabanıyla çalışmak için komut düğmeleri: bul, yeni madde, madde silme, veri tabanından veri silme vs.

(c) Üç farklı KA sayfasından diğeri ikisinden birine gitmek için gezinti düğmeleri: (Bu, üç sayfa tek ekrana sığdırılıp gösterilemeyeceği için gerekli)

Yukarıda tartışılan veri tabanı İspanyolca tek dilli sözlüklere yönelik bir proje için yapılmıştır. Bu sözlükler, altı sözlük için tek veri tabanından oluşan, devam etmekte olan Danimarkaca sözlük projesine oldukça benzer olacaktır (Bkz. Bergenholtz: 2010, 2012, 2013).

Aşağıda, bilgi alanı listesinin veri tabanı yapısına nasıl dönüştürüleceğini açıklayacağız. Bu örnekte sadece lemma, biçim ve anlam (çok anlamlılık)'dan oluşan basit bir sözcük üzerinde çalışacağız. Bu, aşağı yukarı şöyle bir listedir:

- Lemma
- Eşsesli numarası
- Biçim
- Tanım
- Çokanlamlı numarası

Yapılması gereken ilk iş, aynı tabloya girmeleri gerektiğinden birbiriyle ilişkili alanları gruplandırmaktır. Her şeyin aynı tabloya konulmasının iyi olacağını iddia edebiliriz; fakat bu, bizi katmerli çokanlamlıları nasıl ele alacağımız sorusuyla karşı karşıya bırakabilir. Bunun yerine çokanlamlıları kendi tablolarında bırakacağız. Her lemmaya benzersiz bir kod vereceğiz. Her çokanlamlı için, onu ait olduğu lemmaya bağlayan lemma kodu ekleyeceğiz. Lemma kodunu çokanlamlılar tablosunda yabancı anahtar olarak adlandıracağız. Veri tabanı şeması şöyle görünür:

Lemma	Çokanlamlı
<ul style="list-style-type: none"> • Kod • Lemma • Eşsesli numarası • Biçim 	<ul style="list-style-type: none"> • Kod • Lemma kodu • Tanım

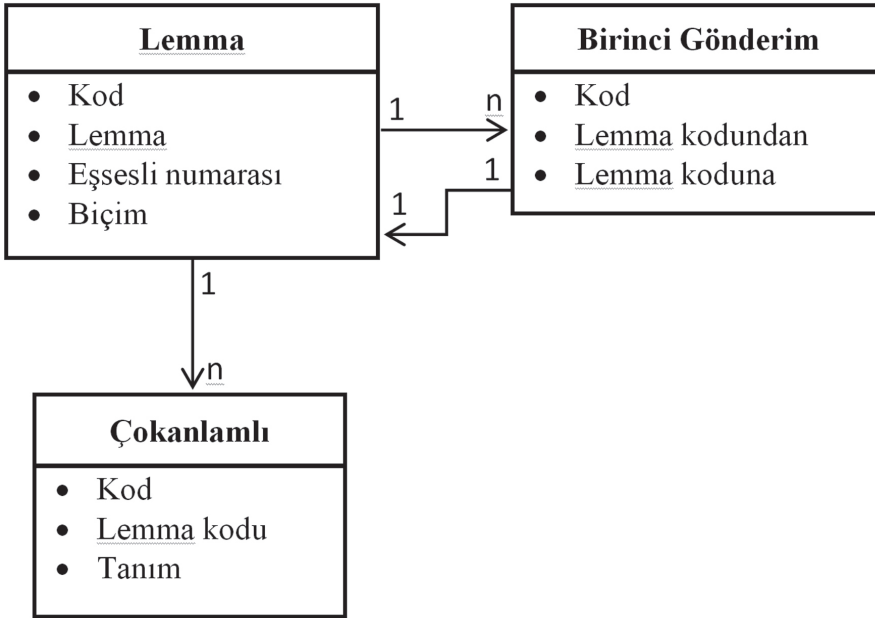
Çokanlamlı tablosunda yabancı anahtara sahip olmakla aslında bire-çok ilişkisi kurarak lemma ve çokanlamlıyı ilişkilendiririz. Bu, sözlükte birçok yerde kullanılan bir tekniktir. Eşdizimliler, eşanlamlılar ve bunlar gibi olanlar aynı şekilde yani çokanlamlı kodları, eşdizimli ve eşanlamlılara eklenerek çokanlamlılara bağlanır. Bizim çokanlamlılık tablomuzun normalde çokanlamlılar hakkında konuştuklarımızdan nasıl da farklı olduğuna dikkat edin. Normalde bir lemma sıfır, iki veya daha çok çokanlamlıya sahip olur, asla tek çokanlamlıya sahip olmaz. Bununla birlikte bir kayıt için çokanlamlı tablosunu, tanımı depolamak için kullanmak, bir lemmayı sadece bir anlamıyla kaydetmeyi düşünsek bile, mantıklıdır. Veri tabanındaki bilgi alanlarının sözlükçü tarafından sağlanan bilgi alanlarından nasıl da ayrı düştüğüne ayrıca dikkat edilmeli.

İlişki Tablolarını Kullanma

“Birinci gönderim”i, aslında iki lemmayı birbirine bağlayıp kullanıcıyı bir lemmadan öbürüne yönlendirerek meydana getirmek istiyoruz. Bu durumda bilgi alanı listemiz şöyle görünür:

- Lemma
- Eşsesli numarası
- Biçim
- Birinci Gönderim
- Tanım
- Çokanlamlı numarası

Bunu bağlantı tablosu yaparak gerçekleştiririz.

“lemma kodundan” alanı, kendisinden bağlanmak istediğimiz koddur. “lemma koduna” alanı, kendisine bağlanmak istediğimiz koddur. Böylece bir lemma, bir veya daha çok lemmaya bağlanabilir. Bu bize lemmalar arasında sabit bağlantılar kurma imkânı veriyor. Bağ kurmak için sadece lemma ve onun

eşsesli numarasını kullansaydık, bağlantı sabit olmazdı. Yazım değişse ne olurdu? Ya da eşsesli numarası değişseydi? Bu yapı sözkonusu bu endişeyi ortadan kaldırıyor.

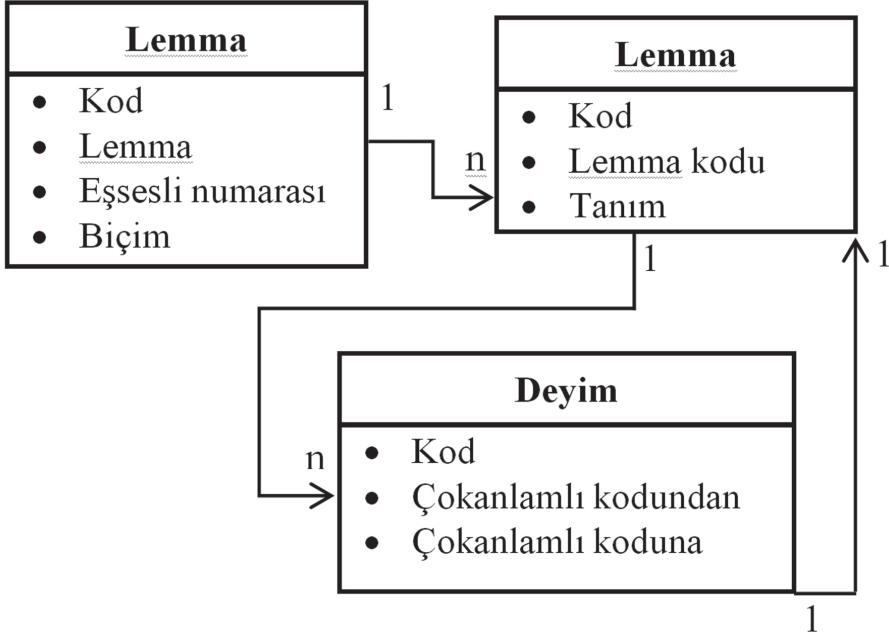
Aynı tekniği, çokanlamlıları bağlamak suretiyle ikinci gönderim için kullanabiliriz. Bilgi alanı listesinin daha fazla ayrıldığını tekrar görüyoruz. Tekrar görüyoruz ki verileri veri tabanında sunum şeklimiz, onları KA aracılığıyla sunum şeklimizden büyük ölçüde farklıdır; lemmalar arasındaki bağlantıları sunarken sadece lemmaların kodlarını değil sözlük kullanıcıları için maddelere giden bağlantılar, sözlükçüler için de lemmalara bağlanmalarını sağlayan lemma listesi sunarız.

Daha Karmaşık Bir Örnek

Alan listesini deyimlerle genişletirsek aşağıdaki listeye ulaşırız:

- Lemma
- Eşsesli numarası
- Biçim
- Tanım
- Çokanlamlı numarası
- Birinci gönderim
- Deyim
- Deyim anlamı
- Biçim

Daha sonraki aşamada deyimlerin her birinin anlamını maddelerde sunabilmek istediğimizi zaten biliyoruz. Bir deyim tıpkı bir lemma gibi bir çokanlamlıyla birlikte tam olarak nasıl gösterilebileceğinin farkındayız. Sonraki aşamada deyimleri tekil maddelere dönüştürmek istediğimiz taktirde lemma ve çokanlamlı tablosunu aşağıdaki şekilde depolayabiliriz:

İlk olarak, lemma tablosunda yeni lemma türleri için deyim lemma veya atasözü lemma olarak adlandırılan fazladan bir bilgi alanı meydana getirdiğimize dikkat edin. Hem lemma hem deyimleri depolamamızın nedeni, hangisinin hangisi olduğunu bilmeye duyduğumuz ihtiyaçtır. İkinci olarak bir çokanlamlıyı öbürüne bağlayan yeni bir tablo yaptık. “Çokanlamlı kodundan” deyimine sahip olan çokanlamlı kodu, “çokanlamlı koduna” deyim tanımıyla birlikte olan çokanlamlı kodudur. Çokanlamlı tablosunda lemmayı kullanarak deyimimiz olan lemma alanına erişebiliriz. Veri tabanımızı böyle “suistimal” etmek, deyimlerimizi düzenli deyimler gibi onların çokanlamlılarına bağlamayı mümkün kılarken sonraki bir aşamada deyimlerin tekil maddeler olmasına imkân tanıma problemimizi çözer.

Bu yapı aynı zamanda yavaş yavaş bize deyimlerin madde içinde gelişmesine izin vermemize ve kendi başlarına madde olduklarında onlara, sadece onların türünü deyimden lemmaya çevirerek doğrudan bağlantı kurar. Veri tabanımızın bilgi alanı listesinden daha da ayrıldığını nasıl da tekrar görüyoruz.

Bu, veri tabanı için düzenlediğimiz taleplerin sonucudur. Bunların bilgi alanı listesinde ifade edilmesi güçtür ve takımdaki veri tabanı uzmanı, sözlükçüye doğru şeylerin sorulması suretiyle bunların farkına varması sağlanmalıdır. Bundan başka, KA aynı zamanda veriyi, veri tabanında sunulana nazaran farklı şekillerde göstermelidir. Veri tabanındaki soyutlama, veri tabanının bütün kullanıcılarından gizlenmelidir.

Sözlükbilimsel Veri Tabanı

Her veri tabanı dar veya geniş bir bilgi alanında kullanılmak için yapılır. Eğer veri tabanı tasarlanmış işlevi için kullanılırsa veri tabanının gerçek kullanımından söz edebiliriz; aksi takdirde gerçek bir kullanımdan söz edemeyiz. Örneğin Excel geniş bir tablo işlemci olarak tasarlanır; bu, Excel'in gerçek kullanımıdır. Fakat Excel, aynı zamanda sözlük projelerinde de kullanılabilir, kullanılıyor da. Sözlükbilimsel çalışmalarda kullanılmak üzere tasarlanmış farklı veri tabanları, sözlükbilimsel projenin ihtiyaçlarına göre farklı olabilir. Bu düşüncelerden şu sonuca ulaşabiliriz: Veri tabanı: Değerlerin yapılandırılmış koleksiyonu; sözlükbilimsel veri tabanı (SVT): Sözlükbilimsel veri içermek üzere yapılandırılmış veri tabanı.

Kaynaklar

- Almind, R. (2005). Designing Internet Dictionaries. *Hermes, Journal of Linguistics* 34: 37-54.
- Atkins, B.T.S. and M. Rundell. (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford/ New York: Oxford University Press.
- Bergenholtz, H. (2010). Needs-Adapted Data Access and Data Presentation. *Doctorado Honoris Causa del Excmo. Sr. D. Henning Bergenholtz*: 41-57. Valladolid.
- Bergenholtz, H. (2012). Conceptions for Different Types of Language Tools. Ndinga-Koumba-Binza, Hugues Steve and Sonja E. Bosch. (Eds.). 2012. *Language Science and Language Technology in Africa: Festschrift for Justus C. Roux*: 328-339. Stellenbosch: Sun Press.
- Bergenholtz, H. (2013). Wortbildungsangaben als Hilfe für den Zugriff auf andere Datentypen und als Hilfe bei kommunikativen und kognitiven Informationsbedürfnissen. Klosa, Annette (Ed.). 2013. *Wortbildung im elektronischen Wörterbuch*: 133-156. Tübingen: Gunther Narr.
- Cabré, M.T. (1998). *Terminology. Theory, Methods and Applications*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Krestova, S. and P.J. Nürnberg. (2013). *Multilingual Dictionary of Lexicographical Terms*. (accessed 23 May 2013 http://www.papillon dictionary.org/static/info_media/42808981.pdf)
- Wikipedia User Interface*. http://en.wikipedia.org/wiki/User_Interface. Erişim: Haziran 2013].
- Wikipedia Database*. <http://en.wikipedia.org/wiki/Database>. Erişim: Haziran 2013.

Sözlükbilimsel Veri Tabanı Nedir?

Henning BERGENHOLTZ
Jesper Skovgård NIELSEN
Çeviren: Halim BİLGİN

Özet

50 yıl önce hiçbir sözlükçü, çalışma sürecinde veri tabanı kullanmazdı. Bugün neredeyse bütün sözlük projeleri, bünyelerinde veri tabanı bulundurmaktadır. Bize göre en iyi sözlükbilimsel veri tabanı, her bir sözlüksel projede sözlükçü ve veri tabanı uzmanı işbirliğinde planlanmalıdır. Böyle bir işbirliği en yüksek başarı seviyesine, eğer sözlükçü en azından bu makalede sunulan şu temel bilgiye sahipse ulaşabilir: Veri tabanı nedir? Bu bilgi, sözlükçüye bitmiş veya devam eden bir projeyi betimlerken de aynı şekilde gereklidir. Biz bu makalede veri tabanının planlanmasıyla ilişkili en önemli terimleri kullanarak bu işbirliği türünün tarifini sağlayacağız. Sözlükbilimsel veri tabanının, diğeri veri tabanları gibi bir veri tabanı olduğu açıklığa kavuşturulacaktır. şu farkla ki en iyi sözlükbilimsel veri tabanı, özel sözlüksel projelerin gereksinimlerini karşılamak için yapılandırılır.

Anahtar Kelimeler: Veri Tabanı, Kayıt, Veri Tabanı Yönetimi, Veri Tabanı Düzenleme, Kullanıcı Arayüzü, Sözlükbilimsel Veri Tabanı, Veri Tabanı Sistemi, Veri Tabanı Yapısı, Veri Tabanı Düzeni.

What is a Lexicographical Database?

Henning BERGENHOLTZ
Jesper Skovgård NIELSEN
Interpreter: Halim BİLGİN

Abstract

Fifty years ago, no lexicographer used a database in the work process. Today, almost all dictionary projects incorporate databases. In our opinion, the optimal lexicographical database should be planned in cooperation between a lexicographer and a database specialist in each specific lexicographical project. Such cooperation will reach the highest level of success if the lexicographer has at least a basic knowledge of the topic presented in this paper: What is a database? This type of knowledge is also needed when the lexicographer describes an ongoing or a finished project. In this article, we provide the description of this type of cooperation, using the most important theoretical terms relevant in the planning of a database. It will be made clear that a lexicographical database is like any other database. The only difference is that an optimal lexicographical database is constructed to fulfil the requirements for a specific lexicographical project.

Keywords: Database, Record, Database Management, Designing A Database, User Interface, Lexicographical Database, Database System, Database Structure, Database Schema.

Oluşumsal Yapısalcı Bir Yaklaşım: Cemile & Cengiz Aytmatov

Bekir GÜZEL*

Giriş

Kırgız edebiyatının ünlü ismi Aytmatov, eserlerinde savaşı anlatmak yerine savaşın cephe gerisinde bıraktığı izlerin peşine düşmüş bir yazardır. Eserlerinde sıkça rastlanan “*Eğer şimdi savaş olmasaydı*” şeklindeki cümlelerin varlığı onun için aslolanın cephede hayatlarını kaybetme pahasına mücadele verenlerden çok cephe gerisinde, savaşa giden sevdiklerini bekleyen insanlar ve onların mücadelesi olduğunu gösterir. Bunda şüphesiz onun şahsî hikayesinin de etkisi vardır. Nitekim o, savaş yüzünden okulunu yarıda bırakmak zorunda kalınca saha araştırmaları yapmak üzere Kırgızistan’ın farklı bölgelerine gidecek ve bu sayede savaş yıllarında Kırgız köylerinde halkın çektiği zorlukları gözlemlene imkanı bulacaktır. 1956 yılında Moskova’da Yüksek Edebiyat Kurslarını bitirdikten sonra 1958 yılında yayımladığı *Cemile* adlı hikâyesi bu tecrübenin sonucudur. *Cemile*, anlatım tarzının sadeliğine karşın anlam yüklü bir hikâyedir. Yayımlandığı zaman adından sıkça bahsettirecek bir şöhrete kavuşacak ve nihayetinde Fransız edebiyatının 21. yüzyıldaki önemli isimlerinden biri olan Louis Aragon tarafından Fransızcaya çevrilecektir. Louis Aragon’a göre *Cemile* dünyanın o güne kadar yazılmış en güzel aşk hikâyesidir (akt. Arbatlı, 2013: 185). Kitapta savaş yıllarında Cemile ile Danyar arasında geçen aşk hikâyesi, daha sonraları ressam olan Seyit adında bir çocuğun gözlemleriyle ve tasvirleriyle anlatılmaktadır. Bu sayede okuyucu hikâyenin

---

* Okt., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu, Rize/Türkiye, bekirguzel@gmail.com

geleceğini bir çocuğun bakış açısıyla görecek ve yapılan benzetmelerin ve kullanılan sözcüklerin sadeliği okuyucuyu masum bir sona hazırlayacaktır.

Cemile bir aşk hikâyesi olmakla beraber aynı zamanda kırgız toplumunun da hikâyesidir. Bu çalışmamızda onu Lucien Goldmann'ın (1913-1970) oluşumsal yapısalcılık (structuralisme génétique) adını verdiği metot çerçevesinde toplumbilimsel bir bakış açısıyla değerlendireceğiz.

Oluşumsal Yapısalcılık

Sanattan edebiyata matematikten felsefeye kadar pek çok alanda kullanılan yapısalcılık edebiyat araştırmalarında genel anlamda bir edebi eseri parça ve bütün ilişkisi içerisinde kurgusal etkenleri de göz önünde bulundurarak incelemeyi amaçlamaktadır. Böylece eserlerdeki somut verilerden yola çıkarak metnin derin yapısı anlaşılacaktır. Araştırmacı özellikle yüzeyde olanın değil; alt metinde var olan gerçeğin peşine düşer. Yapısalcılığın edebi incelemelerdeki bu özelliği sonraki yıllarda oluşumsal yapısalcılığın (structuralisme génétique) doğmasına imkan sağlamıştır.

Lucien Goldmann, edebiyat araştırmaları sırasında Heidegger, C. Lévi-Strauss, R. Girard, J. Piaget ve G. Lukács'ın yanı sıra Karl Marx'ın düşüncelerinden de fazlasıyla etkilenmiş bir eleştirmen (1964: 338). Goldmann'a göre bu metodun uygulanmasında iki temel edebi eleştiri metodu bir araya getirilmiştir: Marksizm ve psikanaliz (1964: 337). Goldmann, edebiyat sosyolojisi alanında o güne kadar yapılan çalışmaların insanî ve toplumsal gerçekliğe ulaşma açısından yetersiz olduğu fikrindeydi. Ona göre yapılacak araştırmalarda eser, yazar ve toplum derinlemesine analiz edilmeliydi. Bu yüzden, oluşumsal yapısalcılık eserlerde yer alan insanî davranışlara ve insanî olan şeylere anlamlı bir açıklama getirebilme amacıyla ortaya çıkmıştır (1964: 338). Goldmann, oluşumsal yapısalcılığın uygulanmasında iki aşamalı bir süreçten bahseder: Anlama (compréhension) ve açıklama (explication). Bu sayede eserler hem eş zamanlı hem de art zamanlı yaklaşımlarla incelenebilmektedir (1964: 353). Birinci aşama olarak da ifade edebileceğimiz anlama aşamasında ya da muhteva çözümlemesinde bir edebî eserin oluşumunda kullanılan anlatım teknikleri, bakış açıları, yer, zaman ve kişiler gibi faktörler mercek altına alınır.

Anlatının Bakış Açışı

Cemile, olayların içinde yer alan ve olayları gözlemleyen bir çocuğun bakış açısından okuyucuya aktarılmaktadır. Bu yüzden hikâyede *kahraman bakış açısı* kullanılmıştır. Kıran'a (2011) göre *iç odaklayım ya da sınırlı bakış açısı* olarak da adlandırılan bu bakış açısında anlatıcı, hikâyede geçen her řeyi bir kahramanın gözünden ve bakış açısından anlatmaktadır. *Kahraman bakış açısında* anlatıcı yazarın yarattığı, anlatıdaki olayları aktarmakla görevli yalnızca metin içinde yaşayan bir varlıktır. Bu tarz bir anlatımda okuyucunun bildikleri sadece olayın içersinde yer alan anlatıcının bakış açısı ile sınırlıdır. Olaylar okuyucuya tek taraflı sunulmaktadır. Bu yüzden diğer kahramanların gerçek anlamda neler düşündüklerini okuyucu bilemez. *Cemile*'de hikâyeyi anlatan kiři bir çocuk olduğu için olaylar onun gözlemi ve masumiyeti ile okuyucuya aktarılmaktadır. Bu yüzden hikâyenin anlatım dili söz sanatlarından uzak ve anlaşılabilir mahiyettedir. Hikâyenin aktarılmasında *kahraman bakış açısı* kullanıldığı için de genelde ben öznesi ön plana çıkmıştır: "Ekin biçmekten orakların alev gibi kızdığı o kavurucu günlerden birinde, istasyona yükümü boşaltmış boş arabalarla dönerken, yolumu değiştirip eve uğramaya karar verdim." (Aytmatov, 2012: 8) "Eve geldim, arabayı evin yanındaki söęüdüň gölgesinde durdurdum ve dizginleri bırakarak cümle kapısına doğru yürüdüm." (2012: 11)

Hem anlatıcının hem de diğer kahramanların konuşurken yerel sözcükleri kullandıkları görülür. Örneğin, "Komşu evde ya da avıl halkının dediği gibi, Küçük Ev'de yakın akrabalarımız oturur." (2012:8) cümlesinde anlatıcı, Kırgızistan'ın kırsal kesimlerinde bir grup evden oluşan ikamet bölgesini belirtmek için kullanılan *avıl* (köy) kelimesini tercih etmiştir.

Ayrı ailelerden olsaydık ona herhalde *Cemile* derdim, ama ağabeyimin karısı olduğu için Cene (yenge) diyorum. O da Kiine-bala (küçük çocuk) diye çağırırdı. Oysa ben artık küçük bir çocuk değildim ve aramızdaki yaş farkı da büyük değildi. Ama avılda adet böyledir. Gelinler kocalarının kardeşlerini 'kiine-bala' ya da 'kaynım' diye çağırırlar (2012: 9).

Babama gelince, doğrusunu söylemek gerekirse, köy halkı onu ailemizin gerçek reisi olarak görmezdi. Herhangi bir konuda sık sık şöyle dedikleri

olurdu: ‘Hey hey, onu ustaka (bizde sanat erbabına saygı ifadesi olarak usta denir. Ustaka, usta akay, usta amca demektir.) sormasan daha iyi edersin, o baltasını nereye bıraktığını bile bilmez [...]’ (2012: 10).

Yazarın kullanmış olduğu sade dil ile benzetmelerden uzak üslubu, hikâyenin herkes tarafından kolayca okunmasına ve anlaşılmasına imkan sağlamaktadır. Kişiler arasında uzun diyaloglar yoktur. Anlatıcı da dâhil herkes az ve öz konuşmaktadır. Anlatıcının olayın yaşadığı sırada çocuk yaşta olması ve kullandığı kelime sayısının sınırlı olması ile uyumlu olan bu anlatım tarzı, hikâyede yer alan betimlemeleri de aşırı malumattan kurtarmış, kısa ve anlaşılır bir üsluba kavuşturmuştur: “Hayat rüzgârı Danyar’ı çakırdikenî gibi önüne katmış, diyar diyar dolaştırmıştı.... Onbaşı da Danyar’ın yanında, kısa boylu ama çevik hareketleriyle, dere boyundaki ürkek balıkçıl kuşunu andırıyordu” (2012: 25). “Ancak, tartıcı kadından kalın, beyaz bir kâğıt aşırıdıktan sonra sakinleşebildim. Bu kâğıdı alıp dokurcunların arasına sakladım. Göğüs kafesimde yüreğim davul çalıyordu sanki” (2012: 57)

Kişiler

Cemile hikâyesinde olayların içerisinde çok fazla kişi yer almaz. Hikâyenin büyük bir bölümü anlatıcı karakter olan Seyit, Cemile ve Danyar arasında geçer. Bu kişilerin yanı sıra hikâyede Seyit’in babası Colçubay’dan, annesi *Büyük ana*’dan, üvey annesi *Kiçi-apa*’dan, Seyit’in askerde olan iki ağabeyinden, bir kız kardeşinden, Cemile’nin kocası Sadık’tan, onbaşı Orozmat’tan, köyün serseri gençlerinden biri olan Osman’dan, istasyondaki alım memurundan ve Cemile’nin gelin geldiği köyden tanıdığı Kerim’den de bahsedilmektedir. Bu kişilerin dışında isimleri belirtilen başka kimseye rastlanmaz.

Hikâyenin başında bahsi geçen kişiler hakkında bazı bilgilere yer verilmiştir. Öncelikle Cemile hakkında zaman zaman detaylı bilgilerin verildiği görülür. Yazar Cemile ile Danyar’ın özelliklerini ardı ardına vermek yerine olayların akışına paralel olarak kesit kesit okuyucuya sunmaktadır. Cemile büyüklerine karşı saygılı onları dinleyen ancak yine de kimseye boyun eğmeyen, kendi bildiğini okuyan bir karakter olarak okuyucuya tanıtılır.

Cemile'nin de daha ilk geldiği gün başkalarına benzemeyen bir gelin olduğu anlaşılmıştı. Gerçekte büyüklerine karşı saygılıydı, onları dinliyordu. Ama yine de boyun eğmezdi. Buna karşılık, başka gelinlerin yaptığı gibi, başını çevirip homurdanmaz, kötü sözler söylemezdi. Düşündüğünü dobra dobra söyler, fikirlerini açıklamaktan ve savunmaktan çekinmezdi (2012: 15).

Cemile'nin de daha ilk geldiği gün başkalarına benzemeyen bir gelin olduğu anlaşılmıştı. Gerçekte büyüklerine karşı saygılıydı, onları dinliyordu. Ama yine de boyun eğmezdi. Buna karşılık, başka gelinlerin yaptığı gibi, başını çevirip homurdanmaz, kötü sözler söylemezdi. Düşündüğünü dobra dobra söyler, fikirlerini açıklamaktan ve savunmaktan çekinmezdi (2012: 15).

Hikayenin diğer kahramanı Danyar ise savaştan yeni dönmüş, ayağı yaralı ve yarası henüz kapanmamış bir kişi olarak tanıtılır. Henüz yarası iyileşmediği için ona kolhozda çocuklar ile birlikte ot biçme makinesinde bir görev verilmiştir. Ancak ocukların Danyar'ın çok da tekin olmayan hallerinden, sürekli suskun, dalgın ve yalnız olmasından az da olsa ondan çekindikleri görülür. Metinde geçen ‘‘Zavallı adam, cepheden geldikten sonra hla aklını başına toplayamadı galiba!’’ (2012: 26) gibi cümleler, çocukların bu kaygısını ifade eden örnekler olarak değerlendirilebilir. Hikyede yer alan en gizemli kişi de aslında Danyar'dır. Neredeyse hikayenin bütününde Cemile'ye olan aşkını açıkladığı anın dışında, onu, diğer kişilere karşı kapalı kalan tek karakter olarak görürüz.

Yazar, Seyit'in babası Colubay ve annesi *Büyük ana* hakkındaki bilgileri de okuyucuya kolhozdaki halkın düşünceleri gibi vermektedir.

Babama gelince, doğrusunu söylemek gerekirse, köy halkı onu ailemizin gerçek kahramanı olarak görmezdi. Herhangi bir konuda sık sık şöyle dedikleri olurdu: ‘Hey hey, onu ustaka (bizde sanat erbabına saygı ifadesi olarak usta denir. Ustaka, usta akay, usta amca demektir) sormasan daha iyi edersin, o baltasını nereye bıraktığını bile bilmez, onların evinde her şeyi bilen , her şeyin başi büyük anadır, soracağını ona sorsan iyi edersin....’ (2012: 10).

Hikye kişilerinin yaşadığın kolhozda bir hiyerarşi söz konusudur. Kolhozdan yönetim adına sorumlu olan kişi onbaşi Orozmat'tır. Hikyede koltuk değnekleriyle yürüyebilen, kısa boylu birisi olarak okuyucuya tanıtılan

Orozmat, idare ve halk arasındaki hiyerarşinin tam merkezinde yer alır. Moskova hükümeti kolhozdan bir şey istediği zaman bunu onbaşı Orozmat'a bildirir; onbaşı da ilgili yerlere gerekli talimatları verir.

Mekân

Cemile hikâyesi Kırgızistan'da ismi yazar tarafından belirtilmemiş bir kolhozda başlamaktadır. Seyit (anlatıcı kahraman) olayları anlatmaya başlarken ilk paragrafta nerede olduklarını şu sözlerle belirtmektedir: “Çocukluk günlerimdeydi. Savaş başlayalı üç yıl olmuştu. Babalarımız, ağabeylerimiz uzak cephelerde, Kursk ve Orel önlerinde savaşıyorlardı. Daha on beşine basmamış olan bizler ise kolhozda çalışıyorduk” (2012: 8).

Seyit olayları anlatırken ‘Büyük Ev’ ve ‘Küçük Ev’ olmak üzere iki evden bahseder. Kendisi ‘Büyük Ev’ diye tanımladığı evde, Cemile ise ‘Küçük Ev’ de yaşamaktadır. Ancak iki evin reisi de aynı kişidir; Seyit’in babası, Cemile’nin üvey kaynatasıdır. Olaylar genelde bu evlerin dışında gerçekleşir. Çünkü Seyit, Cemile ve Danyar onbaşı Orozmat tarafından kolhozdan istasyona ekin götürmekle görevlendirilen kişilerdir. Günlerinin pek çoğu kolhoz ile istasyon arasında geçmektedir. Bu iki nokta arasındaki mesafe ise yirmi kilometrelik bir bozkırdan geriye kalanı ise bir boğazdan oluşmaktadır: “Yolumuz uzundu. Bunun yirmi kilometresi bozkırda, geri kalanı da istasyona kadar hep boğazda geçecekti” (2012: 32).

Hikâyenin doruk noktasına ulaştığı anlar kolhoz ile istasyon arasındaki bu mesafelerde geçer. Danyar ilk defa bu yolda şarkısını söylemiş, Cemile Danyar'a ilk defa bu yolda âşık olmuş ya da âşık olduğunun farkına varmıştır.

Hikâyede olayın geçtiği mekanlar tarif edilirken başka yerlerden de bahsedilir. Kurkucu Çayı da bu yerlerden biridir: “Bizim kolhozun biçilecek çayırları Kurkucu çayının suladığı araziye uzanıyordu. Kurkucu, bize pek uzak olmayan bir boğazdan çıkıyor, vadide, taşkın seller gibi akıyordu” (2012: 27).

Danyar akşamüstü işleri bitince *Nömöt Tepesi* adı verilen yere çıkıp batan güneşe ve uzayan vadiye bakmakta ve hiç konuşmadan uzun saatler geçirmektedir. Seyit'i ve diğer çocukları en çok etkileyen olaylardan biri de

budur. Nitekim bu hâl, Danyar'ı onların gözünde daha da gizemli ve merak uyandıran bir kişi haline getirecektir: "Akşam atları çözdükten sonra biz salaşta toplanır, aşçı kadının yemeği pişirmesini beklerdik. Danyar ise Nömöt Tepesi'ne tırmanır, karanlık basıncaya kadar orada kalırdı." (2012: 26)

Hikâyenin neredeyse tamamı açık alanda geçer. Evin içinde sadece birkaç olay geçmektedir. Bu bölümlerin de evin içinde mi yoksa avluda mı geçtiği kesin değildir. Diğer bütün olayların mekanı kolhoz, vadi, boğaz, harman yeri ya da istasyondur. Bu yönüyle mekân olarak doğrudan tabiatın kullanıldığını söyleyebiliriz. Hikâyenin neredeyse tamamı vadiler, çayırlar, dereler, boğazlar ve bozkırlar ile örölmüştür. Kırgızlar gibi hikâyedeki kişiler de doğanın içerisinde özgürce dolaşmaktadır. *Cemile*, bir çatının altında uyumak yerine gökyüzünün altında uyumayı, dört duvar arasında kalmak yerine dört dağın arasında kalmayı tercih eden insanların anlatıldığı bir hikâyedir. Tam da bu duyguya uygun olarak hikâyenin sonunda Cemile ile Danyar, vadilerin arasındaki bir patikadan yürüyeceklerdir: "İşte... Vadide, fundalar arasında bir patikadan gidiyorlardı. Onları gözlerimle takip ediyor ve ne yapacağımı bilemiyordum" (2012: 65).

Kırgız halkı gibi Cemile ile Danyar için de bozkırdan daha güvenilir bir mekân yoktur. Mekâna sığmayan Kırgız insanın aşkı hikâyenin sonunda şu sözlerle dile getirilmiştir:

O geniş bozkırda, hiç ardına bakmadan yürüyüp gittin! Yoruldun mu, kendine olan inancını yitirdin mi? Öyleyse Danyar'a yaslan. Sana aşk üstüne, vatan sevgisi üstüne, hayat üstüne türküler söylesin! Bozkır canlansın ve bütün renkleriyle oynamaya başlasın! Git Cemile, git! Hiç pişman olma, sen mutluluğu en sarp yollarda yürüyerek buldun (2012: 71).

Zaman

Hikâye Kırgızistan'ın Sovyetler Birliği'nin egemenliği altında bulunduğu bir zaman diliminde geçer. Bu yüzden İkinci Dünya Savaşı sırasında Kırgız erkekleri, Sovyet Ordusu'nda görevleriyle öne çıkar. Cephe gerisindeki kadınlar ve çocuklar ise erkeklere yiyecek, giyecek ve mühimmat tedarik etmekle yükümlüdür: "[...] Bunun kadın işi olmadığını ben de biliyorum, ama erkekleri nereden bulayım? Erkekler

olmayınca asker karılarını çağırma kararı vermişler. Siz gelininizi vermiyorsunuz, idare de bize söylemediğini bırakmıyor. Askerlere ekmek gerek, [...]” (2012: 12).

Kolhozdaki onbaşı Orozmat’ın yukarıda söyledikleri savaş sırasında kadınlardan istenilenleri göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca Seyit’in, “Ben onları anlıyordum: Dört çocukları askerdeydi. İki evin biricik gelini olan Cemile ile avunuyorlar ve onu bu yüzden çok seviyorlardı” (2012: 15) şeklindeki sözleri hikâyenin savaşın en şiddetli olduğu zamanlarda geçtiğini ortaya koyar. Seyit hikâyeyi geriye dönük anlattığı için anlatım sırasında geçmiş zaman kipleri ön plana çıkmıştır: “O gün saçımı kestirmek için babamı beklemeye karar vermiştim. Onbaşı da tıraş olmamı emretmişti zaten. Babamı beklerken ağabeyim Sadık’ın mektubuna cevap yazmaya koyulmuştum.” (2012: 21) “Böyle gecelerde hep Danyar’ı hatırlardım. Geceyi genellikle dere kenarında, ot yığınlarının üzerinde geçirirdi. Nasıl da korkmazdı? Derenin uğultusundan kulakları sağır olmaz mıydı? Uyur muydu? Uyumaz mıydı? [...]” (2012: 28).

Kişiler arasında geçen diyaloglar ise konuşma anında geçen zaman kipleri kullanılarak aktarılmıştır: “İstesen de istemesen de tahılı taşıyacaksın! Biri canını sıkacak bir şey yapmışsa söyle, şu koltuk değneklerimi ensesine patlatayım! Böyle bir şey yoksa aptallık etme. Taşığıdın şey asker ekmeğidir, senin kocan da asker!” (2012: 56).

[...] Sevineceğin yerde üzülüyorsun, kocası askerde olan yalnız sen misin? Sıkıntı içinde olan yalnız sen değilsin. Bütün halk çekiyor bu sıkıntıyı. Bütün milletle beraber sen de katlanacaksın. Erkekleri için üzülme, sıkılmayan yok sanıyorsun.. Üzül, ama bunu belli etme, içinde sakla! (2012: 22).

Hikâyede olaylar belirli zaman dilimleri verilmeden anlatılır. Anlatıcı ile birlikte Cemile ve Danyar, istasyona yük taşımak için her gün sabah yola çıkar, öğleden sonra yüklerini istasyona indirip geri döner. Saat kaçta kalktıkları, işlerini ne zaman yaptıkları, kaç saatte bitirdikleri belli değildir. Zaman sadece sabah, öğle ve akşam olmak üzere bölünmüş dilimler halinde belirtilir: “Sabah erkenden arabalarımızı yüklemek için harman yerine gidiyor, oradan istasyonun yolunu tutuyor, sonra bir an önce dönmek için sabırsızlanıyorduk” (2012: 45).

Olaylar genelde kısa diyaloglar ya da cümleler şeklinde anlatılmıştır. En uzun anlatılan olay ise yaklaşık beş sayfadır ki bir gün içerisinde, tahmini yarım saatten az bir zaman diliminde geçen vakayı içerir: “Cemile ile benim Danyar’a oynadığımız oyunlar bir gün çok üzücü bir olaya sebep oldu. [...] onun için bize hâlâ kızgın olup olmadığını ya da olayı unutup unutmadığını anlayamıyorduk. Ama vicdanımız sızlıyor, olayın ağırlığı altında eziliyorduk” (2012: 36-40).

Hikâyede sabah ve akşam vakitlerine, bozkır iklimine ve hayatına pek çok anlam yüklenmiştir. Sabah ve akşam saatleri adeta anlatıcının hayatı ve hayat tarzı ile doğal bir uyum içerisinde: “Sabahları iylerle ıslanmış yonca tarlasından köstekli atlara bu sesle beraber koşardım. Gülen güneş karşımda, sağların ardında kaybolurken yine de bu sesle beraberdim...Akşam olunca, boğazı geçerken her defasında başka bir dünyada sanırdım kendimi. Gözümü kapar, Danyar’ı dinlerdim. Önümde şaşılacak kadar aşına olduğum tablolar belirirdi” (2012: 45-46).

Sosyal yapı ve Bireyler Arasındaki İlişkiler

Hikâyede sık sık Kırgız halkının gelenek ve göreneklerinden bahsedilir. Özellikle hikâyenin başında anlatılanlardan kolhozda yaşayan insanların költürlerine fazlasıyla bağlı oldukları anlaşılmaktadır. Kolhozda yapılan işlerde herkesin bir arada çalışması, birbirlerine yardımcı olması, bir iş var ise onun herkes tarafından benimsenmesi Kırgız gelenek ve göreneklerini gösteren örnekler olarak değerlendirilebilir: “Tâ göçebelik zamanında, atalarımızın beraber konup göçtükleri, sürülerini birlikte otlattıkları zamanlarda da bu böyleymiş. Bu beraberlik geleneğini bugün de sürdürüyoruz. Avılda kolektifleşme olduğu zaman ailelerimiz evlerini yine yan yana yapmışlar” (2012: 8).

Hikâyede anlatılanlardan Kırgızlarda birbirlerine akraba olan ya da yakın olan ailelerden birinde bir koca öldüğu zaman karısının ve çocuklarının başka bir yere girmesine izin verilmediğini de anlıyoruz.

Kabilede hâlâ yaşatılan eski bir geleneğe göre, dul bir kadının çocuklarını alıp başka bir yere gitmesine izin verilmez. Onun için bizimkiler bu kadını babamla evlendirmişler. Babam ölenin en yakın akrabası olduğundan, atalarının ruhuna saygısı ve ödevi, onu bu kadını evlenmeye mecbur etmiş (2012: 9).

Yine hikâyeden öğrendiğimize göre Kırgız toplumunda küçüklerin büyüklerine karşı saygılı olmaları ve büyüklerinin yanında onları rahatsız edecek şeylerden kaçınmaları gerekmektedir. Küçüklerin gerek aile içerisinde gerekse toplumsal alanda hareketlerini sınırlayan ve bir düzene koyan bazı gelenek ve göreneklerin varlığı açıkça hissedilmektedir: “Cemile türkü söylemeyi çok severdi. Büyüklerin yanında utanmadan, çekinmeden her zaman türkü mırıldanırdı. Bütün bu davranışları elbette bir gelinin aile içindeki davranışlarını sınırlayan geleneklere pek uygun değildi” (2012: 16).

Ayrıca Seyit’in “her yıl, ilkbahar gelir gelmez, babamın tâ gençliğinde yaptığı göçebe çadırını kurup, ardıç yakarak tütsüler ve buraya göçerdik.” (2012:15) sözlerinden Kırgızların göçebe bir hayat sürdürdüklerini ve bu hayatlarını da hâlâ devam ettiklerini anlamaktayız.

İkinci Dünya Savaşı’nın olumsuz etkileri her alanda olduğu gibi toplumsal alanda da görülür. Yakınları cephede olan insanlar her an bir ölüm haberi alma korkusuyla yaşamaktadır. Bu durum onların aralarındaki ilişkileri olumsuz yönde etkiler. Pek çok erkeğin askerde olmasını fırsat bilen bazı kötü niyetli gençler, gelenek ve göreneklere sığmayacak, toplum ilişkilerini zedeleyecek bayağılıklara düşer. Cemile ile Osman arasında yaşana bir olay bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir: “Ot biçme zamanıydı, bir gün Osman, Cemile’ye sarkıntılık etmeye kalkıştı. Bu çocuk uzaktan akrabamız olurdu. Hiçbir kadının kendisine direnemeyeceğini sanan erkeklerden biriydi. Cemile onun elini hiddetle itti, [...] Savaş olmasaydı görürdün sen gününü!” (2012: 18-19).

Hikâyede savaşın tüm olumsuz etkisine rağmen, gençlerin bazen yaşanan olumsuzlukları unutup kendi aralarında gönüllerince eğlendikleri anlara da yer verilmiştir. Bu anlatımlar, Kırgız kültüründe var olan eğlence anlayışının, gençler aralarındaki şaka ve espri anlayışının, kızların ve erkeklerin kendi aralarında ne kadar özgür davranabildiklerinin anlaşılabilmesi açısından önemlidir.

O günlerde Cemile yalnız bir defa, gözleri eskisi gibi parlayarak kahkaha ile güldü. Genç kadınlar, kızlar ve yaralanıp cepheden dönmüş yiğitler, büyük bir gürültü ile güle oynaya, yonca tarlasından harman yerine dönüyorlardı. Cigitler (yiğitler) kadınlara bağırdı:

- Hey geveze papağanlar, has ekmeği yalnız kendiniz yemeyin, biraz da başkalarına verin bakalım, yoksa hepinizi dereye atarız!

- [...]

- Ya öyle mi ! Hepinizi suya atalımda görün!

- [...]

Harmanda çalışanlarda büyük bir ilgiyle seyrediyorlardı gençlerin muzipliğini. [...] Bir an için kendi gençliklerini hatırlıyor olmalıydılar. Ben de gülüyordum coşkun bir sevinçle. Bu defa Cemile'yi erkeklerden kıskançlıkla koruma görevimi unutmuştum (2012: 49-50).

Örneklerden de anlaşılacağı üzere hikâyedeki sosyal yapı ve insan ilişkileri genelde Kırgız gelenek ve göreneklerine göre şekillenmektedir. Hikâyede yer alan herkes gelenek ve göreneklerin farkındadır ve az ya da çok onlara bağlı kalmaya çalışmaktadır.

Açıklama Aşaması Ya da Dışsal Çözümleme

İkinci aşama olarak da nitelendirebileceğimiz açıklama aşamasında ya da dışsal çözümlemede bir eseri meydana getiren yazarın hayat öyküsü, eserin yazımı sırasından yazarın beslendiği kaynaklar ve kullanılan dil ile verilmek istenen mesajlar ortaya çıkarılır. Böylece bir eser, metin dışı faktörler de göz önüne alınmak suretiyle açıklanmış olacaktır.

Yazarın Biyografisi ve Hayat Görüşü

Kırgızistan Cumhuriyeti Sovyetler Birliği'nden siyasi bağımsızlığını 1991 yılında kazanmış olmasına rağmen edebî özgürlüğünü ve özgünlüğünü Cengiz Aytmatov sayesinde aslında 1958 yılında Cemile'nin yayımlanmasıyla çoktan kazanmıştı. Eserleri 154 dile çevrilen Aytmatov, 12 Aralık 1928 yılında Kırgızistan'ın Talas Vadisi'nde bulunan Şeker obasında dünyaya gelir. Aytmatov'un çocukluk yılları henüz 10 yaşındayken, Stalin'in Kırgızistan'ın bağımsızlığını savunanları idama mahkûm etmesiyle, 1938 yılında sona erer. Zira idam listesinde Kırgızistan'ın önemli siyasetçilerinden birisi olan babası Törökul Aytmatov da yer almaktadır.

Aytmatov, 1942 yılında İkinci Dünya Savaşı yüzünden okulunu yarıda bırakmak zorunda kalmıştır. Daha sonra bugün Bişkek sınırlarında bulunan Frunze Tarım Enstitüsü'nde eğitimine devam etmiş, bu sırada eğitimi gereği, araştırma yapmak için, neredeyse tüm Kırgız bozkırlarını gezme fırsatı bulmuştur. Bu sayede bozkırda yaşayan insanları yakından gözlemlene ve onların hayatlarına dokunma fırsatı bulmuştur. Kırgız bozkırlarında geçen yılların ardından 1956-1958 yılları arasında Moskova'da bulunan Maksim Gorki Edebiyat Enstitüsü'nde eğitim almıştır. *Cemile*'yi de işte bu yıllarda yazmaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren gerek siyasi gerekse edebi olarak pek çok alanda görev almış olan yazar, 2008 yılında *Gün Olur Asra Bedel* adlı romanının film çekimleri için geldiği Moskova'da rahatsızlanmış ve hayatını kaybetmiştir. Yazarın ilk eseri 1952 yılında yayınlanan *Cyuda*, son eseri ise 2007 yılında yayınlanan *Dağlar Devrildiğinde/Ebedi Nişanlı* adlı romanıdır. Aytmatov edebiyatçı kimliğinin yanında aktif olarak siyasi görevler de yapmıştır. 15 yıl boyunca Avrupa'da hem Sovyetler Birliği'nin hem de Kırgızistan'ın büyükelçiliğini üstlenmiş, UNESCO başta olmak üzere Birleşmiş Milletler ve NATO gibi uluslararası kuruluşlarda da aktif görevler almıştır.

Anlatının Tarihsel Kaynağı

Cemile kaynağını Kırgız halkının İkinci Dünya Savaşı sırasında çektiği sıkıntılardan, acılardan, çaresizliklerden, hasretlerden ve adı konulmamış pek çok duygu ve düşüncelerden alır. Hikâye, savaş sona erdikten yaklaşık 13 yıl sonra, kaybedilenlerin acısı henüz tazeyken yayımlanmıştır. Yazar, babasının Stalin yönetimi tarafından idam edilmesinden sonra 14 yaşına kadar annesi ve büyük annesi tarafında büyütülmüştür. Özellikle büyük annesinin anlattığı Kırgız halk masalları, öyküleri ve efsaneleriyle geçen yıllar, Aytmatov'un yazarlık serüveninin en önemli kilometre taşlarından birini oluşturacaktır. *Cemile*'deki anlatımın kaynağında bu masallar, öyküler ve efsaneler önemli yer teşkil etmektedir.

Simgesel Çözümleme

Cephe gerisinde yaşanan sıradan bir aşk hikâyesini konu ediniyor gibi görünen *Cemile* aslında bir insanın ülkesine olan aşkını, tutkusunu ve hasretini

anlatmaktadır. Cemile, vatan sevgisinin Danyar'ın Cemile'ye olan aşkında gizlendiği bir hikâyedir.

Bütün bu yeryüzü güzelliklerini ve tasarılarını gözlerimin önüne seren Danyar'ın türküleriydi. [...] Ancak vatanını çok seven ve uzun yıllar onun hasretini çeken bir insan söyleyebilirdi bu vatan türkülerini. Hasret çektiği için öğrenip söylediğini çok iyi anlıyorum şimdi. Türkü söylerken onu, bozkır yollarında koşup oynayan ya da bu yolları arşınlayan küçük bir çocuk olarak canlandırıyorum gözümde. [...] Danyar'ı dinlerken, yere kapanarak toprağımızı, onu çok seven bir evlat gibi öpmek istiyordum (2012: 47).

Hikâyede yer alan bir söylentiye göre Sadık, Cemile'ye bir at yarışında yenilince, bu durum ona çok ağır gelmiş ve Cemile'yi kaçıarak kendi avılına getirmiştir. Başka bir söylentiye göre ise Cemile, Sadık'ı severek evlenmiştir. Ancak bu durum onun evine ve avılına olan hasretini engellemeye yetmeyecektir; çünkü o yaşadığı *Küçük Ev*'de gurbettedir. Aynı şeklide Danyar da aslında bir Kırgızdır; ancak çok küçük yaşta öksüz kalınca annesi tarafından akrabaları olan Kazakların yanına götürülmüştür. Uzun yıllar Kazaklar arasında yaşamış ve onlar arasında büyümüştür. Sovyet yönetimi tarafından askere alınıp yaralandığında ancak avılına, yurduna dönebilmiştir: "*Fırçayı her vuruşumda Danyar 'ın türküsü çınlasın! Fırçayı her vuruşumda Cemile'nin yüreği çarpsın*" (2012: 71).

Yazar hikâyenin en son cümlesinde bavulunu alıp kendi köyüne dönme vaktinin geldiğini belirtir ve orada yeni tablolar yapma niyetinde olduğunu söyler. Bu tabloları yaparken de vatan sevgisinin ve hasretinin hep dile gelmesini istemektedir; çünkü Danyar'ın türküleriyle Cemile'nin yüreğinde hep onlar vardır. Bir önceki paragrafta *Cemile*'m! diye haykıran Seyit için Cemile artık bir cene'den ya da bir sevgiliden daha ziyade bir 'vatan'a dönüşmektedir.

Hikâyede bunun dışında Aytmatov'un bir tablo üzerinden yazı diline gönderme yaptığı da anlaşılmaktadır : "Tabloda utanılacak bir şey olduğu için değil, bir sanat eseri olmaktan uzak olduğu için. Sade bir tablo, orda görünen topraklar gibi sade" (2012: 7).

Yukarıda yazarın *sade bir tablo* diyerek anlatmak istediği aslında kendi hikâyesidir. Bir sanat eseri olmaktan çok uzak ama sade, anlatılan insanlar

kadar gerçek bir hikâye. Yazarın yine aynı sayfada hikâyesinin gerçekliğine olan inancını tablo üzerinde okuyucuya sunduğunu görmekteyiz: “O iki yolcu ise, bir adım daha atsalar çerçeveden dışarı çıkacaklar sanki. Bu yolculardan biri...” (2012: 7).

Bu yolculardan birisi okuyucu ve hikâyenin sonunda bir adım daha atsa sanki o da hikâyenin içinde yer alacaktır. Okuyucu hikâyeyi o kadar içselleştirir ki Cemile ile Danyar’ın yaptığı toplumun gelenek ve göreneklerine aykırı olsa da hemen hiçbir okuyucu onları suçlamaz ve yaptıklarını sorgulamaz. Aytmatov yine hikâyenin son sayfasında tablo hakkındaki düşüncelerini dile getirirken şöyle diyecektir: “O benim ilk bilinçli yaratma heyecanımdır.” (2012: 71)

Sonuç

Cengiz Aytmatov, Sovyet baskısı altında geçen yılların ardından unutulmaya yüz tutmuş Kırgız dili ve kültürünün yeniden doğuşudur. *Cemile* ise adeta Kırgız edebiyatının Sovyet edebiyatı altındaki sessizliğinin sona ermesidir; kendi sesini ve dilini bulmasıdır.

17 Ekim devrimine kadar geçen süreçte Kırgız dilinde, hatta genel itibariyle bu dilin bazı diyalektlerinde bir takım metinler kaleme alınmış olsa da bahsi geçen metinlerde işlenen dil tam manasıyla bir yazı dilinin özelliklerini taşııyordu. Meselâ, zamanın süreli basın yayın organlarında dil olarak Kırgızcadan yararlanılmıyor, ilköğretim okullarında *Kırgız Dili* adında bir ders olmadığı gibi, Kırgızca başlı başına bir dil olarak değerlendirilmediği için herhangi bir okulun programındaki dersler arasında yer almıyordu. Ayrıca Kırgızca devlet dokümanlarında ve devletlerarası yazışmalarda ise hiç kullanılmıyordu (Cigitov, 2006: 8).

Hayatı boyunca yirminin üzerinde eser yazmış olan Cengiz Aytmatov eserlerinde genel olarak Kırgız kültürünü temel alarak savaşın cephe gerisinde bıraktığı etkisini okurlara göstermeye çalışmıştır. Bozkırda, avılda veya kolhozda cephedeki yakınlarının yolunu gözlemekle günlerini geçiren insanların sıcak, samimi ve masum hayatları Aytmatov’un kaleminden dünya okurlarıyla buluşmuştur. Sadece *Toprak Ana*’da değil, *Sultan Murat*’ta, *Deve Gözü*’nde, *Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek*’te, *Cemile*’de de savaşın etkisi tüm çıplaklığıyla ve

gerçekliğiyle karşımızdadır. Eserlerde, savaştaki yakınlarının ölme korkusu ile vatan sevgisini aynı satırlarda yaşayan kahramanların hissettikleri tarifsizdir. Sevdikleri ile vatanları arasında doğal bir tercih yapmaları gerekmiştir. Sonuçta önemli olan elbette vatandır. Okuyucu bu duyguları Aytmatov'un hemen her romanında hisseder. Öyle ki sanki hikâyede anlatılan asıl kahraman kendisidir. *Cemile*'de de vatan hasreti ve sevgisi iki kişinin yaşadığı aşkın altına gizlenerek sunulmuştur. Onların yaşadıkları aşkın masumiyetini tüm kalbiyle hisseden okuyucu, hikâyenin sonunda hissettiği bu masumiyetin aslında vatana karşı olan sevgiden kaynaklandığının farkına varır: “Onlara bakıyor ve Danyar'ın sesini işitiyorum. Beni de yola çağırıyor: Demek ki bavulumu alıp gitmenin zamanı geldi. Ben de bozkıra, kendi köyümüze döneceğim, orada yeni renkler bulacağım” (Aytmatov, 2012: 71).

Kaynaklar

- Arbatlı, M. S. (2013). Yerelden Evrensele İki Yol Arkadaşı: Cengiz Aytmatov ve Kaysın Kuliye. Ankara: Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic V8/4 Spring 2013, s. 185, [Erişim 12.04.2014]
- Aytmatov, C. (2012). Cemile – Sultan Murat. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Cigitov, S. (2006). Çağdaş Kırgız Edebiyatına Dair. Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt 3 Sayı 1. s. 8. [Erişim 25.03.2014]
- Goldmann, L. (1964). Pour sociologie du roman, La méthode structuraliste génétique en histoire de la littérature. Paris: Gallimard.
- Kıran, Z. & Kıran Eziler, A. (2011). Yazımsal Okuma Süreçleri. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Nerimanoğlu, K.V. (2011). Sovyet ve Dünya Edebiyatı Bağlamında Cengiz Aytmatov Fenomeni. Turkey: Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/3 Summer 2011, s. 70, [Erişim 25.03.2014]
- Tekin, S. (2009). Fakir Baykurt'un Yılanların Öcü Adlı Romanına Oluşumsal Yapısalcı Bir Yaklaşım. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 13 (1). s. 43-56 [Erişim 25.03.2014]

Oluşumsal Yapısalcı Bir Yaklaşım: Cemile & Cengiz Aytmatov

Bekir GÜZEL

Özet

Her toplumun içinden o toplumu anlatan, iyi ya da kötü, yazarlar çıkmaktadır. Bu yazarların içinden bazen öyle yazarlar çıkar ki kendi toplumunu aşar ve evrensel bir noktaya ulaşır. İşte Cengiz Aytmatov da bu yazarlardan birisidir. Yıllarca Sovyet baskısı altından kalan Kırgız kùltürüne, diline ve edebiyatına yeniden hayat vermiş bir yazardır, Aytmatov. Onun sayesinde Kırgız dili ve edebiyatı özgün sesine kavuşmuştur. Yirminin üzerinde eser yazan Aytmatov'un bütùn dünyada tanınmasını sağlayan eseri ise 1958 yılında yayınlanan Cemile adını verdiği hikâyesidir. Hikâyede, Kırgız gelenek ve görenekleri, Kırgızların vatan sevgisi ve yurt hasreti Cemile ile Danyar adındaki iki aşığın hikâyesinin içinde anlatılmıştır. Bir aşk hikâyesi olarak tanınan Cemile'de aynı zamanda Kırgız toplumunun ve 2. Dünya Savaşı'nın cephe gerisinde bıraktığı etki de derinlemesine analiz edilmiştir. Bu yüzden hikâye sosyolojik aından da oldukça önemli bir kaynak teşkil etmektedir ve hikâye üzerinde yapılacak bir incelemede edebiyat sosyolojisi ön plana çıkmaktadır. Bu alışmamızda Cemile, 20. yüzyılda edebiyat sosyolojisi çalışmalarında ön plana çıkan ve Lucien Goldmann (1913-1970) tarafından geliştirilen genetik yapısalcılık (*structuralisme génétique*) metodu kullanılarak incelenecektir. Her toplumun içinden o toplumu anlatan, iyi ya da kötü, yazarlar çıkmaktadır. Bu yazarların içinden bazen öyle yazarlar çıkar ki kendi toplumunu aşar ve evrensel bir noktaya ulaşır. İşte Cengiz Aytmatov da bu yazarlardan birisidir. Yıllarca Sovyet baskısı altından kalan Kırgız kùltürüne, diline ve edebiyatına yeniden hayat vermiş bir yazardır, Aytmatov. Onun sayesinde Kırgız dili ve edebiyatı özgün sesine kavuşmuştur. Yirminin üzerinde eser yazan Aytmatov'un bütùn dünyada tanınmasını sağlayan eseri ise 1958 yılında yayınlanan Cemile adını verdiği hikâyesidir. Hikâyede, Kırgız gelenek ve görenekleri, Kırgızların vatan sevgisi ve yurt hasreti Cemile ile Danyar adındaki iki aşığın hikâyesinin içinde anlatılmıştır. Bir aşk hikâyesi olarak tanınan Cemile'de aynı zamanda Kırgız toplumunun ve 2. Dünya Savaşı'nın cephe gerisinde bıraktığı etki de derinlemesine analiz edilmiştir. Bu yüzden hikâye sosyolojik aından da oldukça önemli bir kaynak teşkil etmektedir ve hikâye üzerinde yapılacak bir incelemede edebiyat sosyolojisi ön plana çıkmaktadır. Bu alışmamızda Cemile, 20. yüzyılda edebiyat sosyolojisi çalışmalarında ön plana çıkan ve Lucien Goldmann (1913-1970) tarafından geliştirilen genetik yapısalcılık (*structuralisme génétique*) metodu kullanılarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Cengiz Aytmatov, Cemile, Kırgız gelenek ve görenekleri, edebiyat sosyolojisi, genetik yapısalcılık, Lucien Goldmann.

An Approach Genetic Structuralist: Jamila & Chinghiz Aitmatov

Bekir GÜZEL

Abstract

In each society, good or bad writers describing the society exist. Some of these writers are so remarkable that their recognition pass beyond their country and reaches a global level. Chinghiz Aitmatov is one of these writers. He stimulated Kyrgyz culture, language and literature all of which remained under the pressure of former Soviet Union for years. Thanks to Aitmatov, Kyrgyz language and literature regained its unique voice. Aitmatov, who produced more than twenty works, proved his high quality of work in Jamila appeared in 1958 and he was recognized all around the world. In this story, Kyrgyz patriotism and longing for Kyrgyz lands are depicted within the story of two lovers: Jamila and Daniyar. Aitmatov, as a post-war generation writer, deeply analyzed Kyrgyz society and the influence of World War II behind the front in Jamila, which is known as a love story. Therefore; this story constitutes a sociological source, which indicates an analysis of the story in relation to sociology of literature. In this study, Jamila is analyzed with genetic structuralism method which was distinguished in sociology of literature studies in 20th and developed by Lucien Goldmann (1913-1970).

Keywords: Chinghiz Aitmatov, Jamila, Kyrgyz traditions, sociology of literature, genetic structuralism, Lucien Goldmann.

Bir Söz Sanatı Olarak “Îham-ı Tevriye”

Mücahit KAÇAR*

Giriş

Sözün “muktezâ-yı hâle mutâbık” şekilde ifade edilmesini konu alan belâgatın bir ilim dalı hâline gelmesi, Kur’ân-ı Kerîm’i anlama çabalarının bir neticesidir. belâgat, uzun süre Kur’ân-ı Kerîm’in manasını ve i’câz yönünü daha iyi anlayabilmek amacıyla tefsir ve kelâm ilimleriyle bağlantılı olarak ele alınmış ve sonuçta Arapçanın bütün imkânlarından yararlanan söyleyiş özelliklerini anlayabilmek için gösterilen çabalarla da bağımsız bir ilim haline gelmiştir. Belâgatın ilk dönemlerinde bu ilimle uğraşanların çoğunluğu hem dilci ve edebiyatçı hem de kelâm ve tefsir âlimiydi. Daha sonraları Sîbeveyh gibi Arap dilcileri, belâgatın bir alt dalı olup daha çok cümlenin dilbilgisi özellikleriyle ilgilenen *meânî* üzerinde dururken Câhîz gibi belâgatçılar de teşbîh, mecâz, istiâre ve kinâye gibi *beyân* ilmine ait konuları ayrıntılarıyla tespit etmişlerdir. İlk zamanlarda geniş başlıklar altında ve bazen de kapsamaları karıştırılarak anlatılan konular, daha sonra birbirlerinden farkları vurgulanarak ve her terimin kapsam alanı netleştirilerek ele alınmış; böylece belâgat ilmi gerçek hüviyetine kavuşturulmuştur. (Saraç 2010, Kılıç 1992, Hacımüftüoğlu 1988).

Belâgata dâhil edilen söz sanatlarını, onların adlandırma ve kapsamalarını belirleme konusunda bazı problemler vardır. Son zamanlarda edebî sanatlar konusunda yapılan çalışmalarda karşılaşılan çok farklı tanım ve örneklendirmeler konuyu daha da karmaşık hale getirmiştir. Tevriye ve îhâm meselesi de belâgatın söz konusu problemlerinden biridir.

---

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Trabzon/Türkiye, mukac80@gmail.com

İhâm ve Tevriye

Klasik kaynaklarda tevriye veya ihâm ayrı birer terim olarak değil birbirinin yerine kullanılan iki terim olarak geçmektedir. Bu eserlerde daha çok tevriye ismi tercih edilmekte, tanımlamalar yapılırken tevriyeye ihâm da dendiği belirtilmektedir. (Saraç 2002, Coşkun 2007) Tevriye, belagatin belli bir sisteme kavuştuğu ilk zamanlarda fazla önem görmese de sonraları genişçe ele alınmış ve Takiyyüddin b. Hicce el Hamavî (öl.1434)’nin neredeyse dörtte birini tevriyeye ayırdığı *Hiznetü'l-Edeb* isimli eserinde “tevriyenin güzelliklerine sonraki şair ve kâtipler dikkat çekmişlerdir. Onlar hüsn-i sülûk-i edebe bu kapıdan girmek için güçlerini harcamışlardır. Tevriye edebî fenlerin en üstünü ve yücesidir. Kalplere onun sihri ilham verir ve muhabbetin kapılarını açar” (Akt.Saraç 2002) dediği gibi diğer sanatlara göre ayrı bir önem kazanmıştır. Klasik belagat kaynaklarında tevriye için Kazvinî (öl. 1338)’nin “mana ile ilgili sanatlardan tevriye, ihâm olarak da adlandırılır. İki manası olan bir lafzı söylemek ve uzak manasını kastetmektir” (Saraç 2002: 138) şeklindeki açıklamalarına paralel tanımlar verilmektedir.

Ali Nihad Tarlan’ın *Edebi Sanatlar* isimli eserinde “tevriyede kelimenin biri uzak, diğeri yakın iki manası olduğu ve uzak manasının kastedildiği; ihâmda ise her iki mananın da cümlede kastedildiği” (1947)¹ şeklinde özetlenebilecek tanımlaması daha sonra Cem Dilçin tarafından desteklenip örneklenmiş (Dilçin 2004: 421-429) ve günümüzde yazılan eserlerde tevriye ve ihâmın birbirinden farklı iki sanat olarak ele alınmasına sebep olmuştur. M. A. Yekta Saraç, çok anlamlı bir lafzın metne eşit uzaklıkta olmasının tespitinin kolay olmadığını belirterek Ali Nihad Tarlan ve Cem Dilçin tarafından tevriye ve ihâmın yukarıda belirttiğimiz şekilde farklı terimler olarak sunulmasına karşı çıkmaktadır. Saraç’a göre edebî sanatlar konusunda beyte farklı yaklaşımların olması doğal olup tevriye ve ihâm ayırımına gidilmesi de bir ihtiyaçtan doğduğu için anlaşılabilir; fakat bir mana için konulmuş ilmî bir terimi alıp aynı dar semantik alanda terim olarak bir başka anlam için kullanmak bir usul hatasıdır.

1 - Ali Nihad Tarlan’ın kendisinden sonra yazılan birçok çalışmada takip edilecek tanımlamalara ve farklı bir tasnife gittiği bu çalışması hakkındaki bir tenkit için bkz: M. A. Yekta Saraç, “Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan’ın Edebi Sanatlarına Farklı Bir Yaklaşım”, *İlmî Araştırmalar*”, 1999, S. 8, s. 293-298.

Saraç, tevriyenin kapsam alanının değiştirilmesi gerekiyorsa belâgatta istikrar kazanmış terimleri kendi yerinden etmektense daha geniş davranarak yeni terimlerin teklif edilmesinin daha doğru olduğunu, bunun belâgatın kendi esnek yapısına da aykırı olmadığını belirtir ve Sekkâkî'nin şu sözünü aktarır: “Sana düşen (sözde) bu tarz neviler çıkarman ve dilediğin şekilde adlandırmandır.” (Akt. Saraç 2002: 133-149).

Yukarıda özetlenen problem, birçok edebi sanatlar kitabında müşahede edilmektedir. Bu eserlerin çoğunda da Cem Dilçin'in kitabında geçen örnekler ve tanımlar verilmekte; fakat örnek beyitlerin çoğunda tevriyeye örnek verilen beytin îhâm tanımına uyduğu, îhâma verilen örneğin de tevriye kapsamına da alınabileceği görülmektedir. Dolayısıyla biz de M. A. Yekta Saraç'ın da vurguladığı gibi tevriye ve îhâmın farklı terimler gibi anlatılmasındansa gelenekte olduğu gibi bu iki terimin aynı sanatın farklı isimleri olarak kabul edilmesi; fakat bunların tanımlanmasında verilen ölçütlere tam olarak uymayan beyitlerde başka bir terimin kullanılması taraftarıyız. Bu bağlamda yazımızda 16. yüzyılda Şerîfi mahlaslı biri tarafından yazılmış Türkçe bir belagat kitabı olan *Hadikatü'l-Fünûn* isimli eserde zikredilen îhâm-ı tevriye terimine dikkat çekeceğiz.

İhâm ve Tevriye

Hadikatü'l-Fünûn'da tevriye konusu anlatılırken klasik kaynaklara bağlı kalınarak tevriye ve îhâmın aynı sanatın farklı isimleri olduğu söylenmekte; ancak farklı olarak îhâm-ı tevriyeden de bahsedilmektedir. Şerîfi, tevriyeye *ihâm*, *tahyîl* ve *mugalata* da dendiğini belirttikten sonra konuşmacının iki manaya sahip bir kelimeyi söyleyip uzak olan manayı kastetmesine mukabil dinleyicinin yakın mananın kastedildiğini zannetmesine tevriye dendiğini söylemektedir: “Buna îham ve tahyîl ve mugalata dahi dirler ve bunun tariki oldur ki mütekelim ma'neyn beyninde müşterek olan lafzı tekellüm eyleye ve kendü ma'nâ-yı ba'îdini murâd idinüb sâmi' ma'nâ-yı qarîbini murâd idindi tevehhüm eyleye” (Kaçar 2012: 91). Yazar, konuya örnek olarak² *النجم والشجر يسجدان* âyetini gösterir. Açıklamada da bu âyette geçen ve iki manası

2 - “Otlar ve ağaçlar (Allah'a) boyun eğler.”, (Rahmân Süresi: 6).

olan "necm" kelimesinde "yıldız" anlamının değil de "çemen" anlamının kastedildiğini söyler: "والنجم والشجر يسجدان" bu âyet-i kerîmede necmden şol nebât murâddır ki anuñ sâkı mün'adim ve berbâddur ammâ ki sâmi' kevâkib murâd olundu tevehhüm ider. Siyemmâ mütekellim bundan aqdem bu ma'nâyı te'kîd idüb şems ve kameri tekellüm ider" (Kaçar 2012: 91). Şerîfi, tevriye hakkındaki bölümün sonunda îhâm-ı tevriye terimini de "tevriyenin bir ayrıntısı da şudur ki tevriye olmadığı halde tevriyeyi çağrıştıracak şekilde söz söylemeyi tevriye üstatları îhâm-ı tevriye diye isimlendirmişlerdir" şeklinde tanımlamaktadır: "Ve fûrû'-ı tevriyedendür şol ki tevriye degül iken tevriye îhâmın ider ve ana ehl-i tevriye îhâm-ı tevriye diyü tesmiye eyler" (Kaçar 2012: 92).

Şerîfi'nin yukarıdaki ifadesinden anlaşıldığına göre, iki anlamı olan bir kelime beyitte sadece bir anlamıyla kullanıldığı halde okuyucunun aklına diğer kelimelerin de yardımıyla öteki anlamı çağrıştırılıyor, îhâm ediliyor; fakat bu anlam beyitte hiçbir şekilde kastedilmiyorsa buna îhâm-ı tevriye denilmelidir. Edebî sanatlar konusunda yazılmış kitaplarda îhâm-ı tenâsüb ve îhâm-ı tezât terimlerine rastlanmaktadır. Bu iki terim; tenâsüb veya tezâdın bulunmadığı; fakat beyitteki diğer kelimelerin yardımıyla okuyucunun beyitte tenâsüb veya tezât sanatı olduğunu zannettiği durumlar için kullanılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, edebî sanatlar konusunda yazılmış kitaplarda îhâm-ı tenâsüb ve îhâm-ı tezâta örnek olarak verilen bazı beyitlerin îhâm-ı tevriye kapsamına alınabileceği görülmektedir.

Bir beyitte îhâm-ı tevriye bulunması için öncelikle en az iki anlamlı bir kelime kullanılması ve bu anlamlardan sadece birinin kastedilmesi, diğerinin de beyitte kullanılan öteki kelimeler yardımıyla sezdirilmesi; hatta okuyucuda bu anlamın da kastedilmiş olabileceğine dair bir şüphe uyandırılması gerekmektedir. Dolayısıyla îhâm-ı tevriyeden bahsedilen beyitlerde îhâm-ı tenâsüb bulunduğu da söylenebilir. Aşağıda bazı beyitler îhâm-ı tevriyeye örnek olmak üzere açıklamalarıyla birlikte verilmiştir.

"Gül gülse dâim ağlasa bülbül aceb değil
Zîrâ kimine ağla demişler kimine gül" (Bâkî)

Beytin ikinci mısraında geçen ul kelimesinin “bir iek ismi ve ulmek fiilinin emir hâli” anlamları vardır. Fakat bu beyitte ikinci mısradaki ul kelimesinin sadece ulmek fiilinin emir hâli anlamında kullanıldığı görlmektedir. Dolayısıyla okuyucu, beytin birinci mısraındaki ul ve bülbül kelimelerinin de yönlendirmesiyle ul kelimesinde iekle ilgili anlamın da kastedildiğini zannetse de bu anlamın beyitte yeri yoktur. Dolayısıyla şerifi’nin ifadesiyle tevriye degül iken tevriye îhâmında bulunulmuştur. Klasik kaynakların tevriye tarifinde geçen iki anlamdan birinin kastedilmesi kuralına göre diğer anlam tamamen boş ve alakasız olmayıp beyit o şekilde de anlaşılabilir; fakat şairin kastettiği anlamın ikinci ve akla hemen gelmeyen anlam olduğu özellikle vurgulanır. Bu ve benzeri beyitlerde ise kelimenin ikinci anlamı beytin anlamlandırılmasında herhangi bir fonksiyona sahip olmamakta, beyit bu anlamla değerlendirildiğinde karmaşıklaşmaktadır. Bu bağlamda aşağıdaki beyitte geçen “ihtiyâr” kelimesinde de îhâm-ı tevriye bulunduğu söylenebilir.

“Nev-civân sevmekde ben pîrânı ta’yib eylemem
Hüsn olur kim seyrederken ihtiyâr elden gider” (Ziya Paşa)

Bu beyitte birinci mısradaki geçen nev-civân/genç ve pîrân/yaşlılar kelimelerinin de yardımıyla okuyucu, ikinci mısradaki “ihtiyâr” kelimesinin “irade” anlamı dışında “yaşlı insan” anlamının da kastedildiğini düşünecek şekilde yönlendirilmektedir; fakat mısraın genel anlamı içinde bunun yerinin olmadığı açıktır.

“Gözüm yaş içre gark olup üç her nesneyi grimez
Gözüm n nesne grimez nigârînâ benüm nemdr” (Kadı Burhanettin)

İkinci mısradaki geçen “nemdr” kelimesi beyite “neyimdir, neye yarar?” şeklinde bir anlam katmakta; fakat birinci mısradaki geçen “yaş içre gark olup” ifadesi “nemdr” kelimesinin “nemlidir, nem doludur, ıslaktır” anlamını da çağrıştırmaktadır. Beytin genel kompozisyonu içinde kastedilmemiş olmakla birlikte, şair bu anlamı da kullandığı diğer kelimeler vasıtasıyla okuyucuya çağrıştırdığı/sezdirdiği için burada îhâm-ı tevriye yapılmıştır.

“Haste-dil derdine em sordı lebinden nice kim
Ol tabîb-i dil  cân vermedi bir kerre cevâb” (Âhî)

Türkçede "sor-" fiili, hem "soru sormak" hem de "emmek" anlamına gelmektedir. Divan şiiri geleneğinde dudak ve sormak fiili yan yana geldiğinde akla "sevgilinin dudağını öpme, emme" anlamı gelmektedir. Fakat bu beyitte "emmek" anlamı, beytin genel anlamına doğrudan bir katkıda bulunmadığı, sadece okuyucunun zihninde çağrıştırıldığı için "sordı" kelimesiyle îhâm-ı tevriye yapılmıştır.

"Kanumı mey yirine içmek dilerseñ iç müdâm
Dostum a'dâ ile çifte tolular içme tek" (Zâtî)

"Müdâm", Divan şiirinde tevriyeli kullanılması bakımından dikkate değer kelimelerden biridir. "Devam eden, süren, sürekli" anlamına geldiği gibi "uzun süre fıçıda kalan yıllanmış şarap" anlamına da gelmektedir. Şairler, tevriye sayesinde bu kelimenin her iki anlamının da kastedildiği anlam oyunları ile beyitlere zenginlik katmışlardır. Şiirde geçen "tolu" da Türkçedeki "dolu olma" anlamı dışında "içi içki ile doldurulmuş kadeh" anlamına da gelmektedir. Zâtî, birinci mısra da "müdâm" kelimesinin "sürekli" şeklindeki akla ilk gelen yakın anlamını kastetmekte; fakat kelimenin "şarap" anlamı da beyitte geçen "mey, içmek, tolu" kelimelerinden dolayı akla gelmektedir. Bu anlam beyitte kastedilmediği için "müdâm" kelimesiyle îhâm-ı tevriye yapılmıştır.

"Bir delikanlu harâmîdür deyu afv etdiler
Asmadan kurtuldu ammâ çok sıkılmışdur şarab" (Nâilî-i Kadîm)

Beyitte kullanılan kelimelerin her biri, birden fazla anlama sahiptir. Bu yönüyle beyit, farklı anlam katmanlarından oluşmuştur. "Asma" kelimesinde de îhâm-ı tevriye bulunduğu görülür. İlk mısra da şarabın suçlu olsa da genç olduğu için affedildiği vurgulandığı için ikinci mısra da geçen "asma" kelimesi idam edilmek anlamındadır. Elbette bu kelimenin "şarap, harâm/î, sıkılmak" gibi kelimelerden dolayı "üzüm asması" anlamı da akla gelmektedir; fakat beytin genel kompozisyonu düşünüldüğünde bu anlamın okuyucuya kastedilmesi değil sezdirildiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada 16. yüzyılda kaleme alınmış bir Türkçe belâgat kitabı olan *Hadikatü'l-Fünûn*'da tarif edilen îhâm-ı tevriye'nin, tevriye konusundaki birtakım karmaşık noktalara izah getirebileceği düşünülmüştür. Çalışmada verdiğimiz örnekler incelendiğinde, tevriyenin tanımında geçen “bir kelimenin iki anlamının da beyite uyması; fakat sadece bir anlamın kastedilmiş olduğunun bilinmesi” kuralına uymayan yani “okuyucunun aklına kelimenin iki anlamının da gelmesi; fakat bu anlamlardan sadece birinin beyite uyması, diğerinin ise sadece sezdirilmesi” durumuna örnek olan beyitlerde îhâm-ı tevriye sanatına yer verildiği söylenebilir. Duygu ve düşünce ürünü olan beyitlerin herkeste aynı etkiyi uyandırmayacağı, beyitlerde kastedilmediğini düşündüğümüz anlamların bile başka okuyucularda kastedilmiş duygusu uyandıracığı düşünüldüğünde yukarıda verdiğimiz örneklerin îhâm-ı tevriye değil tevriye/îhâm kapsamına alınabileceği de söylenebilir. Dolayısıyla verdiğimiz örnekler elbette bizim beyitlere bakış açımıza göre kelimelerin ikinci anlamlarının kastedilmeyip sadece hatırlatıldığı şeklindeki yargımızla buraya alınmıştır. Bu yüzden örnek beyitlerden ziyade teklif ettiğimiz terimin dikkate alınması ve “bir kelimenin iki anlamının da beyite uyması; fakat sadece birinin kastedilmesi” durumunda beyitin tevriye veyahut îhâm örneği olarak kabul edilmesi, “kelimenin ikinci anlamının beyitteki diğer kelimelerin yardımıyla okuyucuya sezdirilip bu anlamın beyitin genel anlamı içinde yerinin olmaması” durumunda ise îhâm-ı tevriye teriminin kullanılmasını teklif ediyoruz.

Kaynaklar

- Coşkun, Menderes (2007). Tevriye ve Çeşitleri Üzerine Düşünceler. *Turkish Studies*. C.2 S. 4. s. 248-261.
- Dilçin, Cem (2004). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah (1988) Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâgat Çalışmaları. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 8, s. 115-127. Erzurum.
- Kaçar, Mücahit (2012). *Hadikatü'l-Fünûn*. İstanbul: Okur Akademi Yayınları.
- Kılıç, Hulûsî (1992) Belâgat. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. C.5, s.380-383. İstanbul.
- Saraç, M. A. Yekta (2002). *Tevriyedeki İham. İlmî Araştırmalar*, Sayı 13. s.133-149.
- Saraç, M. A. Yekta (1999). Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan'ın Edebî Sanatlarına Farklı Bir Yaklaşım. *İlmî Araştırmalar*. S. 8. s. 293-298. İstanbul:
- Saraç, M. A. Yekta (2010) Belâgat. *Klasik Edebiyat Bilgisi*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Tarlan, Ali Nihat (1947). *Edebî Sanatlar*. İstanbul: Yüksel Yayınevi.

Bir Söz Sanatı Olarak “İhâm-ı Tevriye”

Mücahit KAÇAR

Özet

Belâgatın bedi ve beyanla ilgili sanatlarını adlandırma ve kapsamalarını belirleme konusunda bazı problemlerli meseleler vardır. Son zamanlarda edebî sanatlar konusunda yapılan çalışmalarda karşılaşılan çok farklı tanım ve örneklendirmeler de meseleyi daha da karmaşık hale getirmiştir. Tevriye ve ihâm meselesi de belagatin söz konusu problemlerli alanlarından biridir. Klasik kaynaklarda bu iki terim birbirinin yerine kullanıldığı halde günümüzde bazı araştırmacılar bunları farklı sanatlar olarak izah etmektedir. Bu çalışmada Türkçe bir belagat kitabı olan Hadîkatü'l-Fünûn'da kullanılan ve tevriye konusundaki bazı problemlerli hususları çözeceğine inandığımız ihâm-ı tevriye terimi açıklanarak izahlı örnekler sunulacaktır. Hadîkatü'l-Fünûn, Şerîfi'ye ait olup eserde belâgat konuları hakkında izahlı beyitler eşliğinde açıklamalar bulunmaktadır. Eser, belâgata dair Türkçe müstakil bir eser olması bakımından önemlidir. Eserde tevriye konusunun işlendiği bölümde bu terime de yer verilmekte ve okuyucunun şiirde tevriye olduğunu zannetmesi durumunda ihâm-ı tevriye yapıldığı söylenmektedir. Çalışmamızda örneklerini verdiğimiz bu terimin kullanılmasıyla, tevriye ve ihâm konusundaki bazı problemlerin çözülebileceğine inanıyoruz.

Anahtar Kelimeler: belâgat, tevriye, ihâm-ı tevriye, Şerîfi, Hadîkatü'l-Fünûn.

As a art of Word “İham-ı Tevriye”

Mücahit KAÇAR

Abstract

There are many identifying and naming problems on the rhetoric/eloquence today. Recently, many different definitions studies have made the issue even more complicated. Tevriye and İhâm also the matter is one of the problem areas mentioned rhetoric. Different definitions of the two terms are made in the classical and modern sources. Researchers who favor tradition have adopted these same; but some modern researchers have described them as different terms. the poems, given as an example hereof this issue, don't exemplify exactly these terms. In this study, the ihâm-ı tevriye term will be explained. This term is was used in Hadîkatü'l-Fünûn, was written by Sherifi who was one of 16th century Ottoman poets. This book which gives information about terms of eloquence by means of couplets. This eloquence book is important for Turkish Literature as it was written in Turkish. In our study, what is meant by this term will be explained and annotated examples will be presented on the subject. By using this term, We think of the problems about rhetoric/eloquence would be resolved.

Keywords: rhetoric, eloquence, tevriye, ihâm, ihâm-ı tevriye, Sherifi, Hadîkatü'l-Fünûn.

XVI. Yüzyılda Yazılmış Türkçe Bir Aruz Risalesi: Aşkî'nin Arûsu'l-Arûz'u

Sadık YAZAR*

Giriş

İslamiyet'i benimsedikten sonra farklı bir medeniyetle tanışan Türkler, bunun tabii bir sonucu olarak aşına oldukları edebî gelenekten farklı bir edebî gelenekle de karşı karşıya kalmışlardır. Diğer birçok alanda olduğu gibi, bu edebî geleneğe de coğrafi ve kültürel anlamda kendilerine daha yakın olan İran üzerinden dâhil olan Türk milleti, bu edebiyat bilgisinin önemli bir parçasını oluşturan aruz bilgisini, önceleri Arapça ve Farsça ile öğrenip konuyla ilgili eserlerini bu dillerde yazmışlar; ancak zamanla bu sahada oluşan birikimlerini kendi dillerine de taşımayı bilmişlerdir. Konuyla ilgili olarak yapılan araştırmalarda; XV. yüzyıldan itibaren kaleme alınan aruzla ilgili Türkçe eserlerde; daha ziyade Arap ve İran aruz bilgisinin olduğu gibi nakledildiği, Edirneli Nazmî'nin divanında farklı aruz kalıpları ile gazeller yazması gibi birkaç istisna dışında, İranlıların Arap aruzuna yaptıkları katkı türünden bir katkının Türkler tarafından yapılmadığı söylenegelmiştir. Nitekim aşağıda kısaca tanıtılacak olan aruzla ilgili Osmanlı döneminde yazılan Türkçe eserlere bakıldığında da bu çıkarımların somut verilere dayandığı da görülecektir. Bu makalede; seleflerinin zikrettiklerinden farklı arûz kalıplarını tanıtmak, dolayısıyla da aruz konusunda bir katkıda bulunmak amacı ve iddiasında olan bir müellifin eseri tanıtılıp incelendikten sonra kendisinden evvel kaleme alınan Türkçe aruz risaleleri ile karşılaştırılacak ve söz konusu eserin çevriyazım metni sunulacaktır. Ancak bahsi geçen eseri tanıtmadan evvel, Osmanlı döneminde bu eserin yazıldığı tarihe

---

* Yard. Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul / Türkiye, zyazar@gmail.com

kadar kaleme alınan Türkçe aruz risaleleri ilgili yapılan belli başlı çalışmalara kısaca bakmakta fayda vardır.

Osmanlı Dönemindeki Arûz Risalelerine Dair alışmalara Kısa Bir Bakış

Aruz konusunu işleyen Türkçe eserlerle ilgili en eski çalışmalardan birini, aruz sahasında birçok araştırması bulunan Yakup şafak ortaya koymuştur. şafak XVI. yüzyılın meşhur şârihlerinden Sürûrî'nin (ö. 969/1562) *Bahru'l-Ma'ârif*'ini (BM) hazırladığı doktora çalışmasına konu etmiştir. (şafak 1991) İki bölümden oluşan bu doktora çalışmasının birinci bölümünde BM'nin metni, ikinci bölümde ise BM'nin incelenip şerefüddîn Yezdî'nin *Enîsü'l-Uşşâk*'ı ile karşılaştırılması yer almaktadır. şafak'ın çalışmasından hareketle Sürûrî'nin BM'sine baktığımızda; eserin hamdele, salvele ve sebab-i telif bölümünden sonra bir mukaddime üç makâle ve bir hâtimedden oluştuğu görölmektedir. Mukaddime bölümünde aruz ilmini bilme ve öğrenmenin faydaları hakkında kısaca durulduktan sonra örnekler eşliğinde şiirle ilgili terimler tanımlanmış ve birkaç edebî sanat ile teşbîhler hakkında bilgi verilmiştir. Sürûrî daha sonra aruz konusuna geçip öncelikle “arûz” kelimesinin sözlük ve terim anlamı üzerinde durup aruz cüzleri ile bu cüzleri meydana getiren aruz hecelerini (sebeb, veted ve fâsıla) açıklamıştır. Daha sonra “taktî” konusuna değinen müellif, mukaddime bölümünü aruz cüzlerinin oluşum şekillerini izah etmekle bitirir. Birinci makâlede aruz konusuna devam eden Sürûrî, bu bölümde 19 aslî bahri tanıtır. Bunu yaparken önce, işleyeceği bahrin ismini zikredip bu ismin verilif sebebini kısaca açıklar. Daha sonra birer Türkçe kıta (iki beyit) ile bu bahirleri örneklendirip tanıtır.

Sürûrî bu 19 aslî bahri tanıttıktan sonra bu bahirlerin yaygın olarak kullanılan alt kollarını (fürû') tanıtmak istediğini ifade eder; ancak bu kolları oluştururken aslî bahirlerde ne tür değişikliklerin yapıldığını gösteren illet ve zihafıların da bilinmesi gerektiğini ileri süren müellif öncelikle bu konuya girer ardından da Türkçede kullanılan 45 aruz kalıbını tanıtır. Bunu yaparken de önce aruz kalıbının ismini yazar, daha sonra bu kalıba Türkçe bir örnek beyit verip bu beytin sonuna da aruz kalıbını oluşturan cüzleri yazar. Sürûrî bu 45 aruz kalıbını tanıttıktan sonra bahirlerin tasnif edildiği daireler hakkında bilgiler vererek eserindeki aruz konusuna son verir.

Türkçe aruz risaleleri ilgili erken dönem çalışmalarından biri, Mendere Coşkun'a aittir. Alî b. Hüseyin Hüsâmeddîn'in edebî terimler ve aruzla ilgili eserinin tanıtılıp çeviriyazım metninin neşredildiği bu makalede (Coşkun 2003), öncelikle bahsi geçen eserin müellifi hakkında bilgiler verilmiştir. Coşkun, müellif hakkında klâsik kaynaklarda yeterli bilgi bulunmadığını ifade ettikten sonra Bursalı Mehmed Tâhir'i kaynak olarak makalesine konu ettiği eserin müellifi olan Alî b. Hüseyin Hüsâmeddîn'in XVII. yüzyılda yaşamış olabileceğini söylemektedir. Coşkun, daha sonra bahis konusu eseri, Bardahî, Sürûrî ve Müstakîmzâde'nin ilgili eserleri ile karşılaştırdıktan sonra eserin çeviriyazım metnine yer vermektedir. Alî b. Hüseyin Hüsâmeddîn'in eserinde kısa bir hamdele ve salveleden sonra sebab-i telif bölümüne yer verilmiştir. Daha sonra Sürûrî'nin *Bahru'l-Ma'ârif* inde olduğu gibi aruzu bilme ve öğrenmenin faydaları hakkında kısaca bilgi verildikten sonra "şî'r", "beyt", "mısra", "mesnevî", "rubâ'î" ve "gazel" gibi şiirle ilgili istilâhlar ile birkaç edebî sanat ve teşbihler üzerinde durulmuştur. Daha ziyade edebî terimlere dair olan bu ilk bölümden sonra aruz konusuna geçilmektedir. Aruzun sekiz asıl rûknünü tanıtan Amasî, bu rûkünlerden elde edilen 16 bahrin ismini saymaktadır. Taktî' ile ilgili kural-lara kısaca değinen müellif daha sonra 33 aruz kalıbını tanıtır.

Anadolu sahasında kaleme alınan Türkçe aruz literatürüne dair araştırma yapanlardan biri de Ahmet Sevgi'dir. Onun bu bağlamdaki ilk makalesi "Ahmed-i Dâ'î'nin Bilinmeyen Bir Eseri: İlm-i Aruz" (Sevgi 2007) başlığını taşımaktadır. Sevgi bu makalesinde, Konya Bölge Yazma Eserler Ktp.'de 5128 numarada kayıtlı bulunan bir mecmuanın 16b-19a varakları arasında yer alan bir arûz risalesini kısaca tanıtip çeviriyazım metnine yer vermektedir. Söz konusu risalenin başlığındaki "İlm-i Arûz Ahmed-i Dâ'î fermâyed" ifadesinden hareketle eserin Çengnâme müellifi Ahmed-i Dâ'î'ye ait olduğunu ileri süren araştırmacı, Reşîdüddîn Vatvat'ın "Muhtasar Arûz Risâlesi" örnek alınarak yazılan bu risalede 29 farklı aruz kalıbının birer kıta örnek verilerek tanıtıldığını ifade etmektedir.

Ahmet Sevgi'nin benzer bir makalesi de "Ahmed-i Bardahî'nin Türkçe ve Farsça Manzum Aruz Risalesi" (Sevgi 2008) başlığını taşımaktadır. Ahmed-i Bardahî'nin Câmîu'l-Fâris adlı eserinin İzzet Koyunoğlu Ktp. 13622 numarada bulunan nüshasını

tanıtıp bu nüshada, müellif ve esere dair bilgileri değerlendiren Sevgi, daha sonra bu eserin beşinci bölümünde yer alan aruza dair kısmın çevriyazımı metnini araştırmacı-lara sunmaktadır. Sevgi, Bardahî'nin Câmîu'l-Fâris adlı eserinin diğer nüshalarında, aruz bahirlerinin sadece Farsça birer beyitle açıklandığını; ancak Koyunoğlu nüsha-sında bahirlerin önce Türkçe bir kıta ile açıklandıktan sonra Farsça birer beyitle izah edildiğini ifade etmektedir. Sevgi'nin hazırladığı çevriyazımda, Bardahî'nin aruz ba-hirlerini açıklamadan evvel, genel olarak aruz, aruzun cüzleri ve taktî'e dair kısa açık-lamalar yaptığı görülmektedir. Bu kısa açıklamalardan sonra da 33 kalıbı birer Türkçe kıta ve birer Farsça beyitle örneklendirdiğini görülmektedir.

XV ve XVI. yüzyılda yazılan bu Türkçe aruz risaleleri dışında, XVII. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadarki uzun sürede de birçok Türk aruz ri-salesi yazılmıştır. Makalemizin sınırlarını aşacağından bunlara sadece dipnotta işaret etmekle iktifa edeceğiz.¹

Arûsu'l-Arûz (AA) Hakkında

Çalışmamıza konu olan bu kısa eserin başında hamdele ve salveden sonra bir sebep-i telif bölümü bulunduğu için, eserin müellifi başta olmak üzere eser-le ilgili kimi önemli bilgileri bizzat eserin kendisinden çıkarmak mümkündür. Buna göre eserin müellifi kendisini sadece Aşkî mahlasıyla ifade eden biridir ki bu mahlas da eserde sadece bir kere şu bağlamda geçmektedir:

“...lâkin bu faķîr ü hâķîr-i keşîrü't-taķsîr Zâr u âvâre za'Ôîf ü müstemend / Bende-i efgende ÔAřkî derdmend ...” (171a²)

Öncelikle elimizdeki risalenin ismi de açık bir şekilde Arûsu'l-Arûz olarak belirtilmesine karşın müracaat ettiğimiz biyografik ve bibliyografik kaynaklarda böyle bir eserle karşılaşmadık. Zikredilen müellif isminden hareket ederek tezki-relere ve diğer klâsik biyografik kaynaklara müracaat edildiğinde, Aşkî mahlasını kullanan birçok şairle karşılaşılmaktadır. Ancak elimizdeki eserin sonunda yer alan tarih beyti, bunlardan birçoğunu elememize yardımcı olmaktadır. Eserin eli-mizdeki her iki nüshasının sonunda da yer alan bu beyit şöyledir:

1 - Bk. (Atik-Gürbüz 2010, şenödevici-Gıynaş 2010, Mum 2010, Demirel 2011, Zülfe 2011, Can 2011, Alkan 2012)

2 - Eserden yapılan alıntılar için Süleymaniye Kütüphanesi Damad İbrahim 1151 nüshası kullanılmıştır.

Çünkü bitdi bu kitāb-ı müstetāb

Diyelim tārīh *ḳad temme 'l-kitāb* (قد تم الكتاب)

Beytin ikinci mısraındaki *ḳad temme 'l-kitāb* (قد تم الكتاب) ifadesi eserin tamamlanış tarihini göstermektedir. Ebced hesabına göre bu ifade 998/1589-90 yılını vermektedir.³ Buna göre elimizdeki risaleyi kaleme alan Aşkî mahlaslı müellifin en azından bu tarihte hayatta olması gerekir. Hal böyle olunca klâsik biyografik ve bibliyografik kaynaklarda ismi geçen, Fatih Sultân Mehmed devri şairlerinden Aşkî-i Kadîm, 958/1551'de vefat eden Aydınlı Selîm Beyoğlu Aşkî Alî Çelebi, 984/1576'te vefat eden Üsküdarlı Aşkî'nin elimizdeki eserin müellifi olması imkân haricindedir. Bunları eledikten sonra eserin yazılmış olduğu 998 dolaylarında yaşamış olan üç Aşkî mahlaslı şairle karşılaşmaktayız. Bunlardan birincisi Zağralı Aşkî Ahmed Efendi'dir. Bu zat kadı olup 1026/1617 yılında vefat etmiştir. Kendisinden çok kısaca bahseden dönemin tezkirecileri, Riyâzî, Kâfzâde Fâ'izî ve Seyyid Rızâ da bu noktada bir bilgi vermemektedirler. İkinci Aşkî ise Ergeneli Şeyh Sinan Efendi'nin kardeşi olan Deli Abdülvâsi' Çelebi'dir. Kendisinden bahseden Seyyid Rızâ'nın verdiği bilgiye göre derviş kılıklı gezgin bir vâiz olan Abdülvâsi' Çelebi 1029/1619 yılında katledilmiştir. (Zavotçu 2009: 63) Seyyid Rızâ'nın verdiği bu bilgilerden onun elimizdeki eseri yazmış olması oldukça güç görünmektedir. Rızâ'nın kendisinden bahsettiği bir üçüncü Aşkî de bulunmaktadır ki ismi Hasan olan bu zatın mülâzım ve müderris olduğu dışında başka bir bilgi verilmemektedir.

Tüm bu bilgilerden sonra, elimizdeki aruzla ilgili bu risalenin hangi Aşkî mahlaslı müellif tarafından yazıldığı bir netlik kazanmamaktadır. Yukarıda ismi zikredilen Ahmed Aşkî veya Hasan Aşkî tarafından yazılmış olabileceği gibi, kaynaklarda ismi geçmeyen biri tarafından yazılmış olması da mümkündür.

AA'nın müellifi eserini, yine kimliğini net olarak ortaya koymadığı; ancak yazdığı medih ifadelerinden ilmiye sınıfına mensup olduğu anlaşılan Zekeriyâ Efendi'ye ithaf edip ondan ihsan umduğunu söylemektedir. Eserin yazıldığı tarihi dikkate aldığımızda bahsi geçen bu Zekeriyâ Efendi'nin Os-

3 - Süleymaniye Kütüphanesi Damad İbrahim 1151 numaradaki nüshasında, bu ifadenin hemen altında 958/1551 tarihi yazılmış olsa da bunun bir istisnah hatası olduğunu düşünüyoruz.

manlı şeyhülişlamlarından Bayramzâde Zekerıyyâ Efendi (ö. 1001/1593) olduğu kuvvetli bir ihtimal olarak ortaya çıkmaktadır. Eserin yazıldığı 998 tarihinin ilk yedi ayında Rumeli kazaskeri olan, aynı yılın Şaban ayından (Haziran 1590) Receb 999/Mayıs 1591 tarihine kadar da bu görevinden mazul bulunan (İpşirli 2013: 211-13) Zekerıyyâ Efendi'nin elimizdeki eserin müellifine hamı olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, elimizdeki eserin ismi de yine müellifi tarafından *Arusu'l-Arüz* (Aruz Gelini) olarak belirlenmiştir. Müellif bu isimlendirmenin sebebi olarak, eserde yeni aruz bahirlerine yer vereceğini vaat etmesini öne sürmektedir.

Nüşhaları

AA'nın ulaşabildiğimiz iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri Süleymaniye Ktp. Damad İbrahim 1151 numarada bulunmakta olup hazırladığımız metne esas alınan nüshadır. Bulunduğu mecmuanın 170b-178a yaprakları arasında yer alan bu nüshanın her bir sayfasında 19 satır bulunmaktadır. Eserin girişindeki mensur bölümler tek sütunda, manzum bölümler ise cetvelsiz iki sütun dâhilinde yazılmıştır. Asıl metni çevreleyen sayfa cetvelleri yaldızlı olup bu metnin etrafındaki hâşiyeleri çevreleyen cetveller ise sürh ile çizilmiştir. Tüm başlıkların sürh ile yazıldığı nüshada, hâşiyeler harf ve rakamlarla gösterilmiştir. Nüshada istinsah kaydı bulunmamaktadır.

Eserin ikinci nüshası ise Kastamonu İl Halk Ktp. 1856 numarada yer alan bir mecmuada bulunmaktadır. Aruz konusunda kaleme alınmış birkaç eserin bir araya getirildiği bu mecmuanın 20b-27b yaprakları arasında yer alan AA, 205x145-155x70 mm iç ve dış ölçülere sahip olup talik kırması ile yazılmıştır. Her sayfasında 21 satırın yer aldığı bu nüshanın mensur bölümleri tek sütunda, manzum bölümleri ise cetvelsiz iki sütunda yazılmıştır. Tüm başlıkları sürh ile yazılmış olup Damad İbrahim 1151 nüshasındaki bütün hâşiyeleri barındırmaktadır. İlk nüshada olduğu gibi bu nüshada da istinsah kaydı olmadığından ne zaman ve kim tarafından istinsah edildiğine dair bilgilerden mahrumuz.

Makalemizin ilk bölümünde kısaca betimlendiği üzere Osmanlı döneminde yazılan Türkçe aruz risaleleri ile ilgili birkaç çalışma yapılmışsa da yaptığımız araştırmalar neticesinde AA'nın müstakil bir çalışmaya konu olduğunu göremedik. Ancak Nihad M. Çetin, böyle bir risalenin varlığını, seneler öncesinden haber verirken (Çetin 1991) aruzla ilgili önemli çalışmalar neşretmiş olan Yakup şafak da konuyla ilgili çalışmalarında bu eseri ismen zikrederken Aruz Terimleri isimli kitabında (şafak 2003) bu risaleden istifade ettiğini de açıklamaktadır.

Muhteva

Giriş ve Mukaddime: Aşkî'nin eseri, aruzla ilgili terimlerin bir araya getirildiği, bu itibarla da bir eserin mukaddimesinde o eserde işlenecek konuyla ilgili terimlerin bir araya getirilmesi sanatının güzel bir örneği olan mensur bir hamdele ve salvele bölümü ile başlar. Müellif burada yer verdiği aruzla ilgili terimlere hâşiyede işaret etmektedir. Hamdele ve salvele bölümünden sonra sebab-i telif bölümüne geçen Aşkî bu bölümde ortaya koyduğu bazı yeni aruz kalıplarını tanıtmak amacıyla eserini kaleme aldığını söylemektedir. Müellif bu bağlamda öncelikle; aruz ilmi ile uğraşan âlimlerin aruzun lügavî (sözlük) ve ıstılâhî (terimsel) anlamı, aruz isimlendirmesinin sebebi, şiiri oluşturan sekiz cüzü, bu cüzleri oluşturan sebab, veted ve fâsıla isimli aruz heceleri gibi konuları ayrıntılı bir şekilde açıklayıp 19 aslî bahir ile bunların bazı fer'lerini (alt dallarını) tanıttıklarını ifade eder. Daha sonra da kendisinden evvel zikredilenlerden farklı bazı özel fer'ler ile ortak aruz kalıpları ürettiğini, bunları manzum olarak kaleme almaya cesaret ederek her bir bahirde bir kıta söylediğini, bahri oluşturan illet ve zihafaların isimlerini bizzat kıt'anın kendisinde, bu illet ve zihafaların ıstılâhî anlamlarını da hâşiyede açıkladığını ifade eder. Bakir fikirleri havi olduğu için de eserine Arûsu'l-Arûz (Aruz Gelini) ismini verdiğini beyan etmektedir. Eserinin yazılış amacı ve sebebini böylece açıklayan Aşkî, eserini ithaf ettiği Zekerıyyâ Efendi'nin kısa bir övgüsünden sonra eserinin asıl konusuna geçer.

Sebab-i telif bölümünde de ifade ettiği gibi Aşkî'nin eserini kaleme almadaki asıl amacı ürettiği yeni aruz kalıplarını tanıtmaktır; ancak bu kalıplara

geçmeden evvel yine mensur olarak kaleme aldığı mukaddime başlığı altında şiiri oluşturan sekiz cüz ile bu cüzleri meydana getiren heceleri (sebeb, veted ve fâsıla) açıklar ki burada verdiği bilgiler BM'deki bilgilerin adeta bir özetidir hatta tekrarıdır. “*feÖülün: bir veted-i mecmüÖla bir sebeb-i hafifden mürekkebdür.*” (171a) örneğinde olduğu gibi her bir cüzün hangi aruz harflerinden meydana geldiğini de hâşiye bölümünde açıklamaktadır.

Fer'ler (Alt Bahirler): Aşkı, aruzla ilgili temel bilgileri verdiği bu mukaddimeden sonra asıl maksadına gelir ve kendisinden evvel bu sahada kalem oynatmış aruz âlimlerinin zikrettikleri fer'lerden (bir aslî bahirden çıkarılmış aruz kalıpları veya bu bahrin alt kolları) farklı olduğunu iddia ettiği aruz kalıpları ile ortak kalıpları manzum olarak tanıtıp açıklamaya başlar. Bunu da iki bölümde yapar. İlk bölümde 19 aslî bahirden her birinin sâlimine yer verip daha sonra kendisinin oluşturduğu yeni fer'lere (alt dallara) yer verirken ikinci bölümde ise yine kendisinin oluşturduğu ortak aruz kalıplarını tanıtır. Bunu yaparken önce her bir bahrin sâlimini, onun altında da kendisinin ürettiği fer'leri yazar. Bardahî, Amasî ve Sürürî'nin yaptığı gibi önce aslî bahir veya kendisinin oluşturduğu fer'in ismini yazar daha sonra da bunları birer Türkçe kıta ile örneklendirir. Gerek aslî bahirlerin gerekse de oluşturulan yeni alt dalların cüzlerini bu kıtaların üçüncü mısralarında zikreder. Kendisinin oluşturduğu fer'leri örneklendiği kıtalarda (genellikle bu kıtaların ilk iki mısramında), bu kalıbı oluştururken hangi aruz kaidesine başka bir ifade ile hangi illet ve zihâf kaidesine başvurduğunu ismen zikredip hâşiye de başvurduğu bu illet ve zihafın terim anlamını açıklar. Aşkı'nin bu şekilde oluşturduğu bahirleri aslî bahirleri ile birlikte şu tablo ile göstermek mümkündür:

Tablo I: Aslı bahirlerle Alt bahirler (*buhûr-ı aslı vü fûrû'*)

Bahr-ı aslı (Asıl bahir)	Fûrû' (Alt dalları)	İllet ve Zihâf
hezec mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün	mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilân	Âhîr cüzü müsebbag
	Mef' ülü mefâ' ilün mef' ülü mefâ' ilün	Bir cüzü aħreb biri sâlim
	Fâ' ilün fe' ülün fâ' ilün fe' ülün	Bir cüzü eşter biri maħzûf
	mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün	Tüm cüzleri meczüz
Recez müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün	müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilân	Âhîr cüzü müzâl
	müfte' ilün müfte' ilün müfte' ilün müfte' ilün	Her cüzü maṭvî
	müfte' ilün mefâ' ilün müfte' ilün mefâ' ilün	Bir cüzü maṭvî biri maħbûn
	mefâ' ilün müfte' ilün mefâ' ilün müfte' ilün	Bir cüzü maħbûn biri maṭvî
Remel fâ' ilätün fâ' ilätün fâ' ilätün fâ' ilätün	fâ' ilätün fâ' ilätün fâ' ilätün fâ' iliyân	Üç cüzü sâlim biri müsabbağ
	Fe' ilätün Fe' ilätün Fe' ilätün Fe' ilün	Üç cüzü maħbûn biri maħbûn u maħzûf
	fâ' ilätün fâ' ilätün fâ' ilätün	Meczüz
Mütেকârib fe' ülün fe' ülün fe' ülün fe' ülün	fe' ülün fe' ülün fe' ülün fe' ülân	Âhîri müsabbağ
	fe' ülün fe' ülün fe' ülün fe' ül	aħiri maħşûr
	fe' ülün fe' ülün fe' ülün fe' ul	aħiri maħzûf
Mütedarik fâ' ilün fâ' ilün fâ' ilün fâ' ilün	fe' ilün fe' ilün fe' ilün fe' ilün	Tüm cüzleri maħbûn
muzâri' mefâ' ilün fâ' ilätün mefâ' ilün fâ' ilätün	mef' ülü fâ' ilätün mef' ülü fâ' ilätün	Bir cüzü aħreb biri sâlim
kâmil mütefâ' ilün mütefâ' ilün mütefâ' ilün mütefâ' ilün	mütefâ' ilün müstef' ilün mütefâ' ilün müstef' ilün	Bir cüzü sâlim biri muzmer
Vâfir müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün	müfâ' aletün fe' ülün müfâ' aletün fe' ülün	Bir cüzü sâlim biri maħṭûf
serî' müstef' ilün müstef' ilün mef' ülât müstef' ilün	müstef' ilün müstef' ilün mef' ülün	Âhîr cüzü meksûf
Müserih müstef' ilün mef' ülâtü müstef' ilün mef' ülât	müstef' ilün mef' ülün müstef' ilün mef' ülün	Bir cüzü sâlim biri meksûf

Muhtazab me' ulâtü müstef' ilün me' ulâtü müstef' ilün	me' ulün müstef' ilün me' ulün müstef' ilün	Bir cüzü meksüf biri sâlim
Ĥafif fâ' ilâtün müstef' ilün fâ' ilâtün müstef' ilün	fâ' ilün me' ulün fâ' ilün me' ulün	Bir cüzü maĥzûf biri ĥaĥ'
Müctess müstef' ilün fâ' ilâtün müstef' ilün fâ' ilâtün	me' ulün fâ' ilün me' ulün fâ' ilün	Bir cüzü maĥtû' biri ĥazf
Ĥavil fe' ulün mefâ' ilün fe' ulün mefâ' ilün	fa' lün mefâ' ilün fa' lün mefâ' ilün	Bir cüzü eşrem biri sâlim
Medid fâ' ilâtün fâ' ilün fâ' ilâtün fâ' ilün	fa' lün fâ' ilün fa' lün fâ' ilün	Bir cüzü aşlem biri sâlim
Basit müstef' ilün fâ' ilün müstef' ilün fâ' ilün	mefâ' ilün fa' lün mefâ' ilün fe' ilün	Tüm cüzleri maĥbün
Ĥarib fâ' ilâtün fâ' ilâtün müstef' ilün	fe' ilâtün fe' ilâtün mefâ' ilün	Tüm cüzleri maĥbün
Ĥarib mefâ' ilün mefâ' ilün fâ' ilâtün	fe' ulün fe' ulün fâ' ilün	Tüm cüzleri maĥzûf
Müşakil fâ' ilâtün mefâ' ilün mefâ' ilün	fâ' ilün fe' ulün fe' ulün	Tüm cüzleri maĥzûf

Tabloda da görüleceği üzere Aşkî, 19 aslı bahirden 29 yeni fer' ortaya çikarmıştır. Hezec ve recez bahirlerinden dörder tane, remel ve mütedârik bahirinden üçer tane diğerlerinden de birer tane fer' elde etmiştir.

Münşe' ibât-ı müştereke (Ortak Bahirler) : Aşkî 19 aslı bahirden türettiği bu fer'leri tanıttıktan sonra münşe' ibât-ı müştereke başlığı altında yine bu aslı 19 bahirden çikarılan farklı fer'leri tanıtmaktadır. Ancak bu bölümde tanıtılan fer'ler, birtakım illet ve zihafarla bir asıl bahirden türetilip, hece sayısı ve değerleri aynı olan; cüzleri bazen aynı bazen farklı olan ortak fer'lerdir. Konuyu somutlaştırmak için bu bölümde tanıtılan dördüncü gruptaki fer'lerle ilgili bilgi vermekte fayda vardır. Aşkî, muzârî bahrinin sâlimi olan mefâ' ilün fâ' ilâtün mefâ' ilün fâ' ilâtün bahrinin cüzlerinden birincisine harb, sonraki ikisine keff, sonuncusuna ise hazf kuralı uygulandığında me' ulü fâ' ilâtü mefâ' ilü fâ' ilün cüzlerinden oluşan bir alt bahrin meydana geldiğini söyledikten sonra, vâfir bahrinin sâlimi olan fâ' ilâtün müstef' ilün fâ' ilâtün müstef' ilün bahrinin birincisine salm diğerlerine ise habn kuralı uygulandığında fa' lün mefâ' ilün fe' ilâtün

mefâ' ilün cüzlerinden oluşan yeni bir alt bahrin çıkarıldığını ve iki ayrı aslı bahirden üretilen bu yeni bahirlerin de hece sayısı ve değeri bakımından ortak olduklarını; ancak cüzlerinin farklı olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Sebeb-i telif bölümünde ifade ettiği gibi bu ortak fer'ler arasında da Aşkî'nin kendi ürettiği fer'ler bulunmaktadır. Bu ortak bahirleri de aşağıdaki tablo ile göstermek mümkündür.

Tablodaki birinci sütun, hece sayısı ve değeri bakımından aynı olan fer'lerin bir araya getirildiği grupların, eserdeki işlenişine göre sırasını; ikinci sütun ortak olan fer'lerin çıkarıldıkları aslı bahirlerini; üçüncü sütun ise bu aslı bahirlerden çıkarılan ortak bahirlerin cüzlerini; dördüncü sütun ise hem ikinci hem de üçüncü sütundaki cüzlerin dâhil oldukları bahirlerin isimlerini göstermektedir.

Tablo II: Ortak bahirler (münşe'ibât-ı müştereke)

Grup	Aslı bahirler	İllet ve Zihâh	Ortak bahirler	Bahir adı
1. grup	müstef' ilün mef' ulâtü müstef' ilün mef' ulât	Bir cüzü maṭvî bir cüzü maṭvî-i meksûf	müfte' ilün fâ' ilün müfte' ilün fâ' ilün	münserih
	müstef' ilün fâ' ilâtün müstef' ilün fâ' ilâtün	Bir cüzü maṭvî bir cüzü maḥzûf	müfte' ilün fâ' ilün müfte' ilün fâ' ilün	müctesş
	müstef' ilün fâ' ilün müstef' ilün fâ' ilün	Bir cüzü maṭvî biri sâlim	müfte' ilün fâ' ilün müfte' ilün fâ' ilün	basîf
	müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün	Bir cüzü maṭvî biri merfû'	müfte' ilün fâ' ilün müfte' ilün fâ' ilün	recez
2. grup	müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün	Her cüzü müreffel olsa	müstef' ilâtün müstef' ilâtün	recez
	fe' ülün fe' ülün fe' ülün fe' ülün	Bir cüzü eşlem biri sâlim	fa' lün fe' ülün fa' lün fe' ülün	mütekarib
	mefâ' ilün fâ' ilâtün mefâ' ilün fâ' ilâtün	Bir cüzü aḥreb biri aşlem	mef' ülü fa' lün mef' ülü fa' lün	mużârî'
	mefâ' ilün fâ' ilâtün mefâ' ilün fâ' ilâtün		fa' fâ' ilâtü fa' fâ' ilâtün	mużârî'
	müstef' ilün mef' ulâtü müstef' ilün mef' ulât	Bir cüzü sâlim biri menhür	müstef' ilün fa' müstef' ilün fa'	münserih
	müstef' ilün fâ' ilâtün müstef' ilün fâ' ilâtün	Bir cüzü sâlim biri mechûf	müstef' ilün fa' müstef' ilün fa'	müctesş

3. grup	mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün	Bir cüzü aħreb ikisi mekfûf biri maħzûf	mef' ulü mefâ'îlü mefâ'îlü fe' ulün	hezec
	fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün	Bir cüzü aşlem diğerleri maħbün	fa' lün fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün	remel
	mütefâ' ilün mütefâ' ilün mütefâ' ilün mütefâ' ilün	Tüm cüzleri maħtû' olursa	fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün	kâmil
	fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün	Tüm cüzleri maħbün olursa	fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün	remel
	mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün	Cümle cüzleri maħbûz olursa	mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün	hezec
	mütefâ' ilün mütefâ' ilün mütefâ' ilün mütefâ' ilün	Cümle cüzleri mavķûs olursa	mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün	kâmil
	müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün	Cümle cüzleri maħbün olursa	mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün	recez
4. grup	mefâ'îlün fâ' ilâtün mefâ'îlün fâ' ilâtün	Bir cüzü aħreb ikisi mekfûf biri maħzûf	mef' ulü fâ' ilâtü mefâ'îlü fâ' ilün	muzâri'
	fâ' ilâtün müstef' ilün fâ' ilâtün müstef' ilün	Bir cüzü aşlem diğeri maħbün	fa' lün mefâ' ilün fe' ilâtün mefâ' ilün	vâfir
	mütefâ' ilün mütefâ' ilün mütefâ' ilün mütefâ' ilün	evvel cüz' i eħazz-i muzmer ikincisi ve dördüncisi mevķûş ve üçüncisi maħtû' ola	fa' lün mefâ' ilün fe' ilâtün mefâ' ilün	kâmil
5. grup	müstef' ilün fâ' ilün müstef' ilün fâ' ilün	Üç cüzü maħbün biri maħbün-ı ħazif	mefâ' ilün fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilün	müctess
	mefâ'îlün fâ' ilâtün mefâ'îlün fâ' ilâtün	Biri maħbûz biri maħbün biri yine maħbûz son cüzü maħbün-ı ħazif	mefâ' ilün fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilün	muzâri'Ø
6. grup	fâ' ilâtün müstef' ilün fâ' ilâtün	Birinci cüz sâlim ikin- cisi maħbün diğeri de maħbün-ı ħazf	fâ' ilâtün mefâ' ilün fe' ilün	vâfir
	müstef' ilün fâ' ilâtün müstef' ilün	Bir cüzü merfû' biri mekfûf biri maħvî	fâ' ilün fâ' ilâtü müfte' ilün	müctess
	müstef' ilün mef' ulâtü müstef' ilün	Bir cüzü merfû' ikisi maħvî	fâ' ilün fâ' ilâtü müfte' ilün	münserih
7. grup	fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün	İki cüzü sâlim biri maħzûf	fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün	remel
	müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün	Bir cüzü merfû' ikisi sâlim	fâ' ilün müstef' ilün müstef' ilün	recez
	fâ' ilâtün fâ' ilâtün müstef' ilün	İlk ve son cüzü sâlim ortancı cüzü maħzûf	fâ' ilâtün fâ' ilün müstef' ilün	ğarîb
8. grup	mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün	İkisi sâlim biri maħzûf	mefâ'îlün mefâ'îlün fe' ulün	hezec
	fe' ulün mefâ'îlün fe' ulün mefâ'îlün	Biri sâlim biri eşter biri eşlem biri maħzûf	fe' ulün fâ' ilün fa' lün fe' ulün	şavîl
	mefâ'îlün fâ' ilâtün mefâ'îlün fâ' ilâtün	İkisi maħzûf biri aħreb biri aşlem	fe' ulün fâ' ilün mef' ulü fa' lün	muzâri'

9. grup	mefâ'îlün fâ'îlâtün mefâ'îlün fâ'îlâtün	Bir cüzü maǵbûz biri maǵbûn	mefâ'îlün fe'îlâtün mefâ'îlün fe'îlâtün	mużâriç
	müstef'îlün fâ'îlâtün müstef'îlün fâ'îlâtün	Tüm cüzleri maǵbûn	mefâ'îlün fe'îlâtün mefâ'îlün fe'îlâtün	müctesş
10. grup	müstef'îlün müstef'îlün müstef'îlün	İki cüzü maṭvî biri merfûç	müfte'îlün müfte'îlün fâ'îlün	recez
	müstef'îlün müstef'îlün mef'ülâtü	İki cüzü maṭvî biri maṭvî-yi meksûf	müfte'îlün müfte'îlün fâ'îlün	seriç
11. grup	fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlâtün	Üç cüzü sâlim biri maǵzûf	fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlâtün	remel
	müstef'îlün müstef'îlün müstef'îlün müstef'îlün	Bir cüzü merfûç diğeri sâlim	fâ'îlün müstef'îlün müstef'îlün müstef'îlün	recez
12. grup	fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlâtün	İki cüzü maǵbûn biri maǵbûn-ı maǵzûf	fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün	remel
	fâ'îlâtün fâ'îlâtün müstef'îlün	Bir cüzü maǵbûn biri maǵbûn-ı maǵzûf diğeri maṭvî	fe'îlâtün fe'îlün müfte'îlün	ğarîb
13. grup	fâ'îlün fâ'îlün fâ'îlün fâ'îlün	Bir cüzü sâlim biri maḳṭûç	fâ'îlün fa'îlün fâ'îlün fa'îlün	mütedârik
	müstef'îlün fâ'îlâtün müstef'îlün fâ'îlâtün	Bir cüzü merfûç biri aşlem	fâ'îlün fa'îlün fâ'îlün fa'îlün	müctesş
	müstef'îlün fâ'îlün müstef'îlün fâ'îlün	Bir cüzü merfûç biri maḳṭûç	fâ'îlün fa'îlün fâ'îlün fa'îlün	basîṭ
	fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlâtün	Bir cüzü maǵzûf biri aşlem	fâ'îlün fa'îlün fâ'îlün fa'îlün	remel
	mefâ'îlün fâ'îlâtün mefâ'îlün fâ'îlâtün	Bir cüzü eşter biri aşlem	fâ'îlün fa'îlün fâ'îlün fa'îlün	mużâriç
	fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlâtün	Bir cüzü sâlim biri meçḳûf	fâ'îlâtün fa'îlâtün fâ'îlâtün fa'îlâtün	remel
	mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün	Bir cüzü ebter biri sâlim	fa'îl mefâ'îlün fa'îl mefâ'îlün	hezec
14. grup	mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün	Bir cüzü sâlim biri maǵzûf	mefâ'îlün fe'ülün mefâ'îlün fe'ülün	hezec
	mefâ'îlün fâ'îlâtün mefâ'îlün fâ'îlâtün	Bir cüzü maǵzûf biri sâlim	fe'ülün fâ'îlâtün fe'ülün fâ'îlâtün	mużâriç
15. grup	mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün	Bir cüzü maǵbûz biri sâlim	fâ'îlün mefâ'îlün fâ'îlün mefâ'îlün	hezec
	mef'ülâtü müstef'îlün mef'ülâtü müstef'îlün	Bir cüzü maṭvî biri maḳṭûç	fâ'îlâtü mef'ülün fâ'îlâtü mef'ülün	muḳtażab
	fâ'îlâtün müstef'îlün fâ'îlâtün müstef'îlün	Bir cüzü meçḳûf biri maḳṭûç	fâ'îlâtü mef'ülün fâ'îlâtü mef'ülün	ḫafîf

16. grup	mef' ülätü müstef' ilün mef' ülätü	İlk cüzü merfû', ikin- cisi maĥbün, üçüncüsü maĥbün-ı mekfûf	mef' ülü mefâ' ilün fe' ülün	muĥtażab
	mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün	Bir cüzü aĥreb biri maĥbüz biri maĥzûf	mef' ülü mefâ' ilün fe' ülün	hezec
	fâ' ilätün fâ' ilätün fâ' ilätün	Bir cüzü aşlem biri meşkül biri sâlim	fa' lün fe' ilätü fâ' ilätün	remel
	mefâ' ilün fâ' ilätün mefâ' ilün	Bir cüzü ebter biri maĥbüz biri meĥûf	fa' müfte' ilün mefâ' ilün fa'	muzâri'
17. grup	müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün	her cüzü <i>maĥbün-ı müreffe'l</i>	müfâ' alätün müfâ' alätün müfâ' alätün	recez
	mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün	Tüm cüzleri maĥbüz u melfûf	müfâ' alätün müfâ' alätün müfâ' alätün	hezec
18. grup	fâ' ilätün fâ' ilätün fâ' ilätün fâ' ilätün	Bir cüzü meşkül biri sâlim	fe' ilätü fâ' ilätün fe' ilätü fâ' ilätün	remel
	fâ' ilätün müstef' ilün fâ' ilätün müstef' ilün	Bir cüzü maĥbün-ı maĥzûf biri maĥbün-ı müreffe'l	fe' ilün müfâ' alätün fe' ilün müfâ' alätün	ĥafif

Hâşiyeler: AA'da yukarıda muhtevası betimlenen metnin yanında, bu metnin kenarlarına çıkılan hâşiyeler de bulunmaktadır. Eserdeki ilk hâşiyeler, hamdele ve salvele bölümünde kullanılan aruz terimlerine işaret edilmektedir. Daha sonra sebab-i telif bölümünde geçen illet ve zihâf kavramlarının tanımına yer verilen bir hâşiye vardır. Asıl konunun işlendiği bölümde ise, “*fe' ülün: bir veted-i mecmû' la bir sebab-i ĥafifden mürekkebdür.*” örneğinde olduğu gibi, öncelikle sekiz aslı cüzün (fe' ülün, fâ' ilün, mefâ' ilün, fâ' ilätün, müstef' ilün, mütefâ' ilün, müfâ' alätün, mef' ülätü) her birinin hangi aruz hecelerinden (sebeb, veted ve fâsıla) oluştuğu izah edildiği hâşiyelere yer verilmiştir. Bundan sonraki ilk hâşiye ise, aruz heceleri için verilen *lem ere 'alâ re'si cebelin semeketen* (لم أر على رأس جبل سمكتن). mısraının Hz. Ali'ye isnad edildiği ifade edilip bu mısraın da yer aldığı biri Türkçe biri mülemma iki kıt'aya yer verilmiştir. Arüz âlimlerinin tenvinî nûn harfî ile gösterdiklerine dikkat çekilen bir hâşiyeden sonra yer verilen hâşiyelerin çoğu illet ve zihaf kaidelerinin tanımlarından oluşmaktadır. Ancak arada, okuyucunun dikkatini çekmek üzere yazılan başka hâşiyeler de bulunmaktadır.

AA'nın Kendisinden Önce Kaleme Alınmış Türkçe Aruz Risaleleri ile Mukayesesi⁴

Aşkî'nin aruzla ilgili risalesinin kendisinden evvel yazılmış Türkçe eserlerle karşılaştırmaya geçmeden evvel, "Sürûrî ve İbn Hüsâmüddîn böyle diyenler yakinen haşâ itmişlerdir ki müzâle sâlim dimişlerdir." (172a) şeklindeki hâşiyesinden anlaşıldığına göre, onun Alî b. Hüseyin Hüsâmeddîn Amasî ve Sürûrî'nin eserlerini gördüğü açık bir şekilde anlaşılmaktadır.⁵

Arûzla ilgili risalesi günümüze ulaşan en eski müellif olan Ahmed-i Dâ'î, herhangi bir giriş veya aruzla ilgili genel bilgiler olmaksızın doğrudan manzum olarak bahirlerin tanıtımı ile eserine başlamaktadır. Bardahî ise, eserinin aruzla ilgili bölümünde mensur olarak, bahirleri oluşturan cüzler üzerinde kısaca durduktan sonra 16 bahrin ismini sayar. Taktî' konusunda da birkaç kuralı hatırlatıp bahirlerin tanıtımına geçmektedir. Amasî de eserinin aruzla ilgili bölümünde benzer uzunlukta ve aynı konuları işledikten sonra bahirlerin tanıtımına geçer. Sürûrî ise, BM'nin aruzla ilgili bölümünde öncelikle arûzu bilmenin neden gerekli olduğu sorusuna kısaca cevap verip ardından arûz isimlendirmesi üzerinde durur. Daha sonra da arûz cüzleri ile sebep, vated ve fâsıla diye isimlendirilen aruz hecelerini açıklayan Sürûrî, taktî' kavramını açıklayıp bununla ilgili kurallara değindikten sonra bahirlere geçmektedir. Eserini yazmadaki asıl amacı, seleflerinden farklı olsa da Aşkî de, hamdele, salvele ve sebep-i telif bölümünden sonra eserinde yer verdiği mukaddime bölümünde, mensur olarak şiiri oluşturan aruz cüzleri ile sebep, vated ve fâsıla kavramlarını açıkladıktan sonra bahirlere geçer. Bu tutumuyla da Bardahî, Amasî ve Sürûrî'yi takip etmektedir. Hatta Aşkî'nin konuya giriş mahiyetinde mukaddime de yer verdiği bu bilgiler, Sürûrî'nin BM'sinden farklı olmadığı gibi ufak değışiklikler haricinde cümlelerin de neredeyse aynı olduğu görülmektedir.

4 - Makalenin sınırlarını aşmamak için, Arap ve Fars geleneğindeki aruz risaleleri bu karşılaştırmaya dâhil edilmemiştir; ancak sadece Aşkî'nin eseri değil diğer tüm Türkçe aruz risalelerinin Arapça ve Farsça yazılmış aruzla ilgili eserlerle karşılaştırılıp Türklerin aruza yaptıkları katkının ortaya çıkarılmasına ihtiyaç vardır.

5 - Aşkî'nin bu bilgiyi vermesi, Alî b. Hüseyin Hüsâmeddîn Amasî'nin yaşadığı yüzyıla dair verilen bilgilerin yeniden ele alınmasını gerektirmektedir.

BM	Ve eczā ki ři'r andan mürekkebe olur sekizdür. İkişi ĥumāsī ve altısı sübā'ıdır ve ol ikisi ki ĥumāsıdır ki biri fe'ülün ve biri fā' ilündür ve ol altısı ki sübā'ıdır mefā' ilün, fā' ilätün ve müstef' ilün ve mütefā' ilün ve müfā' aletün ve mef' ülätüdür ve bu eczā mütekkib olur sebebden ve vetidden ve fāřıldan. (şafak 1991: 13)
AA	ma'lüm ola ki eczā-yı aşlıyye ki ři'r anlardan mürekkebe olur sekizdür. İkişi ĥumāsıdır ki biri fe'ülün ve biri fā' ilündür ve altısı sübā'ıdır mefā' ilün, fā' ilätün ve müstef' ilün ve mütefā' ilün ve müfā' aletün ve mef' ülätüdür zamm-ı tā ile tenvinsüz ve eczā-yı mezküre sebeb ü veted ü fāřıldan mürekkebdür. (171a-b)

Tablo III: Kullanılan Bahir Sayıları

Müellif adı	Aslı Bahir Sayısı	Fer' Sayısı	Toplam
Dā'ı	4	25	29
Bardahî	7	26	33
Amasî	8	26	34
Sürürî	29 ⁶	47	76
Aşki	19	99	108

Tabloda çıkan verilere bakıldığında en fazla bahrin Ařki'nin risalesinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Ancak burada bir açıklama yapmak gerekir: İlgili tabloda da görüleceği üzere, Ařki'nin ortak bahirler bölümünde yer verdiği 60 aruz kalıbının 40'ının cüzleri farklı iken 20'sinin cüzleri aynı olup farklı zihaf ve illetlerle farklı bahirlerden çıkarılmıştır. Hâl böyle olunca, Ařki'nin eserinde cüzleri birbirinden farklı olan 88 bahir bulunmaktadır. Bunlardan 19'u da aslı bahir olunca geriye 69 fer' kalmaktadır. Eserinin sebep-i telif bölümünde; “*anlar zıkr itdiklerinden ziyāde envā'-ı fūrū'-ı mařşūřa ibdā' u ziyād ve günāgün münşe'ibāt-ı müştereke iřtirā' idüp...*” cümlesiyle kendisinden öncekilerin zikrettiklerinden farklı fer'ler ürettiğini söyleyen Ařki'nin eserindeki bu 69 fer'i diğer eserlerdeki aruz kalıpları ile karşılaştırdığımızda; bunlardan 15 tanesinin Dā'ı, 13 tanesinin Bardahî, 11 tanesinin Amasî, 16'sının da Sürürî tarafından da tanıtıldığını gördük. Bu karşılaştırmayı Anadolu sahası dışında yazılan diğer bir aruz risālesi olan Alî řir Nevāyi'nin (ö. 1501) *Mizānu'l-Evzān*'ı ile (Eraslan 1993) karşılaştırdığımızda ise, Ařki'nin eserinde yer verdiği 69 fer'den 35 tanesinin bu eserde de yer aldığı görülmektedir. Aşağıdaki tabloda Ařki'nin eserinde yer alıp da kendisinden evvel kaleme alınan eserlerde de yer alan aruz kalıpları gösterilmektedir:

6 - Sürürî başlık olarak 19 aslı bahre yer verse de bazı bahirlerin farklı cüzlerine de yer verdiğinden bu sayı ortaya çıkmıştır.

Bahirler	Fer'ler	Dâ'î	Bardahî	Nevâyî	Amasî	Sürûfî
Hezec	mef' ülü mefâ' ilün mef' ülü mefâ' ilün	X	X	X	X	X
	mef' ülü mefâ' ilü mefâ' ilü fe' ülün	X	X	X	X	X
	mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün			X		
	mefâ' ilün mefâ' ilün fe' ülün	X	X	X	X	X
	mefâ' ilün fe' ülün mefâ' ilün fe' ülün			X		
	fâ' ilün mefâ' ilün fâ' ilün mefâ' ilün			X		X
	mef' ülü mefâ' ilün fe' ülün	X	X	X	X	X
	fâ' ilün fe' ülün fâ' ilün fe' ülün			X		X
	mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün			X		X
	müfâ' alâtün müfâ' alâtün müfâ' alâtün müfâ' alâtün					X
	mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün			X		
recez	müfte' ilätün müfte' ilätün			X		
	müfte' ilün mefâ' ilün müfte' ilün mefâ' ilün			X		X
	müfte' ilün müfte' ilün müfte' ilün müfte' ilün			X		
	mefâ' ilün müfte' ilün mefâ' ilün müfte' ilün			X		
	mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün			X		
	müfte' ilün müfte' ilün fâ' ilün	X				X
Remel	fe' ilätün fe' ilätün fe' ilätün fe' ilätün	X		X		
	fâ' ilätün fâ' ilätün fâ' ilün		X	X	X	X
	fe' ilätün fe' ilätün fe' ilätün fe' ilün		X	X	X	X
	fâ' ilätün fâ' ilätün fâ' ilätün fâ' ilün	X	X	X		X
	fâ' ilätün fâ' ilätün fâ' ilätün			X		X
	fe' ilätün fe' ilätün fe' ilün	X	X	X		
	fe' ilätü fâ' ilätün fe' ilätü fâ' ilätün	X		X		
Münserih	müfte' ilün fâ' ilün müfte' ilün fâ' ilün	X	X	X	X	
	fâ' ilün fâ' ilätü müfte' ilün			X		
Mütekârib	fa' lün fe' ülün fa' lün fe' ülün			X		
	fe' ülün fe' ülün fe' ülün fe' ül	X	X	X	X	
	fe' ülün fe' ülün fe' ülün fe' ul			X		

Mütedarık	fe' ilün fe' ilün fe' ilün fe' ilün		X	X	X	
Muzâri	Me' ülü fâ' ilätü mefâ' ilü fâ' ilün	X	X	X		X
	me' ülü fâ' ilätün mef' ülü fâ' ilätün	X		X		X
	fa' müfte' ilün mefâ' ilün fa' ⁷	X			X	
Müctes	mefâ' ilün fe' ilätün mefâ' ilün fe' ilün			X	X	
	mefâ' ilün fe' ilätün mefâ' ilün fe' ilätün	X		X		
Serî'	müfte' ilün müfte' ilün fâ' ilün	X	X	X	X	
Muktazab	fâ' ilätü me' ülü fâ' ilätü me' ülü			X		
Garîb	fe' ilätün fe' ilätün mefâ' ilün			X		

Öte taraftan Dâ'î ve Bardahî'deki sekizer, Aması'deki 6, Sürürî'de ise 23 bahrin Aşkı'nin eserinde yer almadığı görölmektedir.

Daha evvel de ifade edildiği üzere, Aşkı'den önce Anadolu sahasında kaleme alınan Türkçe aruz risâlelerinden sadece Sürürî'de asıl bahirlerden alt bahirleri üretilirken başvurulan illet ve zihafın hâşiyede açıklandığı görölmektedir. Bu bağlamda AA'yı BM ile karşılaştırdığımızda; AA'da tesbîğ (müsebbag), ĥarb (aĥreb), şeter (eşter), ĥazf (maĥzûf), cez' (meczû'), izâle (müzâl), tayy (ma'vî), ĥabn (maĥbün), ĥaşr (maĥşür), ĥazz (eĥazz), ızmâr (mu'zmer), ĥatf (maĥtûf), keşf (mekşûf), ĥat' (maĥtû'), şerm (eşrem), şalm (aşlem), ref' (merfû'), vaĥf (mevĥûf), terfîl (müreffel), şelm (eşlem), naĥr (menĥür), caĥf (meĥûf), keff (mekfûf), ĥabz (maĥbüz), vaĥs (mevĥüs), better (ebter), şekl (meşkül), leff (melfûf) olmak üzere 28 BM'de ise 15 illet ve zihafın tanımlandığı görölmektedir. BM'deki tanımlardan 13'ü AA'da da yer alırken 2'si (aĥrem, ethem) AA'da bulunmamaktadır.

AA'da bu illet ve zihaf terimlerinden ikisinin imlası dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi, Alî şîr Nevâyi'nin *Mizânü'l-Evzân*'ı da dâhil olmak üzere, diğerk dört risâlede de meczû' (cez') [مجزو (جزأ)] olarak geçen terimdir. "Sâlim bir

7 - Bardahî ve Aması'de Recez bahrinin bir fer'i olarak tanıtılmıştır.

bahrin son bir cüzünü eksiltmek anlamına gelen bu terim AA'nın elimizdeki her iki nüshasında meczûz (cezz) [(مجزوز (جذ)] şeklinde imlâ edilmiştir. Bu doğrultuda sözlüklere baktığımızda; meczû' (مجزو) kelimesinin "bölmek, parçalara ayırmak" anlamındaki *ceze*'e kökünden, meczûz (مجزوز) kelimesinin ise "kesip kopartmak" anlamındaki *cezze* kökünden ism-i mef'ûl olduğu görülmektedir. Sözlük anlamları dikkate alındığında, Aşkî'nin bilinçli olarak, geleneğe karşı çıkarak meczûz kelimesini tercih etmiş olabileceği kuvvetli bir ihtimal olarak ortaya çıkmaktadır.

AA'da imlası farklı olan bir diğer terim de yine diğer arûz risalelerinde keşf (mekşûf) olarak yazılan terimdir. Aşkî'nin eserinde ise bu terim kesf (mekşûf) olarak imla edilmiştir. Eserin her iki nüshasında ve birden fazla kere geçip de bu imlada ısrar edilmesi, bunun bilinçli bir tercih olduğunu göstermektedir.

Sonuç

XVI. yüzyılın sonunda, kimliğini net olarak tespit edemediğimiz Aşkî mahlaslı biri tarafından yazılıp Şeyhülislâm Zekeriyâ Efendi'ye ithaf edilen *Arûsu'l-Arûz* adlı aruz risalesi, XV. yüzyılın sonundan itibaren Anadolu sahasında oluşmaya başlayan Türkçe aruz literatürüne dâhil bir eserdir. Bu makalede; daha evvel müstakil bir çalışmaya konu olmayan bu risale ana hatları ile tanıtılıp muhtevası özetlenmiş, kendisinden evvel kaleme alınan dört Türkçe aruz risalesi ile karşılaştırılıp çeviriyazım metni neşredilmiştir. Yapılan inceleme ve karşılaştırma neticesinde, zamanına kadarki Türkçe aruz literatüründen haberdar olan Aşkî'nin, kendisinden önceki aruz âlimlerinin zikrettiklerinden farklı, yeni aruz kalıpları ortaya çıkarıp bunları tanıtmak amacıyla eserini kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar asıl amacı bu olsa da eserde, aruz bilgisi ile ilgili temel bilgilere de dolaylı olarak ve daha ziyade dipnot şeklinde (hâşiyede) verdiği görülmektedir. Aşkî'nin eserinde yer verdiği 108 bahirden 19'u, müşterek İslâmî kültürdeki aruzla ilgili diğer eserlerde de bir şekilde yer verilen aslî bahirleri teşkil etmekte olup bunların tamamı Sürûri'nin eserinde de yer almaktadır. Eserde tanıtılan 89 alt bahirden (fer'/münşe'ibât) 20'sinin ayrı bahirlerden üretilen fakat aynı cüzlerden oluşan aruz kalıpları olduğu, geriye kalan 69 bahirden 26'sının Aşkî'den evvel Anadolu sahasında yazılmış dört

aruz risalesinde, 35'inin ise Nevâyî'nin *Mîzânü'l-Evzân*'ında yer aldığı görülmüştür. Bu sayısal verilerden anlaşıldığına göre, her ne kadar eserini kaleme almadaki asıl amacı yeni bulduğu aruz kalıplarını tanıtmak olsa da Aşkî'nin kendisinden evvelki aruz risalelerinde bulunan çoğu aruz kalıbını da tanıtarak asgarî düzeydeki aruz bilgisini eserinde topladığı görülmektedir. Buna karşın iddia ettiği gibi kendisinden evvelki aruz risalelerinde yer almayan 34 aruz kalıbına yer verdiği gibi, seleflerinin başvurmadığı bazı illet ve zihaf kaideleri ile cüzleri veya hece sayısı ve değerı aynı olan; ancak farklı aslı bahirlerin altına giren aruz kalıplarını da eserinde tanıtmıştır. Bununla illet ve zihaf kaidelerinin etkin kullanımına dikkat çekmek istediğini düşündüğümüz Aşkî'nin eserinde yer verdiği ve yeni olduklarını iddia ettiği aruz kalıplarının kendisinden sonraki şairler tarafından ne derece kabul edildiğini görmek için başka bir araştırmaya ihtiyaç vardır; ancak bu aruz kalıplarının, birçok divan ve mesneviyi tarayarak aruzla ilgili eserini kaleme alan Haluk İpekten'in derlediği aruz kalıpları arasında yer almadığı dikkate alınırrsa Aşkî'nin ürettiği bu aruz kalıplarının pek de kabul görmediği anlaşılmaktadır.

[170B]Arusu'l- 'Arüz Li-Mevlânâ 'Aşkî

bismillâhirrahmânirrahîm

Hamd-ı *vâfir* ü *kâmi*⁸ ol *bî-muzâri*⁹ u mümâşil ve mütekarib ü müşâkil¹⁰ olan mennân-ı *karîb*¹¹ü'l-ihsân u *münserih*¹²ü'n-nâyil ü rahmân ve rahîmü'l-*ğarîb*¹³ ü *mütedârik*¹⁴ü's-sâ ile maşşûş u maşşûrdur ki hayme-i eflâk-ı nüh kıbâbı bî-*'arüz*¹⁵ u *atnâb*¹⁶ ikâmet eyleyip *basî*¹⁷ü'l- arzı ba'îdü't-til ve *tavîl*¹⁸ü'l- arzı deryâ-yı 'amîk u bahr-ı *medîd* mâbeyninde *fâsıla*¹⁹ vü vâsîta ve cebel-i *şakîp*²⁰ ü şâmihi *veted*²¹ ü râbița kıldı.

Ve şîlât-ı şalavât ol ekremü'l-halk u a'zamu'l-hulk sebep-i halk-ı eflâk ü mütevvic-i tâc-ı levlâk olan hazret-i Muhammed Muştafâ sallallahu 'aleyhi ve sellem üzerine manşûş u maşşûddur ki şer'-i şerif ü dîn-i hanîfi her münkir-i *serî*'ü'l-kazb olan *hafîf*-i bî-edebüñ dîn-i 'âtil u âyin-i bâtilmı *müctess* ü *muқтаzab* kılmâğa naşş-ı kâti' u bürhân-ı sâti' eyledi. Ve bünyâd-ı dürüd-ı nâma'düd cümle-i âl ü aşhâb ile maşşûş u ma'mûrdur ki zümre-i dâllinden *mefrûk*²²lar ve dîn-i mübînde *mecmû*²³lardır.

Ve ba'de egerçi ahâlî-i 'ilm-i 'arüz 'arüzüñ ma'nâ-yı lügavî vü iştilâhını tahkîk ve vech-i tesmiyesini tedkîkte diğkat-i kâmile vü himmet-i şâmile eyleyip ve şî'r anlardan mürekkebe oldığı eczâ-yı sâmineyi tafşîl ve eczâ-yı mezkûre anlardan mürekkebe oldığı sebep ü veted ü fâşlayı tahtvilde ikdâm-ı tām u ihtimâm-ı mâ-lâ-kelem idüp on toköz buhûr-ı aşliyyenüñ tahtîrini tedvîn ü taşşîr [171a] ve ba'zı münşe' ibâtuñ tahtîrini ve tahtîrini tezyîn ü tevşiyede sa'y-ı meşkûr u cehd-i mevfur şudûra vü zuhûra getürdiler lâkin bu fakîr ü haqtîr-i keşîr-ü't-taşşîr

Zâr u âvâre za'îf ü müstemend

Bende-i efgende 'Aşkî derdmend

⁸ bahr-ı vâfir ü kâmile işaretdür.

⁹ bahr-ı muzâri'e işaretdür.

¹⁰ bahr-ı mütekâüb ü müşâkile işaretdür.

¹¹ bahr-ı karîbe işaretdür.

¹² bahr-ı münserihe işaretdür.

¹³ bahr-ı ğarîbe işaretdür.

¹⁴ bahr-ı mütedânke işaretdür.

¹⁵ 'arüz: lügatte çadır direğine dirler ve iştilâhda mîsrâ-ı evvel üñ âhîr cüz'ine 'arüz dirler.

¹⁶ atnâb: tunub zâmmeteyn ile çadır ipidir cem'i atnâb geldiği kâmusda mezkûrdur.

¹⁷ bahr-ı basite işaretdür.

¹⁸ bahr-ı tavîle işaretdür.

¹⁹ fâsıla-ı şugrâ vü kübrâya işaretdür.

²⁰ sebebe işaretdür.

²¹ vetede işaretdür.

²² veted-i mefrûka işaretdür.

²³ veted-i mecmû'a işaretdür.

anlar zıkr itdiklerinden ziyāde **envā'-ı fūrū'-ı mařřuřa ibdā' u ziyād ve gūnāgūn münře' ibāt-ı müřtereke ihtirā' idüp** dürc-i nazmda derc itmek-içün mařđdūrı ĥarc eylemegin řikeste-beste taĥrır ü tařřire cür'et ü cesāret idüp her baĥrda bir kıt'a diyüp ve 'ilel ü ezāĥif²⁴ kaŋı cüz'de olduđı 'aynı ile kıt'ada ta'yın ve ma'nā-yı iřtılāĥilerini miķđār u kifāye ĥāřiyede tebyın eyledüm. Ve ebkār-ı efkāra müřtemil olduđı-çün 'Arusu'l-'Arüz ad virdüm. Ve ba'de'l-inřā ol mercı'u'l-verā ve menba'u'l-ařā efđalu'l-fudalā vü ekmelü'l-'ulemā a'lā-yı e'ālī-i üdebā vü etķiyā-yı mevālī-i nücebā revĥa-i ravza-i fezā'il ü mezāyā řemere-i řecere-i fevāzil u 'ařāyā **mu'ammā beyt**

Cümle dūnyāya itdi luř u 'ařā

Keremi bī-ĥadd u ziyād ola

Zekerıyyā Efendi ĥazretleriniñ ĥāk-i pāy-ı kīmyā-intimālarına itĥāf u ihdā eyledüm. Mutażarrı' u me'mül ve mütevaķķı' u mes'üldür ki 'ayn-ı 'ināyet ü maĥz-ı ĥimāyet bula. Nazar buyurup vāķi' u řāyi' olan 'ayb-ı bilā-raybini dāmān-ı iĥsān ile nihān u ĥayb buyurup **ķıt'a li-mü'ellifihı'l-fakır**

Ķapuña geldüm iĥsān umarın

Maĥrūm itme ben müstemendi

şatun alınmış ĥuluñ olayın

Red itme 'aybum bulup efendi

vallāhu'l-muvaffıķ u ve'l-mu'ın

Muĥaddime: ma'lūm ola ki eczā-yı aşliyye ki ři'r anlardan mürekkeb olur sekizdür. İki **ĥumāsı**dür ki biri *fe'ülün*²⁵ ve biri *fā'ilün*²⁶dür ve altısı **sübbā'**dür *mefā'ilün*²⁷, *fā'ilātün*²⁸ ve *müştef'ilün*²⁹ ve *mütefā'ilün*³⁰ ve *müfā'alettün*³¹ ve *mef'ülātü*³²dür zamm-ı tā ile [171b] tenvinsüz ve eczā-yı mezküre sebep ü veted ü fāřıldan mürekkebdür.

²⁴ esbābda vāķi' olanlara ezāĥif ve evtd ü fevāřılda olanlara 'ilel dirler.

²⁵ **fe'ülün:** bir veted-i mecmü'la bir sebep-i ĥafıfden mürekkebdür.

²⁶ **fā'ilün:** bir sebep-i ĥafıfle bir veted-i mecmü'dan mürekkebdür ve bir veted-i mefrūkla bir sebep-i ĥafıfden mürekkebdür demek kâbildür.

²⁷ [**mefā'ilün**]: Bir veted-i mecmü'la iki sebep-i ĥafıfden mürekkebdür.

²⁸ [**fā'ilātün**]: iki sebep-i ĥafıf ortasında bir veted-i mecmü' i'tibānı maķbul ve bir veted-i mefrūkla iki sebep-i ĥafıfden mürekkeb olması ituyān ma'küldür.

²⁹ [**müřtef'ilün**]: iki sebep-i ĥafıfle bir veted-i mecmü'dan mürekkebdür ve iki sebep-i ĥafıf ortasında bir veted-i mefrūk i'tibān kâbildür.

³⁰ [**mütefā'ilün**]: bir fāřıla-i şuĥrā ile bir veted-i mecmü'dan mürekkebdür ve bir sebep-i şakıl ve bir sebep-i ĥafıfle bir veted-i mecmü'dan yāĥüd bir sebep-i şakıl ve bir veted-i mefrūk ve bir sebep-i ĥafıfden mürekkebdür demek kâbildür.

³¹ [**müfā'alettün**]: bir veted-i mecmü'la bir fāřıla-i şuĥrādan mürekkebdür yāĥüd bir veted-i mecmü' ve bir sebep-i şakıl ve bir sebep-i ĥafıfden mürekkebdür demek kâbildür.

³² [**mef'ülātü**]: iki sebep-i ĥafıfle bir veted-i mefrūkdan mürekkebdür.

Sebeb dağı iki kısımdur biri **sebeb-i hafif**dur ki iki harfdur evveli müteharrik ikincisi sâkin *lem* (لَمْ) gibi ve biri **sebeb-i şakîl**dur ki iki müteharrik harfdür *ere* (أَر) gibi. **Veted** dağı iki kısımdur biri **veted-i mecmû**dur ki üç harfdür iki evveli müteharriktür üçüncüsü sâkin *'alā* (عَلَى) gibi ve biri **veted-i mefrûk**dur ki üç harfdür evveli vü āhiri müteharrik ortası sâkin *re 'si* (رَأْسِ) gibi. **Fāşıla** dağı iki kısımdur biri **fāşıla-i şuğrā**dur ki dört harfdür üç evveli müteharrik dördüncüsü sâkin *cebelin* (جَبَلِينَ) gibi ve biri **fāşıla-i kübrā**dur ki beş harfdür dört evveli müteharrik beşincisi sâkin *semeketin* (سَمَكَتِينَ) gibi mecmû'ı bir mışrā' dur³³:

lem ere 'alā re 'si³⁴ cebelin semeketen (لَمْ أَرْ عَلَى رَأْسِ جَبَلِينَ سَمَكَتِينَ)

ve min ba'd, buhūr-ı aşlıyye vü fūrū' -ı maḥşūşa ve münşe' ibāt-ı müstereke vü 'ilel ü ezahîf beyânına şürū' idelüm bi-'avnillāhi ta'ālā

Baħr-ı hezec-i müsemmen-i sâlim

Cihānda ma'rifet gibi gereklü nesne yok ḥānum

Gice gündüz çalış tekmi'l-i 'ilm ü fazla sulṭānum

Mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün

Hezec baħrı müsemmen cüzleri sâlim benim sulṭānum

Fūrū' -ı hezec

Eger āhir cüzü olsa *müsebbag*³⁵ ey gül-i ḥandān

Ḥoş-āyende olur baħr-ı hezec ey şāh-ı 'ālī-şān

Mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün

Refi' u'ş-şān olur yoluḥda olan ḥāk-ile yeksān

³³ Bu mışrā'-ı 'Arabî ḥazret-i 'Aliye rażiyallāhu 'anh isnād olunur. Berāy-i izāḥ-ı mışrā'-ı ḥazret-i 'Alî güfte end:

Ḥazret-i 'Alî menfā'atı çok sözine gel

Dünyeye veli her ne didügi kaṭu güzel

lem ere 'alā re 'si cebelin semeketen

Baħr-ı vetedi ezber idüñüz eyü maḥal

Fa' fe'iletün müfte'iletün fe'iletün

Taḳṭi'ini her kim diye di zihî 'amel

Kıt'a-i diğeri mülemma':

Dünyede gönül çün göre güzel dilemez elem

Bî-gül-i ruḫet lāle be-çemen nengerem

lem ere 'alā re 'si cebelin semeketen

Baħr-ı vetedi ḥazret-i 'Alî didi fehemi

³⁴ 'Arüñler tenvini nün şüretinde yazarlar taḳṭi'de i'ubārtarı harf-ı melfüz olmağın

³⁵ āḥiri sebeb-i hafif olan cüze bir harf-i sâkin ziyāde itmege **tesbîğ** ve ol cüz'e **müsebbag** diler.

Fürü'-1 hezec

Bir cüzü ola *aħreb*³⁶ *sālim*³⁷ biri sultānım

Olur hezece şu'be ey serv-i ħurāmānum

Mef'ülü mefā'İlün mef'ülü mefā'İlün

Sensin iki 'ālemde maķřūd-ı dil ü cānum

Fürü'-1 hezec

Bir cüzü *şeter*³⁸dür biri *ħazf*³⁹ efendim

Bil hezec olıcaķ oldu dil-peşendim

Fā'İlün fe'ülün fā'İlün fe'ülün

Dilberā cemī' -i řavriñi begendim

[172a] Baħr-ı diğer-i Fer'-i Hezec

Cemī' -i cüzleri sālim olup cānā

Hezec *meczüz*⁴⁰ u tesdīs oldu bī-pervā

Mefā'İlün mefā'İlün mefā'İlün

Olayın rāh-ı 'aşkıñda ğubār-āsā

Baħr-ı recez-i müşemmen-i sālim⁴¹

'İzzet diler-iseñ iki 'ālemde ger ey ħüb-rü

'İlm ü kemāle ğuşış it ihmāli ķo imhāli ķo

Müstef'İlün müstef'İlün müstef'İlün müstef'İlün

Baħr-ı recez budur müşemmen cüzleri sālim ķamu

³⁶ mefā'İlün cüzünden mīm ü nün düşüp fā'İlü kalıp yine zamm-ı lām ile mef'ülü konulmaĝa *ħarb* ve ol cüz'e *aħreb* dırler.

³⁷ Ya'nı evvel cüz' aħreb ve ikinci sālim yine üçüncü aħreb dördüncü sālim. Mışra'-ı şanı daĝı böyle ola ve bundan ařaĝı zıkr olunanlar daĝı buña kıyas oluna.

³⁸ *şeter*: mefā'İlün cüzünden mīm ü yā düşüp fā'İlün kalmıĝa *şeter* ve ol cüz'e *eşter* dırler.

³⁹ *ħazf*: aħrın sebeb-i ħafıf olan cüzden sebeb-i iskāta *ħazf* ve ol cüz'e *maħzıf* dırler.

⁴⁰ Mıřrā' aħrından bir cüz' *ħazf*ne *cezz* ve ol mıřrā' a *meczüz* dırler.

⁴¹ *Sālim recez işbu durur 'İlme'l-yakın 'ayne'l-yakın*. Sürürü ve İbn Ĥisāmüddin böyle diyenler yakıñen ħatā itmişlerdir ki *müzāle* sālim dimişlerdir.

Fürü'-1 Recez

Âhir cüzü *ezhâf*dan⁴² olsa *müzâ*⁴³ ancak hemân
Baħr-1 recez zibâ olur ey dilber-i şîrîn-zebân

Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilân

Sensin şehâ maľlûb-1 dil sensin güzel maħbûb-1 cân

Fer'-i dıger

Her cüzü *maťv*⁴⁴ olıcaķ baħr-1 recez ola güzel
Ĥaylî hoş-âyende düşer bunda eger dinse ġazel

Müfte' ilün müfte' ilün müfte' ilün müfte' ilün

Ķaddi güzel ĥaddi güzel dünyede yok yâre bedel

Fer'-i dıger

Bir cüzü *ťayy* biri *ħabır*⁴⁵ eger řafâ durur
Baħr-1 recez küşâdedür dirler-ise revâ durur

Müfte' ilün mefâ' ilün müfte' ilün mefâ' ilün

Lâzım olan güzellere 'âşıkına vefâ durur

Fer'-i dıger

Eger ki bir cüz' i ola *ħabn* biri *ťayy* güzelüm
Recez olur ĥaylî güzel nizâ' u lecci keselüm

Mefâ' ilün müfte' ilün mefâ' ilün müfte' ilün

Ĥabîb-ile bir olalım ikiligi terk idelüm

⁴² **zâhf**: 'Arüziyân işlâhında bir cüz' i sâlim nâķış yâħüd zâvid kılınmaġa dirler, cem' i **ezhâf** ve ezhâfün cem' i **ezâhf** gelür.

⁴³ **müzâl**: âħîni veted-i mecmû' olan cüze bir ĥarf-i sâkin ziyâde itmeġe **izâle** ve ol cüz' e **müzâl** dirler.

⁴⁴ Bir cüz' den dördüncü sâkini ĥazf itmeġe **ťayy** ve ol cüz' e **maťv** dirler.

⁴⁵ **ħabn**: Bir cüzden ikinci sâkini ĥazf itmeġe **ħabn** ve ol cüz' e **maħbûn** dirler.

Baħr-1 Remel-i müsemmen-i sālīm

Nūr-ı řuğl-ile münevver kıl derūnuñ olma ğāfil

Dā'imā tekmīl-i 'ilm ü ħilme ol cān-ile mā'il

Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün

Cüzleri sālīm remel baħrı budur ey yār-1 kāmīl

Fürü'-1 Remel

Üç cüzi *sālīm* olup biri *müsabbag* olsa ey cān

Bil remel baħrı olur maķbūl ey yār-1 süħandān

[172b] Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' iliyān⁴⁶

Gül gibi sen gel açıl ben ideyin bülbülveş efgān

Fer'-i diğer⁴⁷

Olup üç cüz'i *ħabin ħabn-ı ħazif* biri řehā

Remele münşa'ib olursa virür cāna řafā

Fe' ilātün fe' ilātün fe' ilātün fe' ilün

Ķadri bālā ruğı zībā güzele var mı behā

Fer'-i diğer

Cüzleri *sālīm* olup ey verd-i ra'nā

Ohsar baħr-1 remel ħūb u dilārā

Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün

Bil remel-i *mezzūz* u *tesdīs* oldu cānā

Baħr-1 müteķārib-i müsemmen-i sālīm

⁴⁶ fā' ilātān daħi dirlər

⁴⁷ Bunun mısra'mın evvel cüzi sālīm isti'māl olunur ve āħir cüzünde dört vech cāyızdır biri fe'ilündür. Fānuñ ve 'aynuñ hareketleriyle biri daħi fā'lündür. 'Aynuñ sükünuyla biri daħi fe'ilätdür 'aynuñ hareketi ve tānuñ sükünuyla biri daħi fā'lätdür 'aynuñ ve tānuñ süküni ile. Bu ezāhifüñ beyānı aşağıda gelür inřā'allāhu ta'ālā.

Naşışat dilerseñ eger ben kuluñdan
 Efendi kemāle çalış rüz u şeb sen
Fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülün
 Bu bahre teķārüb⁴⁸ didiler müsemmen

Fürü'-1 mütekārib

Müsebbag olursa eger āhiri ey cān
 Teķārüb olur hoş eyā mihr-i dirahşān
Fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülān
 Beni öldürürseñ zihī luřf u ihsān

Fer'-i diğer

Eger āhiri *ķasr*⁴⁹ ola ey hümām
 Teķārüb bula revnaķ u intizām
Fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül
 şalın nāz-ile ey şanevber-i hırām

Fer'-i diğer

Eger āhiri *ħazf* ola şöyle bil
 Teķārüb ola dilberā mu' tedil
Fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ul
 Lebiñ ğonca görse olur münfa' il

Bahr-ı mütedārik-i müsemmen-i sālim

řālib-i ma' rifet ol benim şut sözüm
 Süreyin ayagıñ toprağına yüzüm

⁴⁸ mütekārib ma' nāsına

⁴⁹ āhiri sebebi ğafif olan cüz'ün āhir ğarfını ğazf idüp mā-ķablını sākin kılmağa **ķasr** ve ol cüze **maķşür** dirlir.

Fā' ilün fā' ilün fā' ilün fā' ilün

Bil tedārük bu bahrı müsemmen gözüm

Fer'-i Mütedārik⁵⁰

[173a] Geliñiz kamu cüzleri *ħabn* idelim

Mütedārik olur cedeli keselim

Fe' ilün fe' ilün fe' ilün fe' ilün

Laķabı ola *rakd-ı ħayil* güzelim

Bahr-ı muzāri' -i müsemmen-i sālim⁵¹

Benim cānum diñle pendüm idüp ihmāl olma źālim

şu kim ' ilme cān u dilden çalışdı oldu o ' ālim

Mefā'ilün fā' ilātün mefā'ilün fā' ilātün

Muzāri' bahrı müsemmen budur bil eczāsı sālim

Fer'-i muzāri'

Bir cüz'ü ola *aħreb sālim* biri ħabībim

Fer'-i muzāri' olur ey yār-ı dil-firībim

Mef' ulü fā' ilātün mef' ulü fā' ilātün

Dil-ħasteñim efendi sensin benim tabībim

Bahr-ı kāmil-i müsemmen-i sālim⁵²

' Acabā felekde olur mı ħiç hüner-ile ma' rifete bahā

Ki bulasın anlar-ile ķamu elem ü mezāyıkden rehā

Mütefā' ilün mütefā' ilün mütefā' ilün mütefā' ilün

⁵⁰ ve bu fer'e kāmil fer'i daħı demek mümkündür ki her cüzü *ahazz* ola zıřā bir cüz'den veted-i mecmü' ħazfne *hazz* ve ol cüz'e *chazz* diler. mütefā'ilün cüzünden veted-i mecmü' ki 'ilündür ħazf olunacak *mütefā'* kalup yine *fe'ilün* konur.

⁵¹ Bahr-ı muzān'ın sālimi müsta'mel ü mütedāvil degüldür mücerred asāletine nazar olunup irād olunmuşdur.

⁵² Fuřahā-yı 'Arab bahr-ı kāmil ile ibüdā iderler 'Acem fuřalāsı bahr-ı hezec ile ibüdā itdükten gibi.

Olasın meh-i felek-i behā bunu baħr-ı kāmīl oķı ey şehā

Fer'-i kāmīl

Cüzünüñ biri sālīm olup biri *mużmer*⁵³ olursa eger
Ola fer'-i kāmīl sevdiğim dükeli şüküküñ hep gider

Mütefā' ilün müstef' ilün mütefā' ilün müstef' ilün

Kuluñam seniñ cān-ile ben baña merħamet-ile kıl nazār

Baħr-ı vāfir-i müsemmen-i sālīm

Cehl yoluna giden kişinüñ işi vü güci mezālīm olur
Şu kim reh-i 'ilme 'azm idiser irer o murāda 'ālim olur

Müfā' aletün müfā' aletün müfā' aletün müfā' aletün

Bu baħr efendi vāfir olur ķamu cüzleri⁵⁴ de sālīm olur

Fer'-i vāfir

Eger biri *sālīm* olsa olur biri *ķaṭf*⁵⁵ cānā

Bu vāfire fer' olısar kelāmımı eyle ışğā

Müfā' aletün fe'ülün müfā' aletün fe'ülün

Yoluñda seniñ olayın efendi ğubār-āsā

Baħr-ı serī'-i müsemmen-i sālīm⁵⁶

Ṭolsun mu'ın ü mesned ü nāşırlar şağuñ u şoluñ

Ayrırmason Bārī ṭarīķ-i Ḥaķdan efendi yoluñ

Müstef' ilün müstef' ilün mef'ülātü müstef' ilün

[173b] Baħr-ı serī' i añlağıl sulṭānum olayın ķuluñ

⁵³ Mütefā' ilün cüzünden tā sākin ķalınup sükün-ı tā ile mütefā' ilün olup yerine müstef' ilün ķonulmağa *ızmār* ve ol cüze *mużmer* dırlar

⁵⁴ Mısrān üçüncü tefilesinde bir hecelik eksiklik vardır.

⁵⁵ müfā' aletün cüzünüñ aħırından sebeb-i ḥaffı isķāt ve mā-ķablını sākin ķalup müfā'al ķalup yerine fe'ülün ķonulmağa *ķaṭf* ve ol cüze *maķṭūf* dırlar.

⁵⁶ Baħr-ı serī' üñ sālīmı nādırü'l-istü 'māldür ancaķ buħür-ı aşlıyyedendür zıkr olunmuşdur

Fer' -i serî' -i müseddes

Âhîr cüzü *meksûf*⁵⁷ olursa cânım
Baır-ı serî' olur müseddes hânım

Müstef' ilüm müstef' ilüm mef' ülün

Sensin beni meftün iden sultânım

Baır-ı münserih-i müsemmen-i sâlim⁵⁸

Sensin bugün bu 'âlemde cümle cüvânüñ sultânı
Kanı seniñ gibi bir şeh-i pür-hüner gevher kânı

Müstef' ilüm mef' ülätü müstef' ilüm mef' ülät

Bu münserih baırı oldu sâlim müsemmen bil anı

Fer' -i münserih

Bir cüz' i *sâlim* şâhum *meksûf* biri hânım
Bu müserih fer' idür yok şüphe aşlâ cânım

Müstef' ilüm mef' ülün müstef' ilüm mef' ülün

Sensin benim sultânım sensin benim cânânım

Baır-ı muқтаzab⁵⁹-ı müsemmen-i sâlim⁶⁰

Sultânım saña düşdi dil kodum yoluña bu seri
Sensin şimdi hüsn ilinüñ sultân-ı 'adl-güsteri

Mef' ülätü müstef' ilüm Mef' ülätü müstef' ilüm

Bilgil muқтаzab baırını sâlimdür kamu cüzleri

⁵⁷ **mef' ülät** cüz' inden täyi düşürüp mef' ülâ kalup yerine **mef' ülün** konulmağa **kesf** ve ol cüz' e **meksûf** diler

⁵⁸ Bunun dağı sâlimi nâdirü'l-i sti' maldür

⁵⁹ **muқтаzab** ism-i mef' ül şıgasıdır. *İktazabehü kata 'ahü* ma' nâsına. Muқтаzab sâlimi eczâsıyla münserih sâlimi eczâsı ortasında olan nev' -i in' ikâs fer' len arasında dağı n' âyet olunmuşdur.

⁶⁰ Bunun dağı sâlimi müsta' mel degüldür mücerred aç olunmağın irâd olunmuşdur

Fer'-i muhtaazab

Meksûf'it bir cüz'ini *sâlim* ço birin şehâ

Olur fer'-i muhtaazab bu şeksiz ey meh-likâ

mef' ülün müstef' ilün mef' ülün müstef' ilün

Sultânüm biñ cân-ile maqđürüm saña fedâ

Bahr-ı hafif-i müsemmen-i sâlim⁶¹

Eyle dâ'im ikrâm-ile ehl-i ' izzet bî-ğadd ü ' add

Ĥüsn-i ĥulq u in'âm-ile şöhre-i ' âlem ol meded

Fâ' ilâtün müstef' ilün fâ' ilâtün müstef' ilün

Di bu baĥre cânâ hafif ü sözüüm tüt itme redd

Fer'-i hafif⁶²

Bir cüzün *maĥzûf*'it bir cüzün *kať*' it sen

Bil hafifiñ fer' in dilberâ müstaĥsen

Fâ' ilün mef' ülün fâ' ilün mef' ülün

Ben seniñ ĥuluñüm sultânüm evvelden

Bahr-ı müctess-i müsemmen-i sâlim⁶³

Ĥatt-ı ' izârûñla la' lüñ maĥcüb ider misk ü ĥandi

[174a] Ey serv ĥadd-ı bülendiñ her kim ki gördi begendi

Müstef' ilün fâ' ilâtün müstef' ilün fâ' ilâtün

Bu baĥr-ı müctess-i sâlim oldı müsemmen efendi

Fer'-i müctess

⁶¹ Bunun daĥi sâlimi katilü'l-isti' maldür

⁶² Bu cüz'ün veted-i mecmü'ından âĥir cüz'ini iskât ve mâ-ğablını iskâna **kať** ve ol cüz'e **maťtû'** diler

⁶³ Bahr-ı müctess-i sâlim eczâsıyla baĥr-ı hafif-i sâlim eczâsı arasında olan nev'-i in'ikâs-ı fer'leni arasında daĥi n'âyet olunmuşdur.

Maştı'ü' it bir cüzün *ħazf*'it birini hem
 Müctessüñ fer' idür ey sultānum kerem
Mef' ülün fā' ilün mef' ülün fā' ilün
 Sultānum ħuluñum ħapuñdan kemterem

Baħr-ı şavıl-i müsemmen-i sālīm
 řaçuñdan cüdālıřlar düşelden perıřānum
 Rehā yoş teşevvüşden demādem perıřānum
Fe' ülün mefā' ilün fe' ülün mefā' ilün
 Bu baħr-ı şavılı bil müsemmen benim cānum

Fer'-i şavıl-i eşrem-i müsemmen
 Bir cüz 'i *eşrem*⁶⁴ ü bir cüz 'i *sālīm*dür
 Fer'-i şavıl olur kim bile 'ālimdür
Fa' lün mefā' ilün Fa' lün mefā' ilün
 Yoluña mebzülüm māl u menālüm

Baħr-ı medīd-i müsemmen-i sālīm
 Pādiřāhum ħüsnüñe yoř bahāne bī-bedel
 Göz güzel eller güzel bī-bedelsin mā-ħaşal
Fā' ilātün fā' ilün fā' ilātün fā' ilün
 Bil řehā baħr-ı medīdi müsemmen bī-' ilel

Fer'-i medīd
*Aşlen*⁶⁵ bir cüzi *sālīm* biri hem

⁶⁴ fe' ülün cüzünden fā vü nün düşüp 'ül kalup yerine zamm-ı lām-ile fe' ul gelmege *şerm* ve ol cüz'e *eşrem* dirler

⁶⁵ fā' ilātün cüzünden sebeb-i aħır düşüp fā' ilā kalduğdan şonra ħarf-ı aħır dağı düşüp ve mā-ħabli sākın olup sükün-ı lām-ile fā' il kalup yerine fā' lün konulmağa *şalm* ve ol cüz'e *aşlem* dirler. Ammā şalm veted-i mefrüka ħazfdür diyenler kavli üzere fā' ilātün cüz'inüñ evvelinden veted-i mefrük fā' dur ħazf olunup lātün kalup yerine fā' lün konulmuşdur.

Bil cānā baħr-ı medīdi bī-elem⁶⁶

Fa' lūn fā' ilūn Fa' lūn fā' ilūn

Sensin sevdiğim mükrim muħterem

Baħr-ı basīṭ-ı müsemmen-i sālīm

Cānā ruħuñ verd-i ter hem ķāmetüñ müntehā

Kirpükleriñ oķına ebrūlarıñ oldı yā

Müstef' ilūn fā' ilūn müstef' ilūn fā' ilūn

Baħr-ı basīṭuñ ķamu eczāsı sālīm şehā

Fer'-i basīṭ

Eger ki cümle cüz' i *ħabn* olursa şehā

Basīṭ fer' idür dimek revā vü sezā

Mefā' ilūn fa' lūn mefā' ilūn fe' ilūn

Cemī' -i mā-melekim ola yoluñda fedā

[174b] **Baħr-ı ğarīb-i sālīm**⁶⁷

‘ İlme çalış gice gündüz bezl it direm

Mīve-i maķşūdı cānā dirseñ direm

Fā' ilātūn fā' ilātūn müstef' ilūn

Bil şehā baħr-ı ğarīb-i çekme ğam

Fer'-i ğarīb

Cüzinüñ cümlesi maħbūn olursa ger

Olısar fer' i ğarībüñ şeh-i hüner

Fe' ilātūn fe' ilātūn mefā' ilūn

⁶⁶ Bu mısra vezne uymamaktadır.

⁶⁷ Bunuñ sālimi müsessedür

şaçı sünbül beñi fülful yüzi kamer

Bahr-ı karīb⁶⁸

Ṭarīk-i 'ilme 'azm itseñ çekme hıç ğam

Saña Hıağdan 'ināyetler ola hemdem

mefā'ilün mefā'ilün fā'ilātün

Bu bahrı bil karīb oldu cān-ı 'ālem

Fer'-i karīb

Ḳamu cüz'leri maḥzūf ola

Ḳarībüñ olur fer' i şehā

Fe'ülün fe'ülün fā'ilün

Olaym yoluñda ḥāk-i pā

Bahr-ı müřākil⁶⁹-i sālīm⁷⁰

Cān u dilden çalış 'ilme meded ḥānum

İster-iseñ bulasın rütbe sultānum

Fā'ilātün mefā'ilün mefā'ilün

Bil müřākil bu bahrı sen benim cānum

Fer'-i müřākil

Cüz'leri eger ḥazf ola hep

Fer' i bil müřākilden enseb

Fā'ilün fe'ülün fe'ülün

şağla ğuşşadan yarı yā Rab⁷¹

⁶⁸ Bahr-ı karībün dağı sālīmü müřākilüdir.

Bu bahre ba'zılar bahr-ı cedid didiler soñradan ziyāde olduğı-çün zırā ba'zılar katında buḥur-ı aşlıyyeden aludur ğarīb ü karīb ü müřākil soñradan ziyāde kılınmışdur

⁶⁹ Bahr-ı müřākil ile bahr-ı karīb aşıllan eczāası ortasında nev'-i in'ikās fer'leri arasında dağı n'āyet olunmuşdur.

⁷⁰ Bu bahre ba'zılar bahr-ı müte'aḥḥir didiler cümleden mu'aḥḥar olduğı-çün

Münşe' ibât-ı müştereke**münserih u müctess ü basit u recez**

Bir cüzini *ṭayy* idüp bir cüze itseñ 'amel

Maṭvi-yi meksûf eger münserihe bî-bedel

Bir cüzi *maṭvî* olup bir cüzi *maḥzûf* ola

Müctes olur şüphesiz eyleme ceng ü cedel

Ṭayy idüben bir cüzün bir cüzi *sâlim* kosañ

Baḥr-ı basit olmağa lâyıq olur hem maḥal

[175a] Bir cüzini *ṭayy* idüp birini *ref*⁷² eyleseñ

Baḥr-ı recez⁷³ olısar pâdişehüm bî-ḥalel

Müfte' ilün fâ' ilün müfte' ilün fâ' ilün

Derdine daḥi yarar ey sözi tatlu güzel

Ḳılsañ elifle eger *fâ' ilüni fâ' ilât*

Diñle benim sevdiğim ideyin eşkâli ḥal

Münserih olsa o cüz' *maṭvi-yi mevķûf*⁷⁴ olur

Müctes olursa olur *ḳaşr* sözüm diñle gel

Olsa basit ey güzel ola *müzâl* ol cüzi

Olsa recez olısar *ref* -i izâle⁷⁵ 'amel

Recez ü mütekârib ü muzâri' u müctess ü hezec

Olsa *müreffel*⁷⁶ her cüz' i ancak

Olur murabba' baḥr-ı recez ḥaḳ

Bir cüz' i *eşlem*⁷⁷ bir cüz' i sâlim

⁷¹ Bu zıkr olunan on tokuz buhür-ı aşıyyeden beş baḥr ki vâfir ü kâmil ü tavil ü basit u mediddür 'Araba maḥşûsdur 'Acem bunlarda şî'ri nâdir dimişler ve üç baḥr ki gâib ü karib ü müşâkildür 'Aceme maḥşûsdur 'Arab bunlarda şî'ri dimez bâkisi 'Arab ile 'Acem beyninde müşterekdür

⁷² İki sebeb-i ḥafif olan cüz'den birisini hazfe *ref* ve ol cüz'e *merfû* dirler

⁷³ Baḥr-ı recez mısra'ınun sâlimi dört müstef' ilüündür

⁷⁴ mef' ulât cüzünden tayı sâkin kılmağa *valḳf* ve ol cüz'e *mevķûf* dirler.

⁷⁵ merfû' u müzâl ma'nâsına.

⁷⁶ *müreffel*: aḥlün veted-i mecmû' olan cüz'ün aḥlirine sebeb-i ḥafif ziyâde itmege *terfil* ve ol cüz'e *müreffel* dirler.

Virür teķārüb baħrine revnaķ

Birisi *aħreb* birisi *aşlem*

Olur muzāri' baħrine evfaķ

Birisi sālīm bir cüz' i *menħūr*⁷⁸

Bil münserih baħrine muṭābıķ

Bir cüz' i sālīm *meħūf*⁷⁹ birisi

Olur efendi müctesse mülħaķ

müstem' ilätün müstem' ilätün

Taķṭı' iderseñ olur recez ħaķ

fa' lün fe' ülün fa' lün fe' ülün

Olur teķārüb olmaġa elyaķ

Mef' ülü fa' lün mef' ülü fa' lün

Baħr-ı muzāri' olur muħaķķaķ

Fa' fā' ilätü fa' fā' ilätü ?

Bu da muzāri' olur müdaķķaķ

Müstem' ilün fa' müstem' ilün fa'

Hem münserihdür müctesse elħaķ

Hezec⁸⁰ ü Remel⁸¹ münserih u remel

Bir cüz' i ola *aħreb* ü *meķfū*⁸² ikisi hem

Maħzūf ola bir cüz' i hezec ola müsellem

Ařlem ola bir cüz' i ola sā' iri *maħbūn*

Olur remele münşe' ib ey yār-ı mükerrem

[175b] Mef' ülü mefā' İlü mefā' İlü⁸³ fe' ülün

⁷⁷ fe' ülün cüz' inden fā ħazf olunup yine fā' lün konulmaġa **selm** ve ol cüz' e **eşlem** diler.

⁷⁸ mef' ilät cüz' ün evvelinden ced' tarikasıyla iki sebeb-i ħafif düşüp soñra tā daħi düşüp tā ħalup yine fā' konulmaġa **nahr** ve ol cüz' e **menħūr** diler.

⁷⁹ fā' ilätün cüz' inden **ħabn** ile elif düşüp fe' ilätün ħalup ba' de fařıla-i şuġn düşüp tün ħalup yine fā' konulmaġa **caħf** ve ol cüz' e **meķūf** diler.

⁸⁰ Hezec bahānūñ sālīmün mısra' ı dört mefā' İlüdür.

⁸¹ Baħr-ı remelün sālīmün mısra' ı dört fā' ilätündür.

⁸² Sübā' İ olan cüz' den yedinci ħarf-i sākini ħazfe **keff** ve ol cüz' e **meķūf** diler.

Tağtî' ider-iseñ hezec olur yime hiç ğam

Fa'lüm fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün

Baħr-ı remeliñ şu'besidür ey güzel âdem

Olursa elif ile *fe'ülün* çü *fe'ülân*

Tağtî' i *meñâ'îl*⁸⁴ oluban *kaşr* ola ħ'âcem

Ammâ *fe'ilâtün* olur-ise *fe'ilâtân*

Maħbûna *müsebbag* demek ol cüz'e degül kem

Ķamu eczâsı eger *kağ'* olur-ise ola kâmil⁸⁵

Remel olur eger olursa *ħabin* olma mücâdil

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün

Yaraşır kâmil ile olsa remel⁸⁶ mişl ü mu'âdil

Eger ki cümle cüzleri olursa *kağz*⁸⁷ dilberâ

'Arüziyân içinde bu hezec müsemmen[i] ola

Velî olursa cüzlerüñ *ħabin* kamusı şüphesiz

Olur recez müsemmeni virür derünuña şafâ

Mefâ'ilüm⁸⁸ meñâ'ilüm meñâ'ilüm meñâ'ilüm

Hezec olur recez olur ikisine daħi sezâ

Muzâri' u ħafif

Bir cüz'ü *aħreb* ikisi *mekfûf* dilberâ

Maħzûf ola birisi muzâri' olur şehâ

Aşlem olursa bir cüzi *maħbûm* sâyiri

Baħr-ı ħafife münşe'ib olmağħa sezâ

⁸³ Metinde, yapılan aruz uygulamasına uymayacak şekilde meñâ'ilüm şeklinde yazılmıştır.

⁸⁴ zira fe'ülân fe'ülün cüz'ünüñ müsabbağı olmak zann olunur hezecün eczâsı ancak meñâ'ilüdüñ nünü düşüp lâm daħi sâkin kılınup meñâ'il olursa maksûr olması sâbıkan baħr-ı mütekerribüñ fîrûğü mezkûr oldukda kaşr beyânından fehmi olunmuşdur.

⁸⁵ Kâmil-i sâlim muşâ'ı dört müteñâ'ilüdüñdür.

⁸⁶ Remel-i sâlim muşâ'ı dört fe'ilâtüñdür.

⁸⁷ Bir cüz'de beşinci sâkini hafife *kağz* ve ol cüz'e *mağbûz* diler.

⁸⁸ Bu baħre baħr-ı kâmil demek daħi kâbilüdür ki her cüz'ü mevķus ola ve mevķus beyâm 'an-kanib zıkr olunur inşâ'allâhu ta'âlâ.

Mef' ulü fa' ilätü mefä' ilü fa' ilün

Baħr-ı muzäri' oldı efendi bu bî-riyâ

Fa' lün mefä' ilün fe' ilätün mefä' ilün⁸⁹

Oldı hafif baħrı bu ey ħaddi müntehâ

Olsa elifle âħiri evvel çü *fä' ilät*

Maĸşür olur bil ol cüzi ey yâr-ı cân-fezâ

Ammâ ki âħir âħiri⁹⁰ olsa *mefä' ilân*

Ĥabn-ı müzâl olur o cüz ey řüĥ-ı pür-cefâ

Müctess⁹¹ ü muzäri'

Eger ki üç cüzi *maĥbün* olursa itme cedel

Birisi *ĥabn-ı ĥazî*⁹² ola müctess ola güzel

Birisi *ĸabz*⁹³ u biri *ĥabn*⁹⁴ biri yine *ĸabız*⁹⁵

' Arüzü *ĥabn-ı ĥazî*⁹⁶ bil muzäri' e bu maĥal

[176a] Mefä' ilün fe' ilätün mefä' ilün fe' ilün

İkisine⁹⁷ daĥı yarar efendi itme ' ilel

Eger ola *fe' ilün* bir elif ile *fe' ilân*

Olur o *ĥabn-ı ĸaşır* şâhum itme tül-ı emel

Eger ki *fä' lün* olursa sükün-ı ' ayn-ile bil

Olisar ol cüzi *aşlem* efendi ĥaĸ söze gel

Sükün-ı ' ayn u elif ile olsa ger *fä' lân*

Olur o *ĸaşır-ı ĸaṭı* ' gör ne deñlü oldı ' amel⁹⁸

⁸⁹ bu taktî' üzere buña baħr-ı kâmil fer'î demek kâbildür ki evvel cüz'î ehazz-ı muzmer ikincisi ve dördüncüsü mevküs ve üçüncüsü maĸtî' ola. mütefä' ilün cüzünden ızmâr tañkasıyla tâ hafz olup mefä' ilün olmaĥa **valıs** ve ol cüz'e **mevçüs** diler

⁹⁰ Ya'nî ĥafif mısra'ınun âħir cüz'î.

⁹¹ müstef' ilün fä' ilün müstef' ilün fä' ilün.

⁹² Ya'nî mısra'ınun âħir cüz'î maĥbün-ı maĥzûf ola.

⁹³ Ya'nî evvel cüz'î maĥbüz.

⁹⁴ Ya'nî ikincisi maĥbün.

⁹⁵ Ya'nî üçüncüsü maĥbüz.

⁹⁶ Ya'nî mısra'-ı evvelün âħir cüz'î maĥbün ola.

⁹⁷ Ya'nî müctess ü münserih.

⁹⁸ Sâbukâ beyânı mev'üd olan ezâhîfdür ki ĥaliyâ zıkr olundu.

Ḥafif⁹⁹ ü müctess¹⁰⁰ ü hezec

Sālim olur ikinci ḥabn ola ger
 Ḥabn-ı ḥazf āhiri ḥafif olısar
 Biri ref u birisi keff biri tayy
 Müctes olur şükük u vehmi gider
 Bir cüzi ref u ikisi ola tayy
 Münserih dir bu baḥre ehl-i naẓar

Fā' ilātün mefā' ilün fe' ilün

Ḳıl ḥafif-i müseddesi ezber

Fā' ilün fā' ilātü müfte' ilün

Müctes ü münserihdür ey gül-i ter
 Evvelüñ evveli¹⁰¹ elifsiz olup
 fe' ilātün olursa ḥabn olısar
 Āḥir-i āḥir¹⁰² olsa müfte' ilān
 Olısar maṭvi-yi müzāl meger

Remel¹⁰³ ü recez¹⁰⁴ ü ġarīb¹⁰⁵

İki cüz 'i sālīm ola bī- ilel
 Bir cüzi maḥzūf ola olur remel
 Bir cüzi merfū' u sālīm ikisi
 Ola tesdīs-i recez bu bī-ḥalel
 Ḥaşvi maḥzūf ola sālīm sāyiri¹⁰⁶
 Olısar baḥr-ı ġarīb bī-bedel

⁹⁹ mıṣrā' ı ḥafif-i müseddes fā' ilātün müstef'ilün fā' ilātün.

¹⁰⁰ mıṣrā' ı müctess müstef'ilün fā' ilātün müstef'ilün.

¹⁰¹ Ya' nī ḥafif-i müseddesün evvel cüz' i.

¹⁰² Ya' nī müctess-i münserihün āḥir cüz' i.

¹⁰³ Remel-i müseddesün mıṣrā' ı üç fā' ilātündür.

¹⁰⁴ Recez-i müseddesün mıṣrā' ı üç müstef'ilündür.

¹⁰⁵ Baḥr-ı ġarībün sālīm fā' ilātün fā' ilātün müstef'ilündür.

¹⁰⁶ Ya' nī evvel ü āḥir cüz' i.

Fā' ilätin fā' ilätin fā' ilün

Bil remel baħrını kıl eřkālî ĥal

Fā' ilün müstef' ilün müstef' ilün

Olsa taqtı' i recez ola güzel

Fā' ilätin fā' ilün müstef' ilün

Ola bu baħr-ı ġarīb itme cedel

[176b] Hezec ü tavıl¹⁰⁷ ü muzāri'¹⁰⁸

İkisi *sālim* olsa cüzlerüñ ger

Birin *ħazf* it hezec olur birāder

Birin *sālim* birin *eşter* birin *selm*

Birin *ħazf* it tavıl olur müyesser

Ola *maħzūf* ikisi biri *aħreb*

Biri *aşlem* muzāri' ola eyser

Mefā' ilün mefā' ilün fe' ulün¹⁰⁹

Hezec olur müseddes ey gül-i ter

Fe' ulün fā' ilün fa' lün fe' ulün

Ṭavıl olur eyā ħaddi şanevber

Fe' ulün fā' ilün mef' ulü fa' lün

Olur baħr-ı muzāri' bil muşarrer

fe' ulün olsa āħirde *fe' ulān*

*mefā' il'*¹¹⁰ oluban şaşır olsa server

Eger *fā' lün* ola āħirde *fa' lān*

Olur *mařşūr-ı mařtū'* ey hünerver

¹⁰⁷ mıřrā'-ı tavıl-ı sālim fe' ulün mefā' ilün fe' ulün mefā' ilündür.

¹⁰⁸ muzāri'-ı sālim mıřrā'-ı mefā' ilün fā' ilätin mefā' ilün fā' ilätündür.

¹⁰⁹ mefā' ilün mefā' ilün fe' ulün Hezec-i maħzūfî budur anla ey ĥür, Böyle diyen kimesne řuřır itmiřdür ki mařşūra maħzūf dimiřdür.

¹¹⁰ Ya' nî taqtı' i mefā' il olur fe' ulān dinmez, nitelim sābıķā beyān olundu.

Muzāri' u müctess¹¹¹

Eger ki bir cüzi *maḳbūz* u *ḥabn* ola cānā
 Olur o baḥr-1 muzāri' tereddüd eyleme ařlā
 Veī olursa ḳamu cüzleri *ḥabn* güzelim bil
 O baḥr-1 müctes̄ olısar kelāmum eylegil ışġā

Mefā' ilün fe' ilātün mefā' ilün fe' ilātün

Olur muzāri' u müctes̄ ikisine daḫi zībā
 Eger ola fe' ilātün elif ile fe' ilātān
 Efendi *ḥabn-1 müsabbag* di ol cüze olur a' lā

Recez ü serī'

İki cüzi *ṭayy* u biri *ref'* ola
 Baḥr-1 recez olsa müseddēs řehā
 İki cüzün *ṭayy* idüp eyle birin
 Maṭvi-yi meksūf-1 serī' ola tā

Müfte' ilün müfte' ilün fā' ilün

İkisine daḫi yarar dilberā
 Āḫirini ḳılsañ eger *fā' ilān*¹¹²
 Ola müzāl-i recez ey dil-rübā

[177a] Lık serī' i¹¹³ idesin *fā' ilāt*

Maṭvi-yi mevḳūf ola ey meh-liḳā

Remel ü recez

Üç cüzi *sālim* olup *maḫzūf* olursa biri ger

¹¹¹ ve bu bahre baḥr-1 kāmīl fer' i 'tübār olunması daḫi kābildür ki evvel ü üçünci cüz' i mevḳūs olup ikinci ve dördüncü cüz' leri maḳtū' ola. Mütefā' ilün cüz' i izmār tarıkasıyla müstef' ilün vezninde sükün-ı tā ile mütfā' ilün olup ba' de ḥabn ile tā düşüp mefā' ilün kalmaġa *valḳ* ve ol cüz' e *mevḳūs* didükleri beyān olunmuşdur.

¹¹² Zira müstef' ilünden ref' tarıkasıyla müs̄ hazf olunup te' ilün kalup yine fā' ilün konup ba' de izāle tarıkasıyla bir harf-i sākin ziyāde ḳılınup fā' ilān vezninde olmuşdur. Yine fā' ilünde olan nūni göstermek hoşdur tā koyup fā' ilāt demekden niteki mef' ilātta tā konması hoşdur

¹¹³ Ya' ni sen' ün āḫir cüz' i ki mef' ilātdur ṭayy ile vāv düşüp ve keff ile tā düşükdün şoıra mevḳūf i 'tübār olundukda ařlemde olan tā mu' teberdür.

Bî-şek ü şüphe remel baħrı müsemmen olısar
 Bir cüzi *merfû'* olup *sâlim* ħalursa sâyiri
 Olısar baħr-ı recez ey dilber-i 'âlî-güher
 Olsa taħtî' i remel baħridür ey kân-ı naźar
Fâ' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün

Remel ü ħarîb

İki cüz'ine *ħabin* eyle 'amel
 Birine *ħabn-ı ħazif* ola remel
 Birisi *ħabn* u biri *ħabn-ı ħazif*
 Biri *ħayy* ola ħarîbe bu güzel
Fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilün

Remel olur güzelim itme cedel

Fe' ilâtün fe' ilün müfte' ilün

Olısar baħr-ı ħarîbe bu maħal

Mütedârik ü müctess ü basî u remel ü muzâri' u hezec

Bir cüzi *sâlim* biri *ħaħ'* ola
 Ķıl tedârükden münşe' ib cânâ
 Bir cüzi *ref'* ol bir cüzi *aşlem*
 Olısar müctess olmaġa aħrâ
 Biri *ref'* olup biri *ħaħ'* olsa
 Bil basî olmaġı ider inbâ
 Biri *maħzûf* u birisi *aşlem*
 Olıcaħ anı ħıl remel inşâ
 Bir cüzi *eşter* birisi *aşlem*
 Bil muzâri'dür şüphe yok aşlâ
 Birisi *sâlim* biri *caħf* olsa

Bu dağı olur bil remel a‘lā

Bir cüzi *ebter* birisi *sālim*

Bil hezec bağrı ola bu zībā

Fā‘ ilün fa‘ lün fā‘ ilün fa‘ lün

Oldı beş¹¹⁴ evvelkilere ra‘nā

[177b] Fā‘ ilātün fa‘ fā‘ ilātün fa‘

Bu da dördünci oldı bī-pervā

Fa‘ mefā‘lün fa‘ mefā‘lün

Bil hezec olur ey gül-i ħamrā

Hezec ü muzāri‘

Cüzinüñ biri *sālim* biri *mahzūf* ħānum

Hezec olur müsemmen benim serv-i revānum

Eger ‘aks¹¹⁵ olsa olur muzāri‘ itme şüphe

Benim rüh-ı revānum fedā yoluñda cānum

Mefā‘lün fe‘ülün mefā‘lün fe‘ülün

Hezec fer‘ i olısar nigār-ı nükte-dānum

Fe‘ülün fā‘ ilātün fe‘ülün fā‘ ilātün

Muzāri‘ añla bunu benim şüh-ı cihānum

Hezec ü muħtażab u ħafif

Ķabz olup cüzinüñ biri biri olur *sālim*

Bu durur hezec fer‘ i bilmesi saña lāzum

Bir cüzi olup *maṭvī* bir cüzi *ħatı‘* olsa

Muħtażab ola zībā ol buña şehā cāzim

Eyleyüp birisin *keff* birisin *ħatı‘* ħılsañ

¹¹⁴ ya‘nī mütedānk ü müctess ü basit u remel ü muzāri‘.

¹¹⁵ ya‘nī evvel cüz’i mahzūf ikinci sālim üçüncü yine mahzūf dördüncü sālim.

Bil hafif olur cānā olmağıl şağın ' ādim

Fā' ilün mefā' ilün fā' ilün mefā' ilün

Olsa dilberā tağtı' i hezec ola řā'im

Fā' ilātü mef' ülün fā' ilātü mef' ülün

Muđtażab olur řāhum hem hafif olur hānum

Muđtażab u hezec ü remel ü muzāri'

Evvelki cüzi *refi'* nigārā

İkinciyi kıl *habin* müheyā

Üçünciyi dağı *habin-ı kefit*

Bil muđtażaba olur bu zībā

Ahreb birisi *şabız* birisi

Birisi *hazif* hezec bu ra' nā

Aşlem birisi birisi *meşköl*

Sālim birisi remeldür a' lā

Ebter birisi *şabız* ikisi

Meçūf biri muzāri' ola

Mef' ülü mefā' ilün fe' ülün

Bil muđtażab u hezec dilārā

[178a] Fa' lün fe' ilātü fā' ilātün

Tesdīs-i remel olur hüveydā

Fa' müfte' ilün mefā' ilün fa'

Teřmīn-i muzāri' ola cānā

Recez ü hezec

Eger ki her cüz' i *habin-ı terfil* olursa olur řehā pesendim

Recez olısar ziyāde ra' nā tereddüd itme benim efendim

Velî olursa *ķabızla melfû*¹¹⁶ eger cemî' -i cüzi efendi

Hezec olısar laķif ü zîbâ teşevvüş itme şacı kemendim

Müfâ' alâtün müfâ' alâtün müfâ' alâtün müfâ' alâtün

Recez de olur hezec de olur benim efendim ķaddi bülendim

Remel ü hafif

Cüzünüñ birisi *meşķül* ola biri *sâlim* a' lâ

Ola bu remel efendi şaķm itme şüphe aşlâ

Mütefâ' ilün fe' ülün mütefâ' ilün fe' ülün

Buña kâmil-i muķaţtaf diyüben adı idindi

Birisini *ķabn-ı ģazf* it birisini *ķabn-ı terfîl*

Olısar ģafife şu' be bunı ezber it nigârâ

Fe' ilätü fa' ilätin fe' ilätü fa' ilätün

Remel ola bî-tereddüd güzelüm laķif ü zîbâ

Fe' ilün müfâ' alâtün fe' ilün müfâ' alâtün

Bunı bil ģafif cânâ ola bu tamâm ra' nâ

Çünkü bitdi bu kitâb-ı müsteķâb

Diyelim târîķ *ķad temme'l-kitâb* (قد تم الكتاب)

¹¹⁶ mefâ'ilün cüz'inden ķabz ile yâ düşüp ba'de âģınne bir sebeb-i ģafif ziyâde kılınmaģa **ķabz-ı leff** ve ol cüz'e **maķbüz** u **melfûf** diler.

Kaynaklar

- Açıkgöz, Nâmık (1982). Riyâzü'ş-Şuarâ: Riyâzî Muhammed Efendi. Ankara Üniversitesi, Ankara. (basılmamış yüksek lisans tezi).
- Alı Şîr Nevâyî (1993). *Mizânü'l-Evzân*. (Hazırlayan: Kemal Eraslan). Ankara: AKM Yayınları.
- Alkan, Mustafa (2012). Milli Kütüphane 2727 No'lu Mecmua'da Kayıtlı "Aruz Risâlesi. *Turkish Studies*. C. VII. S: 3, s. 183-202.
- Aşki. *Arusu'l-Arüz*. Süleymaniye Kütüphanesi, Damad İbrahim 1151. 170b-178a yaprak.
- Atik-Gürbüz, İnci (2010). Aruz Eğitimi Üzerine Yazılmış Bir Eser: Manzûme-i Arüz. *Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu 15-16 Mayıs 2009*. Ankara, s. 321-331.
- Bağdatlı İsmail Efendi (1945-47). *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli ale'l-Keşfi'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*. C. I-II. (hazırlayanlar: Şerafettin Yaltkaya; Rifat Bilge). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bursalı Mehmed Tâhir (2000). *Osmanlı Müellifleri*. (hazırlayanlar: Mustafa Tatçı- Cemal Kurnaz). Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Coşkun, Menderes (2003). Edebi Terimler ve Aruzla İlgili Bir Eser: Ali B. Hüseyin Hüsameddin Amasi'nin Risaletün Mine'l-'Aruz ve İstilahi'ş-şî'r'i. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. S: 8, s. 97-130.
- Çetin, Nihad M. (1991). Aruz. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. III. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları. s. 424-37.
- Demirel, Şener (2011). es-Seyyid Hüseyin Hüsni Burdurî'nin Mizânnâme-i Şu'arâ Adlı Aruzla İlgili Eseri. *Turkish Studies*. C. VI, S: 2, s. 367-402.
- İpekten, Haluk (1994). *Eski Türk edebiyatı: Nazım şekilleri ve Aruz*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- İpşirli, Mehmet (2013). Bayramzâde Zekeriyâ Efendi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XLIV, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları. s. 211-13.
- Kâtip Çelebi (2007). *Keşfü'z-Zünûn*, 5 cilt, (tercüme eden: Rüştü Balcı), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kayabaşı, Bekir (1998). *Kaf-zâde Fâizî'nin Zübdetü'l-Eş'âr*'ı. İnönü Üniversitesi, Malatya, (basılmamış doktora tezi).
- Köksal, M. Fatih (2002). Orijinal Bir Şair: Edirneli Nazmî ve Divan'ına Yeni Bakışlar. *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 20, s. 101-124.
- Mum, Cafer (2010). Mustafa Reşid'in Arûza Dair Bir Eseri: Zübdetü'l-Arüz. *Hikmet Yurdu*. C: III, S:6, Temmuz-Aralık, s. 123-33.
- Muçalı, Serdar (1995). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık.
- Öztürk, Erdem Can (2011). Ali Cemaleddin'in 'Aruz-ı Türki' İsimli Eserine Dair. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. IX, S: 2, s. 374-388.

- Sevgi, Ahmet (2007). Ahmed-i Dâ'î'nin Bilinmeyen Bir Eseri: İlm-i Aruz. *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S: 18, Konya, s.1-11
- Sevgi, Ahmet (2008). Ahmed-i Bardahî'nin Türkçe ve Farsça Manzum Aruz Risalesi. *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S:19, Konya, s.37-55.
- Şafak, Yakup (1991). *Sürûrî'nin Bahru'l-Ma'ârif'i ve Enîsü'l-Uşşâk ile Mukayesesi*. Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum (basılmamış doktora tezi).
- Şafak, Yakup (2003). *Aruz Terimleri*. Konya: Saye.
- Şenödeyici, Özer – Gıynaş, Kamil Ali (2010). Teorik Açıdan Aruz İlmi ve Üç Aruz Risalesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C. III, S:14, s. 226-240.
- Tuman, Mehmed Nail (2001). *Tuhfe-i Nâilî*. (hazırlayanlar: Cemal Kurnaz; Mustafa Tatçı), Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Zavotçu, Gencay (2009). *Zehr-i Mâr-zâde Seyyid Mehmed Rızâ, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Tezkiresi*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (e-yayın).
- Zülfe, Ömer (2011). Mu'allim Nâcî'nin Aruza Dair Eseri: Arûz Nümûnesi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. S:6, 189-208.

XVI. Yüzyılda Yazılmış Türkçe Bir Aruz Risalesi: Aşkî'nin Arûsu'l-Arûz'u

Sadık YAZAR

Özet

İslamiyet'i benimsedikten sonra farklı bir edebî geleneğe dâhil olan Türkler, uzun süre bu edebiyat bilgisinin önemli bir parçasını oluşturan aruz bilgisini Arapça ve Farsça yazılmış eserlerden öğrenmişlerdir. XV. yüzyıldan itibaren ise bu sahada oluşan birikimlerini kendi dillerine de taşıyarak aruzla ilgili Türkçe eserler kaleme almışlardır. Bu makalede; 998/1589-90 yılında, kimliği net olarak tespit edilemeyen Aşkî mahlaslı bir müellif tarafından yazılıp Şeyhülislâm Zekerıyyâ Efendi'ye ithaf edilen *Arûsu'l-Arûz* adlı aruz risale ele alınmıştır. Seleflerinin zikrettiklerinden farklı aruz kalıplarını tanıtmak, dolayısıyla da aruz konusunda bir katkıda bulunmak amacı ve iddiasında olan bir müellif tarafından yazılan bu eser, hamdele, salvele, sebep-i telif ve aruzla ilgili temel bilgilerin verildiği mensur bir girişle başlar. Bu girişten sonra; önce 19 aslı bahirle bu bahirlerden çıkarılan 29 alt bahir birer Türkçe kıta ile tanıtılmış, ardından da 19 aslı bahirden üretilip hece sayısı ve değerleri aynı olan 60 ortak bahre yer verilmiştir. Eserde, asıl metnin kenarına çıkılan hâşiyelerde (dipnotlarda) aslı bahirlerden yeni aruz kalıplarının üretilmesini sağlayan illet ve zihaf kaideleri tanımlanmıştır. Daha evvel müstakil bir çalışmaya konu olmadığı anlaşılan eser, bu makalede genel hatları ile tanıtılıp incelendikten sonra kendisinden evvel kaleme alınan Türkçe aruz risaleleri ile karşılaştırılmış ve çevriyazım metni sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Aşkî, Arûsu'l-Arûz, Aruz, Türkçe aruz risaleleri

A Turkish Work Written in the 16th Century on Aruz Meter: Aşkî's 'Arûs al-'Arûz

Sadık YAZAR

Abstract

The Turks who became the part of a different literary tradition after embracing Islam, learned the knowledge and theory of the aruz meter, which was an important part of the theory of their new literary tradition, from books written in Arabic and in Persian for a long time. However, from the 15th century, they wrote their accumulation in this field (aruz) in Turkish too; by the end of this century, the first Turkish works emerged on aruz meter. This article discusses a Turkish writings, written on aruz meter in 998/1589-90 by an author who used the "Aşkî" as pseudonym. This study titled by *'Arûs al-'Arûz* and dedicated to the "shaykh al-Islam Zakariya". This work began with a prose introduction, which written by an author who aimed to acquaint the new aruz meters that are different from those of his predecessors and claims to contribute to the aruz meter. This introduction includes the praise of God and Prophet, "sabab al-ta'lıf" (the reason of the writings) and a "muqaddime" (introduction) in which provided the basic information on aruz meter. After this introduction, the author acquainted the 19 primary aruz meters (buhûr al-aslı) and 29 branches (furû') of these aruz meters in a Turkish quatrain firstly; then handles the 60 aruz meters that are consist of the same syllables in terms of numbers and values. He also defines and explains some terms about the aruz meter in the notes (hâşiyah) written on the border of the folios of the manuscript. In this article, this compilation will be introduced, examined and compared with the Turkish works that are written before it. Finally the transcripts of this work into Latin will be presented..

Keywords: 'Aşkî, 'Arûs al-'Arûz, Aruz meter, Turkish treatises on aruz meter.

Bâkî'nin Arapçadan Tercüme Mensur Bir Eseri: *Fezâ'il-i Mekke Yahut el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledillâhi'l- Harâm Tercümesi*

Halil Sercan KOŞİK*

Giriş

İslamiyet'in kabulüyle birlikte Türkler, siyasî, sosyal ve dinî açıdan olduğu kadar kültürel olarak da Araplar ve Farslarla etkileşim içine girdiler. İlk olarak Kur'ân'ın Türkçe çevirilerinin yapılmasıyla ortaya çıkan bu etkileşim, ilerleyen zamanlarda pek çok dinî, tasavvufî ve edebî eserin tercüme edilmesiyle devam etti. 13. yüzyıldan itibaren Türk edebiyatında kaleme alınan bu tercümelerin daha ziyade Arapça ve Farsçadan yapılmış olması yukarıda belirtilen etkileşimin bir sonucudur. Özellikle gerek Selçuklular gerekse Osmanlılar döneminde Arapçanın bilim ve din, Farsçanın ise edebiyat dili olarak görülmesi ve bu dillerin medrese ve tekkelerde öğretilmesi, tercüme faaliyetlerini hızlandırmıştır. (Yazar 2011, Sucu 2006). Türk edebiyatında kaleme alınan söz konusu tercümelerin çoğu zaman çeviri mantığını aşmış bir telif statüsüne yükseldiği görülmektedir. Eski şâir ve nâsirlere bir edebî eseri tercüme ederken kaynak olarak alınan metni, genellikle olduğu gibi çevirmemekte ve kendilerini bu esere tamamen bağlı saymamaktadırlar. Onlar, bu eserin parçalarını kimi zaman olduğu gibi kimi zaman da aktarma yoluyla almakta ve kaynak eserin önemli buldukları yerlerini genişletip kendi duygu ve düşüncelerini de bu parçalara ekleyebilmektedirler. Bütün bu sebeplerden dolayı Agâh Sırrı Levend, söz konusu eserlere çeviri eser denilmesinin asla doğru olmayacağını belirtir. (1988: 80-81)

---

* Araş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon/Türkiye, sercankosik@gmail.com

16. yüzyıl, Osmanlı'nın her alanda ilerlediği bir devirdir. Bu yüzyılda siyasî, sosyal ve askerî başarıların yanında edebiyat ve mimarî gibi güzel sanatlarda da doruk noktaya ulaşılmıştır. Bu yüzyılda nazım sahasında olduğu kadar nesir sahasındaki eserlerde de bir önceki yüzyıla göre artış vardır. Çeşitli telif eserlerin yanı sıra tercüme eserlerin de büyük bir yekûn tuttuğu görülmektedir (Okumuş 2011). Şüphesiz bunda şair ve yazarların saray tarafından tercüme faaliyetlerine yönlendirilip teşvik edilmesinin büyük bir payı vardır. Bu yüzyılda Osmanlı sarayının ikinci adamı olan Sokullu Mehmet Paşa'nın bizzat teşviki yahut emriyle tercüme edilen eserlerden biri de Bâkî'nin *el-Î'lâm bi-A'lâmi Beledillâhi'l-Harâm* tercümesi yahut edebiyat tarihimizde daha yaygın bilinen ismiyle *Fezâ'il-i Mekke* adlı eseridir. Bâkî'nin bu eseri, tanınmış bir Arap ve Yemen tarihçisi olan Kutbüddin Muhammet b. Ahmet el-Mekkî'nin *el-Î'lâm bi-A'lâmi Beledillâhi'l-Harâm* adlı eserinin tercümesidir.

Eserin Müellifi Hakkında

Tam ismi Ebû Abdillâh Kutbüddin Muhammet b. Ahmet b. Muhammet el-Mekkî en-Nehrevâlî olan Kutbüddin Muhammet, 1511 yılında Lahor'da doğmuştur. Ulema ailesine mensup olan Nehrevâlî, ilk eğitimini Gucerat Müftüsü olan babasından almıştır. Küçük yaşta ailesiyle birlikte Mekke'ye göç eden Nehrevâlî, burada bir süre eğitim aldıktan sonra ilim tahsili için Mısır'ın yolunu tutmuştur. Mısır'da çok büyük âlimlerden dersler alan Nehrevâlî, tekrar Mekke'ye dönerek burada bir medresede müderris olarak görev yapmıştır. Nehrevâlî, Mekke'ye gelen Osmanlı devlet adamlarıyla Türkçe bilmesi sayesinde dostâne ilişkiler kurmuştur. Bunda onun Mekke'ye gelen devlet adamlarına rehberlik yapması önemli rol oynamıştır; hatta Nehrevâlî, Kânûnî zamanında iki defa İstanbul'a gelerek padişahla bile görüşmüştür. II. Selim ile III. Murat'ın ilgi ve ihsanına da nail olan Ahmet el-Mekkî, Mekke Müftülüğü ile Mekke Kadılığı görevlerinde bulunmuştur. 20 Mayıs 1582'de Mekke'de vefat eden Nehrevâlî; tarih, hadis ve fıkıh alanında çok sayıda eser kaleme almış ama bu eserlerin pek çoğu evinde çıkan bir yangında zâyi olmuştur. Nehrevali'nin şu an için elde olan eserleri ise şunlardır (Seyyid 2006: 547-548):

1. el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledillâhi'l-Harâm
2. el-Berku'l-Yemânî fi'l-fethi'l-Osmânî
3. Târîhu'l-Medîne
4. el-Fevâ'idü's-seniyye fi'r-rihleti'l-Medeniyye ve'r-Rûmiyye
5. Tezkiretü'n-Nehrevâlî
6. et-Temsîl ve'l-muhadara bi'l-ebiyâti'l-müfredeti'n-nâdire
7. el-Câmi' li-kütübi's-sünneti's-sitte fi'l-hadîs
8. Tabakatü'l-Hanefiyye
9. Kenzü'l-esmâ fi fennî'l-mu'ammâ
10. Mi'yârü'l-mürîdin
11. Müntehabü't-târîh fi't-terâcim
12. Ed'iyetü'l-hac ve'l-'umre

Eserin Mütercimi¹

16. yüzyılda yaşamış önemli bir şahsiyet olan Mahmut Abdülbâkî , sadece devrinin değil bütün Türk edebiyatının mühim şahsiyetlerinden biridir. H. 933 (M. 1526/1527)'te İstanbul'da doğan Bâkî'nin babası Fatih Camii müezzinlerinden Mehmet Efendi'dir. Küçüklüğünde bir müddet saraç çıraklığı yapan Bâkî'nin iyi bir eğitim aldığı konusunda kaynaklar müttefiktir. O; zekâsı, okuma isteği ve yeteneği sayesinde kısa zamanda kendisini bu alanda ön plana çıkarmıştır. Çok iyi bir medrese tahsili gören Bâkî, özellikle Ahaveyn lakabıyla meşhur Karamanî Ahmet ve Mehmet Efendiler ile Kadızade Şemseddin Ahmet gibi devrinin tanınmış âlimlerinden çok yararlanmıştır. Ayrıca Bâkî'nin birlikte ders okuduğu arkadaşları içerisinde ileride büyük ün yapacak âlim ve şairler de bulunmaktadır. Çok erken yaşlarda şiir yazmaya başlayan Bâkî, Zâtî'nin bir edebiyat okulu durumundaki remilci dükkânına sık sık uğrayıp ona yazdığı şiirleri okumuş ve "Reis-i Şairân-ı Rum" olan Zâtî'nin bu hususta taktirlerini kazanmıştır. Böylece o, daha yirmili yaşlarındayken devrin tanınmış genç şairleri arasında öne çıkmaya başlamıştır.

Bir medresede danışmentlik yaptığı sırada şiirlerini Semiz Ali Paşa ve Mirâhur Ferhat Ağa vasıtasıyla Kânûnî Sultan Süleyman'a ulaştıran Bâkî, bu

¹ - Bâkî'nin hayatı, edebî şahsiyeti ve eserleri hakkında bilgi verilirken şu eserlerden yararlanılmıştır: İpekten (2010), Ergun (1946), Çavuşoğlu (1991) Doğan (2002).

sayede padişahın ilgisini çekmeyi başarabilmiştir. Şair, bu olaydan sonra 25 akçelik medrese müderrisliği görevine getirilmiştir. Bu tarihten sonra şiirlerini, kendisi de Muhibbî mahlasıyla şiirler kaleme alan sultana kabul ettirerek onun daha yakın bir ilgisine mazhar olmuştur. Böylece Bâkî, mesleğinde hızla yükselmeye başlamıştır. Şair, koruyucusu ve kollayıcısı durumundaki Kânûnî'nin vefatından sonra büyük bir üzüntü duymuş, bunu da onun için yazdığı ölümsüz mersiyesiyle göstermiştir. O, Kânûnî dışında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet devirlerini de görmüştür. Türk edebiyatının bu büyük şairi, medrese müderrisliğinin yanı sıra Mekke, Medine ve İstanbul kadılığı ile Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde de bulunmuştur. Bâkî, çok istediği şeyhülislamlık makamına ulaşmadan H.1008 (M. 1600) yılında hayata gözlerini yummuştur. Cenaze namazını devrin şeyhülislamı Sunullah Efendi kıldırılmıştır.

Devrinde “Sultânü’ş-Şuarâ (Şairlerin Sultanı)” unvanıyla anılan Bâkî, daha çok bir gazel şairi olarak bilinmektedir. Bâkî'nin şairliğinin yanında âlim bir yönünün olduğu da unutulmamalıdır. O, devrinin tüm ilimlerine vakıf olup Arapça ve Farsçayı da bu dillerde şiir yazıp tercüme yapacak kadar iyi bilmektedir. Bâkî, Türkçeyi bütün inceliklerine hâkim bir biçimde kullanmaktadır. Kânûnî'nin isteği üzerine derlediği divanının pek çok tertibi bulunmaktadır. Bunda şairin sonradan yazdığı şiirlerin bu divanlara girmiş olmasının payı büyüktür. Eserin Türkiye ve Avrupa kütüphanelerinde pek çok nüshası vardır. Ayrıca bu divan değişik zamanlarda farklı kişilerce de basılmıştır. (Ahmet Efendi 1276, Dvorak 1911, Ergun 1935, Küçük 2011).

Bâkî, büyük şöhretini divanındaki şiirlerle kazanmakla birlikte onun mensur sahada kaleme aldığı çeşitli eserler de vardır. *Fezâ'il-i Mekke*, *Fezâ'il-i Cihâd* ve *Meâlimü'l-yakîn fi sîreti Seyyidi'l-Mürselîn* isimindeki bu eserler dinî nitelikte olup tercüme olma özelliği gösterir. Cihadın faziletlerini anlatıp İslam askerlerini kâfirlere karşı cihada teşvik eden *Fezâ'il-i Cihâd* (Dadaş 1995) adlı eser, Ahmet b. İbrahim'in Arapça olarak kaleme aldığı *Meşâirü'l-eşvâk ilâ Mesâri'i'l-uşşâk*'ın Türkçeye yapılan tercümesidir. Bâkî'nin diğer bir mensur eseri olan *Meâlimü'l-yakîn fi sîreti Seyyidi'l-Mürselîn* (Tergip 2010a,

2010b) de İmâm Şihâbüddîn Ahmet b. Hatîbi'l-Kastalânî'nin *el-Mevâhibü'l-ledünniyye bi'l-minâhi'l-Ahmediyye* adlı eserinin Türkçeye tercüme edilmiş bir siyer kitabıdır. Bu eserler dışında Bâkî'nin *Terceme-i Hadîs-i Erbaîn* isminde Hz. Ebu Eyyûb el-Ensârî tarafından rivayet edilen kırk hadisi tercüme ederek oluşturduğu bir eseri daha kaynaklarda zikredilse de eser bugüne kadar ele geçmemiştir. Bâkî'nin bütün bu eserleri siyer, cihat, Kâbe ve hadis gibi dinî mevzularda yazılmış olup hepsi de Arapçadan Türkçeye tercüme edilerek meydana getirilmiştir.

Fezâ'il-i Mekke (*el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledillâhi'l-Harâm Tercümesi*)²

Eserin Telif Sebebi ve Tarihi

Tercümesini Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın emri üzerine kaleme alan Bâkî, bunu eserin mukaddimesinde şöyle belirtmektedir:

Cenâb-ı kehfü'z-zu'afâ' ve melazü'l-fukarâ' -ellezî şehede bi-'adlihi kaffetü'l-verâ³ - Mehemmet Paşa -veffakahallâhu te'âlâ li-mâ yeşâ' ve hamâhu 'ammâ yahşâ⁴ - hazretleri kibelinden fermân-ı 'âlî sâdır olup ber-müceb-i emr-i şerîf-i vâcibü't-teşrif 'ibârât-ı vâziha birle kisve-i beyânda cilve-ger kılındı. (2b-3a)

Eserini H. 987 Rebiü'l-evvel'inin birinci günü (M. 28 Nisan 1579) tamamlayan Bâkî, iki yıl sonra İstanbul'a döndüğünde de onu dönemin padişahı Sultan III. Murat'a sunmuştur.

Eserin Nüshaları

Bâkî'nin edebiyat tarihimizde ve çeşitli kaynaklarda daha çok *Fezâ'il-i Mekke* adıyla anılan *el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledillâhi'l-Harâm* tercümesinin yurtiçi ve yurtdışı kütüphanelerinde çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu eserin 39'u yurt içi, 17'si de yurt dışında olmak üzere toplam 56 nüshası vardır. Yurt içinde en fazla nüsha Süleymaniye Kütüphanesinde, yurt dışında ise Mısır Milli Kütüphanesinde bulunmaktadır.

2 - Eser, tarafımızdan Bâkî -*Fezâ'il-i Mekke* (*Tercüme-i el-İlâm bi-Alâmi Beledillâhi'l-Harâm*): *Inceleme-Metin* adıyla doktora tezi olarak çalışılmaktadır.

3 - "Tüm insanların adaletine şahit ettiği kimsedir.

4 - "Allah, onu dilediği şeylere muvaffak etsin ve korktuğu şeylerde de onu himaye etsin."

Yurt İçindeki Nüshalar

1. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Yz. A 18, 32 vr., 17 st., nesih, sondan eksik.
2. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz B 575, 1b-75b vr., 25 st.
3. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 8191, 153 vr.
4. Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 7017, 148 vr., eserin başı ve sonu eksik.
5. Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 3439, istinsah tarihi: 1030/1620, 144 vr., nesih.
6. Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 885/2, istinsah tarihi: 1820, 39b-198a vr., nesih.
7. Ankara Milli Kütüphane, 06 HK 3434, 102 vr., eser yanlılıkla "Kitab-ı Cifr" ismiyle kataloglanmış.
8. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Ak Ze 224, 167 vr., 31 st., talik.
9. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 21 Hk 540, 170 vr., nesih, sonu eksik.
10. Kayseri Raşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, Raşid Efendi 949, 3+152 vr., 21 st.
11. Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi, 43 Va 2610, müstensih: Hamza b. Ahmet, istinsah tarihi: 1006, nesih, 226 vr., 19 st.
12. Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, R. 1475, müstensih: Abdülbâkî, istinsah tarihi: H.987/M.1579, 174 vr., 23 st., nesih.
13. Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, R. 1474, istinsah tarihi: H. 1010/M. 1601, 169 vr., 21 st., talik.
14. Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, R. 1473, müstensih: Mehmet b. Mehmet, istinsah tarihi: 1675, 14 vr., 12 st., nesih.
15. Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, Y. 4043, müstensih: Ömer Amasî, istinsah tarihi: 1710, 141 vr., 23 st., nesih.
16. Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, R. 1472, müstensih: Mehmet b. Mustafa, istinsah tarihi: H. 1142/M. 1730, 140 vr., 23 st., talik.
17. Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3091, 279 vr., 15 st., nesih.
18. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 1826-001, 1-161 vr., 19 st.
19. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 4258, müstensih: Ali bin Abdullah, istinsah tarihi: H. 1013, 98 vr., 25 st., talik.

20. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 4259-001, 1-167 vr., 13 st., nesih.
21. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa 464, 167 vr, 21 st., nesih.
22. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi 4795-001, müstensih: Muhammet Nazif, istinsah tarihi: H. 1267, 1-123 vr., 19 st., talik.
23. Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu 719, istinsah tarihi: 1035, müstensih: Abdullah, 227 vr., 17 st., nesih.
24. Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu 720, 128 vr., 25 st., talik.
25. Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa 355, 145 vr., 23 st., nesih.
26. Süleymaniye Kütüphanesi, Saliha Hatun 160, 175 vr, 21 st., nesih.
27. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar 3745-001, istinsah tarihi: H. 1112, 1-171 vr., 23 st., nesih.
28. Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye 3170-001, müstensih: Derviş Çavuş İbn-i Hacı Mehmet, 121 vr., nestalik.
29. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Ahmed Paşa 206, müstensih: Abdü'l-münim b. Cebrî el-Meczûb, istinsah tarihi: H. 1156, 147 vr., 19 st., nesih.
30. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi 4833, müstensih: Muhammet b. Salih, istinsah tarihi: H. 1037, 222 vr., 17 st.
31. Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail 327, 150 vr., 27 st.
32. Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Emiri TRH, istinsah tarihi: H. 1260, 106 vr., nesih.
33. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T. 2415, müstensih: Abdullah bin İbrahim Üsküdarî, istinsah tarihi: H. 1103, 231 vr.
34. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T. 737, 133 vr., talik.
35. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T. 6180, müstensih: Hafız Abdullah ibn el-hacc Mustafa, 119 vr., 23 st.
36. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T. 1832, istinsah tarihi: H. 1193, 141 vr, nesih.
37. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T. 2640, istinsah tarihi: H. 1085, 142 vr., nestalik.
38. Beyazıd Devlet Kütüphanesi, Beyazıd 4697, 75 vr., nesih.
39. Beyazıd Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi 2405, müstensih: Hamza b. Ahmet, istinsah tarihi: 1006, istinsah yeri: Mısır, 210 vr., nesih

Yurt Dışındaki Nüshalar

1. Fransa Milli Kütüphanesi, Saint-Genevieve, Nesih, 230 vr.
  2. Tunus Milli Kütüphanesi, 12005, istinsah tarihi: 1697, 158 vr.
  3. Kahire-Mısır Milli Kütüphanesi, Tarihî Türkî 46, 163 vr., 19 st., nesih.
  4. Kahire-Mısır Milli Kütüphanesi, Tarihî Türkî 48, müstensih: Veli Katip, 156 vr., 21 st., talik.
  5. Kahire-Mısır Milli Kütüphanesi, Halil Ağa; Türki 10, müstensih: Osman Cavid, 1-249 vr., 17 st., talik.
  6. Kahire-Mısır Milli Kütüphanesi, Tarihi Türki 47, 166 vr., 19 st., talik.
  7. Kahire-Mısır Milli Kütüphanesi, Coğrafya Türkî Talat 4, 134 vr., 23 st., nesih.
  8. Kahire-Mısır Milli Kütüphanesi, Tarihi Türkî Talat 78, müstensih: Mehmet Kayserî, 129 vr., 23 st., nesih.
  9. Kahire-Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Tarihi Türkî Talat 48, müstensih: Oruc b. Mustafa, 181 vr., 17 st., talik.
  10. Kahire-Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Mecâmi, Türkî Talat 23, müstensih: İbrahim, 1-27 vr., 23 st., nesih, eksik.
  11. Kahire-Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Tarihi Türkî Talat 150, müstensih: İbrahim Çavuş, 134 vr., 35 st., nesih.
  12. Kahire-Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Tarihi Türkî 139, divani, 128 vr., 15 st.
  13. Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Ms.or.quart 1409, istinsah tarihi: H. 1011/M. 1602, 194 vr., 19 st., nesih.
  14. Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Ms.or.oct.3669, müstensih: Mehmet b. Mehmet, 142 vr., 23 st., nesih.
  15. Avusturya Dükalık Kütüphanesi Gotha Koleksiyonu Türkçe Yazmaları, arab. 1073, Seetzen: Kah. 1232, 143 vr., 19 st., nestalik.
  16. Viyana Milli Kütüphanesi, No: 895.
  17. Viyana Kons. Akad. No: 260.
- Ayrıca Bâkî'nin bu eserinin H. 1286/ M. 1869'da Kazan'da J. M. E. Gottwald tarafından basıldığı Franz Babinger tarafından belirtilmiştir. (1992: 101) Biz yaptığımız araştırmalarda ne yazık ki söz konusu baskıya ulaşamadık.

Müellif Hattı Nüshanın Tavsifi

Bâkî'nin kendi kaleminden çıkan nüsha, Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. R. 1475 arşiv numarasıyla kayıtlı olan bu nüsha, nesih yazıyla gayet okunaklı olarak yazılmıştır. Eser, 174 varak olup 23 satırdan oluşmaktadır. 220-135 mm. boyutunda olan eserin mıklepli kahverengi bir deri cildi, tezhipli bir ser-levhası ve altın yaldızlı cetvelleri vardır. Kitabın bölüm başlıkları kimi zaman altın yaldızla kimi zaman da kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Başlıklarda bazen sadece siyah mürekkebin kullanıldığı da görülmektedir. Sonda bulunan ferağ kaydında eserin H. 987 (M. 1579) senesinin Rebiü'l-evvel'in birinci günü olan Yevmü'l-isneyn'de (Pazartesi) bizzat şair Bâkî'nin eliyle kaleme alındığı Arapça olarak bildirilmiştir:

قد وقع الفراغ من تحريره صبحية يوم الاثنين غرة ربيع الأول من شهر سنة سبع وثمانين و تسعمائة على يد اضعف
(179a) عباد الله عبد الباقي بن محمد القادي البلد الامين غفر الله و الاسلافه اجمعين بحرمت سيد النبيين

Eserin Kaynakları

Eser oluşturulurken çeşitli tarih kitaplarından, tefsirlerden ve hadis kitaplarından yararlanılmıştır. Eserin müellifi, çalışmasını kaleme alırken yararlandığı bu eser sahiplerinin bir kısmından mukaddime bölümünde bahsetmektedir:

Evvelâ ki Mekke-i Mu'azzama târîhin yazan 'ulemânun akdemi ve ol sebîle sâlik olan fuzâlânun mukaddemi İmâm Ebu'l-Velîd Muhammed bin 'Abdülkerîm Ezrakî'dür. Anlardan sonra Ebû 'Abdullâh'dur. Muhammed bin İshak ibnü'l-'Abbâs el-Fâkihî'dür. Anlardan sonra Seyyîd Takiyüddîn Mehmed bin Ahmed bin 'Alî el-Hüsnâ'dur. Anlardan sonra Hâfız Necmeddîn 'Ömer bin Muhammed bin Fehde'ş-Şâfi'i'dür. Anlardan sonra veled-i 'azîzleri Şeyh 'İzzeddîn 'Abdül'azîz bin 'Ömer bin Fehd'dür. Mü'ellif-i kitâb müverrih-i âhîrden bi'z-zât ve sâyirinden bi'l-vâsitâ rivâyet eyler. Nitekim esnâ-yı takrîrde işâret olunur inşallâhu te'âlâ(5a)

5 - "Bu eser, H. 987 yılının Rebiü'l-evvel ayının ilk günü olan Pazartesi gününün sabahında Allah'ın kullarının en zayıfı olan Mekke Kadısı Mehemmet oğlu Abdülbâkî -Allah, Peygamberlerin Efendisi hürmetine ona ve seleflerine mağfîret etsin- eliyle yazıldı."

Adı geçen yazarların Mekke tarihiyle ilgili kitaplarından yararlandığını belirten müellif eserinde yeri geldiğinde de bu kişilerden konuyla ilgili alıntılarda bulunmaktadır. Müellifin bunlardan başka eserinde -yaptığı alıntılardan hareketle- Buhari, Yakut El-Hamavi, Takiyuddin el-Fâsî, İmam Nevevi, Abdurrezzak b. Hemmam, İmam Süheylî, İbn Kesir, İmam Ebu İshak Es-Sa'lebi, Süddî, İmam Kurtubî, Mes'ûdî, İbn-i Cerîh, Sehmûdi, Zübeyr bin Bekkar, Maverdi, Mücâhid, İbn-i Cerîr-i Tâberî, İbn-i Esir-i Cezerî, Hafız Sehavî, Hafızuddin Nesevî, İmâm Yafî'î gibi tefsir, hadis, fıkıh ve tarih âlimlerinin eserlerinden yararlandığı görülmektedir. Alıntılar yapılırken kimi zaman müellif ve eseri birlikte verilmiş çoğu zaman da sadece yazarlara gönderme yapılmıştır.

Eserin Muhtevası

Bâkî, Fezâ'il-i Mekke'nin bir mukaddime, on bap ve bir hâtîme kısmından oluştuğunu eserinin başında şöyle belirtmektedir: “Dâ'iyye-i devlet-hâhî ve hukûk-ı ni'âm-ı nâ-mütenâhî muktezâsınca ferâ'id-i kelâm âgâz u encâm-ı silk-i nizâm ve rişte-i intizâma çekilüb kitâb-ı müstetâb bir mukaddime ve on bâb ve bir hâtîme üzere tertîb u tebvîb olunduktan...(4b)”

Bâkî, mukaddimesinde Osmanlı döneminde kaleme alınan pek çok klasik eser gibi Allah'a hamd ü sena Hz. Muhammet'e de salat u selamda bulunduktan sonra Sultan III. Murat ile Sokullu Mehmet Paşa'nın övgüsüne yer vermektedir. Ardından eserinin telif sebebi ile daha önce Mekke-i Muazzama tarihi üzerine eser kaleme alıp kendi çalışmasını oluştururken yararlandığı müverrihlerden bahseder. Bu kısım oldukça süslü ve ağır bir dille kaleme alınmıştır.

Eserde asıl konunun anlatıldığı kısım ise on baktan oluşmakta olup her bab içerisinde bir konu başlığı bulunmaktadır. Bu babların her biri çoğu zaman kendi içerisinde de “Fasl” başlığı altında çeşitli bölümlere ayrılmaktadır. Eseri oluşturan babların başlıkları ile içerisindeki konuları şöyle sıralayabiliriz:

1. “Bâb-ı evvel şehri Mekke-i Müşerrefe'nün vaz' u hey'eti ve anda vâki' olan emâkin ü mesâkinün bey' ü icârelerinin keyfiyyet-i sıhhati ve beledi harâmün hükm-i mücâvereti beyânındadır.”

Eserin birinci babında Mekke'nin coğrafi konumu, etrafındaki dağlar, Mekke'nin çevresine yapılan surlar ile onun kapısı, Mekke'nin imarı ve içerisindeki mülklerin satışı ve kiralınması, Mekke'de ilk evi yapan kişi,

Mekke'nin şereflı isimleri, Mescid-i Haram'da kılınan namaz ile bu şehre yerleşip oturmanın faziletlerinden bahsedilir.

2. "Bâb-ı sâni Ka'be-i Mu'azzama'nun binâsı beyânındadır."

İkinci bapta ise Kâbe'nin yapılışı söz konusu edilir. Bu bölümde Kâbe'nin kaç kere ve kimler tarafından bina edildiği anlatılır. Ayrıca Beyt-i Şerif'e ilk kapıyı kimin taktığı, Beyt-i Şerif'i ilk tezyin eyleyen kimse, Hacer-i Esved'in Kâbe'ye konuluşu, Kâbe-i Şerif'i tavaf etmenin aslı, Hz. İbrahim'in Nemrut'un ateşinden kurtuluşu, Makam-ı İbrahim'in aslı, Cürhum kabilesinin Beyt-i Şerif'e ettiği kabahatler, Hz. Muhammet'in ataları, Beyt-i Şerif'in imaretine bazı ulemanın muhalefet etmesi, Mataf-ı Şerife'nin yapım tarihi, Beyt-i Şerif'e altın ve kılıç kaplı gümüşlerin asılması, Beyt-i Şerif'e ilk örtünün giydirilmesi ve bu örtünün hangi ülkelerden geldiği gibi konular anlatılmaktadır.

3. "Üçüncü bâb vaz'-ı Mescid-i Harâm eyyâm-ı câhiliyyetde ve sadr-ı İslâm'da ne hâl üzere idi anun beyânındadır ve zamân-ı sahâbe-i kirâm'da tevsi' ü ziyâdeden ve sâ'ir tasarrufâtından ne vâki' olmuştur anı zikr ider."

Üçüncü bapta Mescid-i Haram'ın Cahiliye devri ile İslam'ın ilk zamanlarındaki durumu hakkında bilgi verilir. Ayrıca Mescid-i Haram'ın halifelerden Hz. Ömer ve Hz. Osman ile ashâptan Abdullah bin Zübeyr zamanındaki genişletilme çalışmalarından bahsedilir. Mescid-i Haram'ın etrafına duvar çekilmesi, sundurma ve çatı yapılması gibi mescidin imar faaliyetleri bu bölümde işlenen konulardandır.

4. "Dördüncü bâb Mescid-i Harâm'a hulefâ'-ı benî 'Abbâs'un itdikleri ziyâdeler beyânındadır."

Dördüncü bapta Mescid-i Haram'da Abbasiler devrinde yapılan imar faaliyetleri anlatılır. Bu bölümde ayrıca Kur'ân-ı Kerim'deki İsra suresinde geçen "şeceretü'l-mel'ûne (lanetlenmiş ağacın)" ayetinin iniş sebebi, Harem-i Şerif'e üç örtünün giydirilmesi ile bu kutsal mekâna yakın emlakın satın alınıp yıkılması gibi olaylardan da bahsedilir.

5. "Beşinci bâb Mescid-i Harâm'un terbi'inden sonra vâki' ziyâdeler beyânındadır."

Söz konusu bapta Mescid-i Haram'ın dört tarafının çevrilmesinden sonra özellikle Abbasi Halifeleri Mu'temid ile Mutazıd Billah zamanlarındaki tamir ve imar faaliyetleri hakkında uzun uzadıya bilgi verilmektedir. Ayrıca yine bu bölümde Karamita taifesinin ortaya çıkışı ve onların Kâbe-i Mukerreme'de ettiği kötülükler, Halife Muktedir'in Kâbe-i Muazzama'ya olan hizmetleri, Büveyhiogulları ile Fatimilerin saltanat dönemleri, Kâbe'nin ilk defa siyah örtü ile örtülmesi, Selçuklu veziri Nizamülmülk ile dünyada ilk kurulan medrese olan Bağdat'taki Nizamiye Medreseleri ve Sultan Selim'in Memlüklerden Mısır'ı alışı konuları işlenmiştir.

6. "Altıncı bâb mülûk-ı Çerâkise beyânındadır."

Bu bapta, söz konusu eserde "Mülûk-ı Çerakise" şeklinde geçen Memlükler Devleti zamanında cereyan eden bazı vakalar ile bu devletin imaret ve tamir yoluyla Mescid-i Haram'a yaptığı hizmetlerden söz edilmektedir.

7. "Yedinci bâb güzîde-i selâtîn-i zamân ve ser-âmed-i mülûk-ı memâlik-i 'arsa-i cihân olan âl-i 'Osmân -Halledallâhu Te'âlâ devletühüm ilâ inkırâzü'd-devrân- hazretlerinin menâkıb-ı 'aliyye ve mehâmid-i celiyyeleri zikrindedür ve eyyâm-ı devlet ü ezmân-ı saltanatlarında hâsıl olan vaz'-ı cedîd-i Mescid-i Harâm ve matâf-ı şerif ü havâlî-i kible-i enâm bu bâb içre şerh ü beyân olunur."

Yedinci bap, Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'den Kânûnî Sultan Süleyman'a kadar tüm padişahların saltanat dönemleriyle ilgili önemli bilgilerin verildiği kısımdır. Bu bölümde ayrıca diğer padişahlardan ayrı olarak Yavuz Sultan Selim'in Kâbe ile Mescid-i Haram'a yaptığı hizmetler de anlatılmaktadır.

8. "Sekizinci bâb Sultân-ı 'âlf-şân u sâmi-mekân Sultân Süleymân Hân- 'aleyhi'r-rahmeti ve'r-rıdvân- devleti beyânındadır."

Sekizinci bapta ilk olarak Sultan Süleyman'la ilgili övgü dolu ifadelerden sonra bu padişahın şehzadeleri ve devlet adamları ile saltanatı ve gazaları hakkında bilgi verilir. Daha sonra ise Kânûnî'nin Haremeyn'e yaptığı hizmetler ve hayratlar uzun uzadıya anlatılır.

9. “Tokuzuncu bâb sâhib-i serîr-i memâlik-i saltanat-ı cihân-bânî Sultân-ı A’zam Selîm Hân-ı Sâni devleti beyânındadır.”

Dokuzuncu bâpta ise Sultan II. Selim’in Mescid-i Haram’a yaptığı hayırlardan bahsedilir. Bu kısımda Sultan II. Selim’in Harameyn hizmetkârlarına verdiği sadakalardan, Kâbe’ye gönderdiği hububat yardımlarından ve Mescid-i Haram’daki tamir ve tezyin faaliyetlerinden söz edilir.

10. Eserin son bölümü olan Onuncu bap dönemin padişahı Sultan Üçüncü Murat’a ayrılmış olup burada ayrıca bir başlık konulmamıştır. Sadece “Emîrû’l-Müminîn Sultân Murâd Hân” ibaresinin bu kısmın başında kırmızı mürekkeple yazıldığı görülür.

Bu bap, Sultan III. Murat’ın cülusuyla başlayıp ilk olarak, oldukça sanatlı ve uzun terkipli bir dille, onun övgüsüne yer verilir. Sultan Murat’ın Mescid-i Haram’ın binasını yenileme faaliyetlerinden söz edilir ve padişahın bu kutsal mekâna gösterdiği ihtimam anlatılır. Sultan Murat zamanında müzeyyen bir hale getirilen Mescid-i Haram’ın revak ve takları altınla süslenmiş ve zamanın pek çok fâzıl ve itibarlı kimseleri de bu olaya tarih düşürmüşlerdir. Ayrıca yine bu bölümde ayrı bir fasıl başlığı altında Mescid-i Şerif’teki minareler, kubbeler, sütunlar ve kapılar ile bunların adetleri hakkında ayrıntılı bilgi sunulmuştur.

Fezâ’il-i Mekke’nin hâtîme kısmı ise ذكر المواضع المباركة “خاتمة الكتاب في ذكر المواضع المباركة” şeklinde bir Arapça başlık altında verilir. Bu bölümde Mekke’deki mübarek sayılan yerler anlatılarak bu yerlerde dua etmenin müstecap olduğu belirtilir. Buralarda hangi zaman diliminde dua etmenin müstecap olduğu konusu ayrıntılı olarak irdelenir.

Eserin bitişini ise Bâkî şu cümlelerle haber verir: “Çün ‘inâyet-i Hazret-i Hâlikü’l-Enâm Müdebbirü’l-Leyâli ve’l-Eyyâm silsile-i cereyân-ı kelâm hadd-i itmâma yitişmek rûzî kılındı. Lâyık-ı sezâ-vâr oldur ki câm-ı encâm ve kâs-ı ihtitâm du’â-yı devlet-i pâdişâh-ı İslâm’la miskîn-hitâm ola. (173a)” Daha sonra Bâkî, devrin padişahı olan Sultan III. Murat için bir duaya yer verir ve sözü eserin yazılmasını emreden Sokullu Mehmet Paşa’ya getirir. Bâkî, Sultan III. Murat ile Sokullu Mehmet Paşa’nın övgü ve duası için ayırdığı bu bölümde Arapçayı tercih etmiştir.

6 - “Yüce Allâh’ın şereflî kıldığı Mekke’nin mübarek yerlerinin bahsi hakkındadır.”

Eserde pek çok ayet ve hadisin iktibas edildiği görülmektedir. Bâkî, bu ayet ve hadisleri kimi zaman Arapçasıyla kimi zaman hem Arapçası hem Türkçe çevirisiyle bazen de sadece Türkçe çevirisiyle vermiştir. Ayrıca “beyt” ve “nazm” başlığı altında çeşitli Arapça ve Farsça manzum parçaların iktibas edildiği görülmektedir. Müellifin sık sık “hikâye olunur ki ...” veya “rivayet olunur ki...” gibi ibarelerle o sırada anlatılan şahıs, yer, olay vb. konularla ilgili hikâye ve rivayetlere de yer verdiği göze çarpmaktadır.

Dil ve Üslup

16. yüzyıl Osmanlı Türkçesi özelliklerini barındıran eserin mukaddime ve hâtime kısımları bir yana bırakılırsa oldukça sade ve temiz bir Türkçeyle yazıldığı görülür. Eserinde yer yer arkaik Türkçe kelimeler kullanan Bâkî'nin, cümleleri birbirine bağlarken daha ziyade “ve” bağlacından yararlandığı görülmektedir. Eserin mukaddime kısmının oldukça süslü ve sanatlı bir dille kaleme alındığı dikkati çekmektedir. Bu durum Bâkî'nin diğer mensur eserlerinde görülen bir özellik olduğu gibi Osmanlı nesrinde çokça karşılaşılan bir durumdur. Bâkî, bu kısımda olabildiğince Arapça ve Farsça kökenli kelimelerle zincirleme tamlamalar oluşturarak secili bir anlatıma başvurmuştur:

Ammâ ba'd bâ'is-i 'akd-i ihrâm-ı 'azîmet-i sevk-i kelâm ve sebeb-i şedd-i harâm-ı râhle-i takrîr-i merâm oldur ki vaktâ kim 'imâret-i Mescid-i Harâm ve tecdîd-i kıbâb-ı harem-i bâ-ihtirâm işbu eyyâm-ı huçeste-fercâmda a'nî hudâvendigâr-ı a'zâm ve şehen-şâh-ı mu'azzam sultân-ı selâtînü'l-âfâk mâlik-i serîrü'l-hilâfet bi'l-istihkâk hâdimü'l-Harameynü'l-muhteremeyn ve mahdümü'l-mülûk ve'l-hulefâ'-ı beyne'l-hâfıkayn-ı 'avnü'l-İslâm ve zahîrû'l-müslimîn gıyâsü'd-devleti ve'd-dünyâ ve'd-dîn. (1b-2a)

Eserde asıl konunun anlatıldığı bölümde Bâkî, bir sanat göstermekten ziyade eserin okuyanlar tarafından daha iyi ve kolay anlaşılabilmesini amaçladığı için sade bir dil kullanmıştır. Bu nedenle asıl konunun anlatıldığı bölüm ile mukaddime ve hâtime kısımları dilin sadeliği bakımından büyük tezat oluşturmaktadır:

Ammâ ashâb-ı tevârîh bunlardan gayrı ba'z-ı minâreler dahi zıkr itmişlerdür ve lâkin el-ân anlardan nâm u nişân nâ-peydâdur ve kimler binâ itdükleri dahi nâ-ma'lümdür dimişler ve Mekke-i Müşerreffe'nün yukaru cânibinde Mescid-i Râyet dinilen mescidün Resûlullâh -sallallâhu 'aleyhi ve sellem- feth güninde ol mescidde râyetin dikmişdür. Anda dahi bir minâre-i kadîme vardır. Depesi gitmişdür. İki şerefelü minâre imiş. Ramazân gicelerinde üzerinde kandil yakarlar ve ahşâm ezânın okurlar tâ kim ol mekân ehli iftâr zamânı olduğın bilürler. Sahûr zamânından sonra yine kandilleri söyündürürler (162a-162b).

Eserin 16. yüzyılın sonlarında kaleme alınması nedeniyle bazı Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini üzerinde taşıdığı görülmektedir. Bu hususa örnek olarak Eski Anadolu Türkçesinde kelime veya hece sonunda g sesinin düşmesi sonucu ortaya çıkan sonu yuvarlak ünlülü kelimeleri verebiliriz: kapı > kapu, yukarı > yukaru gibi.

Sonuç olarak eserin mukaddime ile hâtîme bölümlerinin yer aldığı baş ve son kısımlarındaki sanatlı ve secili üslubun asıl konunun anlatıldığı orta kısımda bir sadeliğe büründüğü söylenebilir. Bunun sebebi de müellifin eserin başında ve sonunda memduhlarını övmesi ve onlara sanatının gücünü göstermesinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte Bâkî'nin oldukça akıcı ve açık bir üsluba sahip olduğu rahatlıkla fark edilir. İstanbul Türkçesini eserine iyi bir şekilde yansıtan Bâkî, zorlama ifadelere yer vermez.

Sonuç

Fezâ'il-i Mekke, Mekke ve Kâbe'nin tarihi ile Osmanlı padişahlarının bu kutsal şehre yaptığı hayratlar hakkında bilgi veren bir eser olup büyük bir divan şairi olan Bâkî'nin Arap dilinin yanında Türkçeye olan hâkimiyetini göstermesi açısından da önemlidir. Sağlam bir dil ve üslûba sahip olan Bâkî, nazımda olduğu kadar nesir alanında da ne kadar başarılı olduğunu bu çalışmasıyla bir kez daha göstermiştir. O, eserini mukaddime ve hâtîme kısımları hariç tutulursa herkesin anlayabileceği saf bir Türkçeyle kaleme almıştır. Bütün bunların yanında *Fezâ'il-i Mekke*'nin Mekke, Kâbe, Abbasi ve Osmanlı tarihi üzerine verdiği önemli bilgilerle bu alanlarda çalışan tarihçilere ışık tuttuğu da unutulmamalıdır. Ayrıca söz konusu tercümenin Bâkî gibi bir şairin elinden çıkmış olması da bu eseri ayrıca önemli kılmaktadır.

Kaynaklar

- Ahmet Efendi (1276). *Divân-ı Bâkî*. İstanbul: Muzika-i Hümayun Litografya Tezgağı.
- Babinger, Franz (1992). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. Çev. Coşkun Üçok. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Çavuşoğlu, Mehmet (1991). *Bâkî. İslam Ansiklopedisi*. C. 4, s. 537-540. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Dadaş, Cevdet (1995). *Bâkî Fezâilü'l-Cihâd (Değerlendirme-Metin-İndeks)*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Doğan, Muhammet Nur (2002). *Bâkî*. İstanbul: Metropol Yayınları
- Dvorak, Rudolf (1911). *Bâkî's Diwan*. Ghazelijjât. Leiden.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet (1935). *Baki Hayatı ve Şiirleri*, C. I, Divan, İstanbul.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet (1946). *Türk Şairleri*, C. 2. İstanbul.
- İpekten, Haluk (2010). *Bâkî Hayatı-Sanâtı-Eserleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Küçük, Sabahattin (2011). *Bâkî Dîvânı: Tenkitli Basım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Levend, Agah Sırrı (1988). *Türk Edebiyatı Tarihi*. C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Okumuş, Sait (2011). *Klasik Türk Edebiyatında XV. ve XVI. Yüzyıl Nesir ve Nâsirlerine Bakış*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 4, S. 18, s. 86-118.
- Poyraz, Yakup - Tergip, Ayhan (2010). *Bâkî'nin Me'âlimü'l-Yakîn Adlı Mensur Eseri*. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. Ordu: V. 1/1, Summer, s. 124-133.
- Seyyid, Eymen Fuâd (2006). Nehrevâli. *İslam Ansiklopedisi*, C. 32, s. 547-548. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sucu, Nurgül (2006). Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S.19, Bahar, s.127-130. Konya.
- Tergip, Ayhan (2010). *Bâkî'nin Me'âlimü'l-Yakîn Adlı Eseri Üzerinde Dil İncelemesi: Metin-Sözlük*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Yazar, Sadık (2011). *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Ek: Bâkî'nin Eserinin İlk ve Son Varakları

Bâkî'nin Arapçadan Tercüme Mensur Bir Eseri:

Fezâ'il-i Mekke Yahut el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledillâhi'l-Harâm Tercümesi

Halil Sercan KOŞİK

Özet

Sadece yaşadığı çağa değil bütün Türk edebiyatına damgasını vurmuş bir şair olan Bâkî, edebiyatımızda daha ziyade divanıyla bilinmekte ve bu eseriyle ön planda çıkmaktadır. Hâlbuki şairin nesir alanında da kaleme aldığı çeşitli eserler bulunmaktadır. Kutbüddin Muhammet b. Ahmet el-Mekkî'nin *el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledillâhi'l-Harâm* adlı eserinin Türkçe tercümesi de bunlardan birisidir. Bâkî, söz konusu eseri 1579 yılında Mekke kadılığı görevinde bulunduğu sırada dönemin sadrazamı Sokullu Mehmet Paşa'nın emri üzerine tercüme etmiş ve kadılık görevinden ayrıлып da İstanbul'a döndüğünde onu Sultan III. Murat'a sunmuştur. *Fezâ'il-i Mekke* olarak da bilinen bu tercüme eser, Mekke ve Kâbe'nin tarihi ile Osmanlı padişahlarının Beytullâh'a yaptığı hizmetleri anlatmaktadır. Bir mukaddime, on bap ve bir hâtime kısmından oluşan eser, mukaddime ve hâtime kısımları bir yana bırakılırsa oldukça sade ve akıcı bir Türkçe ile kaleme alınmıştır. *Fezâ'il-i Mekke*, Kâbe'nin çeşitli zamanlarda geçirdiği imar, tamir ve tadilat faaliyetleri hakkında önemli bilgiler vermesinin yanında Osmanlı Devleti'nin Kâbe'ye gösterdiği ihtimamı da ortaya koymaktadır. Eserde Osman Gazi'den Sultan III. Murat'a kadar gelen bütün Osmanlı padişahları ile onların saltanat dönemleri hakkında bilgi verilmesi *Fezâ'il-i Mekke*'ye edebi değerinin yanı sıra Osmanlı tarihine de ışık tutan önemli bir kaynak eser özelliği kazandırmaktadır. Bu çalışma, mezkur eserin çeşitli yönlerden tanıtılıp bilim âlemine sunulmasını amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bâkî, *Fezâ'il-i Mekke*, Kutbüddin Muhammet b. Ahmet Mekki, *el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledillâhi'l-Harâm*, Mekke, Kâbe.

A Prose Work of Bâkî Translated from Arabic:

Fezâ'il-i Mekke or The Translation of el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledillahi'l-Harâm

Halil Sercan KOŞİK

Abstract

Bâkî, impressing not only his age but also the whole Turkish Literature, is known mostly by his diwan. However, there are some works of the proses. One of these is the translation of *el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledillahi'l-Haram* of Kutbüddin Muhammet b. Ahmet el-Mekkî. Bâkî translated the mentioned work on the order of the Grandvizier Sokullu Mehmet Pasha while he was the khadî of Mecca in 1579 and presented it to Sultan Murat the Third after leaving his post to İstanbul. The translation known as also *Fezâ'il-i Mekke* tells about the history of Mecca and Kaaba as well as the services of the Ottoman Sultans for Beytullah. The work, consisted of one preface, ten chapters and one epilogue is written in plain and fluent Turkish apart from the preface and epilogue. *Fezâ'il-i Mekke* gives important information about the reconstruction, repair and renovation of Kaaba in various times and also tells the care of the Ottoman State to Kaaba. The information given in the work about the Ottoman sultans and their reigns from Othman Ghazi to Sultan Murat the Third makes the work an important source on the Ottoman history along with its literatural importance. This work is to try to introduce the mentioned from various aspects.

Keywords: Bâkî, *Fezâ'il-i Mekke*, Kutbüddin Muhammet b. Ahmet Mekki, *el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledillâhi'l-Harâm*, Mecca, Kaaba.

İmam Gazzâlî'nin Nasîhatü'l-Mülûk Adlı Eserinin Türkçe Bir Tercümesi: Âdâbü'l-Mülûk

Ahmet AKDAĞ*

Giriş

Siyasetnâme, “dönemin sultan ve devlet adamlarına pratik tavsiyelerde bulunmak ve adaletli bir yönetim oluşturmalarını sağlamak amacıyla yazılan siyasî, ahlakî ve dinî içerikli eserler” (Adalıoğlu 2004: 3) manasına gelen edebî bir türdür. Siyasetnâmelerde genel olarak devlet yönetiminin temel ilkeleri, devlet başkanında bulunması gereken başlıca özellikler, yönetimde dikkat edilmesi veya kaçınılması gereken hususlar, devlet görevlilerinin tayin ve denetimleri, hükümdarın Allah'a ve halka karşı sorumlulukları, devletin ayakta kalmasının temel şartları gibi mevzular üzerinde durulur. (Adalıoğlu 2009: 304).

Siyasetnâmeler genelde padişahlar için yazılsa da vezir ve emirler için yazılanlar da mevcuttur. Bu tarz eserlerde vezirliğin şartları, vezirlerin yetkileri, görevleri, hükümdarlara karşı tutumları, halkla olan münasebetleri gibi hususlar ele alınır (Levend 1963: 168).

Siyasetnâme yazma geleneğinin ilk olarak ne zaman başladığı tam olarak bilinmemesine rağmen bu geleneğin kökleri hem Doğu hem de Batı'da çok eski zamanlara kadar gitmektedir. M.S. 300 yılında Beydaba tarafından kaleme alınan Pançatantra adlı eser, siyasetnâme türünün ilk örneği olarak kabul edilir. Arapçaya *Kelile ve Dimne* adıyla tercüme edilen bu eser, İslâm geleneğinin siyasetnâme yazma anlayışı üzerinde önemli bir tesir bırakmıştır (Kaçar 2012:

---

* Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon/ Türkiye, angelir.02@hotmail.com

15). Siyasetnâme yazma geleneği, hem İslâm dünyasına hem de Osmanlı'ya tercüme yoluyla geçmiştir. Kelile ve Dimne'nin yanı sıra Arapça ve Farsçadan tercüme edilen *Kâbüsnâme* ve *Marzubannâme* gibi eserler, Osmanlı'nın önemli eserleri arasında kabul edilir. Bunlardan başka Şeyh Sâdî'nin Bostan'ı, İmam Gazzâlî'nin *Nasîhatü'l-Mülûk*'u gibi eserler de Osmanlı âlim ve sanatkârları tarafından tercüme edilen önemli siyasetnâme ve nasihatnâme örnekleri arasında gösterilebilir. (Altay 2011, Çolak 2003, Coşar 2012, Uğur tarihsiz, Yılmaz 1994).

Nasîhatü'l-Mülûk ve Türkçe Tercümeleri

Siyasetnâme türünün önemli eserleri arasında yer alan *Nasîhatü'l-Mülûk*, İmam Gazzâlî tarafından Farsça olarak kaleme alınmış ve Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın oğlu Muhammed Tapar'a ithaf edilmiştir. Bazı kaynaklarda bu eserin Sultan Sencer'e sunulduğu da belirtilmiştir. *Nasîhatü'l-Mülûk*, İmam Gazzâlî tarafından da Arapçaya aktarılmasına rağmen Safiyüddin Ali b. Mübârek b. Mevhûb'un Musul Atabeyi Alp Kutluk adına *et-Tıbrü'l-Mesbûk fî Nasîhati'l-Mülûk* adıyla yaptığı tercüme, eserin hem Farsça aslını hem de Gazzâlî'nin bizzat yaptığı Arapça tercümeyle aşarak daha çok meşhur olmuştur (Avcı 2006: 411). Bu eser başka âlimlerce de Arapçaya tercüme edilmiş; ancak hiçbiri Safiyüddin Ali b. Mübârek b. Mevhûb'unki kadar yaygın olamamıştır.

Nasîhatü'l-Mülûk, birçok Osmanlı âlimi tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Sadık Yazar'ın (2011) tanıtmış olduğu bu tercümelerin adları ve yazarları aşağıda gösterilmiştir.

1. Abdussamed b. Seydî Alî b. Dâvûd Diyarbekrî, *Tercüme-i Nasîhatü'l-Mülûk*
2. Ahmed b. Muallimzâde el-Edhemî, *Tercüme-i Nasîhatü'l-Mülûk*
3. Âşık Çelebi, Pîr Mehmed b. Alî b. Mehmed el-Bursevî, *Tercüme-i Tıbrü'l-Mesbûk fî Nesâyihî'l-Vüzerâ ve'l-Mülûk*
4. Alâyî b. Muhibbî (Muhyî) eş-Şerîf eş-Şîrâzî, *Neticetü's-Sülûk fî Nasîhati'l-Mülûk*
5. (Mütercimi belirsiz), *Âdâbü'l-Mülûk*

6. (Mütercimi belirsiz), Tercüme-i Nasihatü'l-Mülûk
  7. Vücûdî, Mehmed b. Abdülazîz, *Fevâiyhü'l-Sülûk fî Nesâiyihü'l-Mülûk* (Tercüme-i Tıbrü'l-Mesbûk fî Nesâiyihü'l-Mülûk)
  8. Abdülcelîl b. Mollâ Cemîl, *Tercüme-i Nasihatü'l-Mülûk*
  9. (Mütercimi belirsiz), *Tercüme-i Nasihatü'l-Mülûk*
  10. Hatîb, *Tercüme-i Nasihatü'l-Mülûk*
  11. Ahmed b. Halîl, *Tercüme-i Nasihatü'l-Mülûk*
  12. Seyyid Mehmed Lütfî, *Tercüme-i Nasihatü'l-Mülûk*
  13. (Mütercimi belirsiz), *Tercüme-i Nasihatü'l-Mülûk*
- Nasihatü'l-Mülûk'un son asırda yapılan Türkçe tercümeleri şunlardır:
1. Osman Şekerci, *Devlet Başkanlarına*, Sinan Yayınevi, İstanbul 1969.
  2. Hüseyin Okur, *Yöneticilere Altın Öğütler*, Semerkand Yay., İstanbul 2004.
  3. Osman Arpaçukuru, *Devlet Başkanına Öğütler*, İlke Yay., İstanbul 2004
  4. İbrahim Doğu, *İmam-ı Gazâlî'den Yönetim Sırları*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2008.

Âdâbü'l-Mülûk

Çalışmamıza konu olan Âdâbü'l-Mülûk'un mütercimi meçhul olup yalnızca bir nüshası tespit edilebilmiştir. Bu nüsha, Manchester'deki John Rylands Kütüphanesi 73 numarada bulunmaktadır. Adı geçen numarada kayıtlı eserin 1b-62b varakları arasında *Âdâbü'l-Mülûk* ve 65a-203a aralığında ise "Hâzâ Kitâb-ı Vefeyât-ı Baldırzâde mine't-Tevârîh" başlığıyla Baldırzâde Mehmed Efendi'nin Bursa'da yaşayan âlim, şeyh ve şâirlerin hayatlarını anlatan Ravzâ-i Evliyâ'sı kayıtlıdır.

Tercümenin hamdele ve salvele bölümünde mütercim hamd u senâ ederek esere giriş yapar.

hamd-i nâ-mahdûd ve şenâ-yı nâ-ma' dūd Hazret-i Hâlim-i Hâllâk ve Hâkim-i
 'ale'l-ıtlâk cellet kudrethü ve 'allet kelimetehüya ki bî-zahîr ü mu' in eşyâyı
 bî-hisâb u 'adâdî icâd ve vücûd-ı insânî hâkden bünyâd ve qarâr-ı mekînde
 nuţfe iken 'alâ revsi'l-eşhâd ibrâz eyleyüb neslini sülâle-i mâ'-i mehîn kıldı.

(1b)

Eserin “Zîkr-i Pâdişâh-ı ‘Âlem-penâh” başlığı altında devrin padişahı II. Selim övülmektedir. Mütercim burada “Sikender-serîr Süleymân-mekân Cemşid-mertebet Behmen-şavlet Tehemten-saṭvet Rüstem-mehâbet Ḳahramân-ḳuvvet Nerimân-şalâbet Ferîdün-haşmet Kisrâ-gulâm Cem-iḥtişâm Dârâ-iḳtidâr” (2a) gibi sıfatlarla İnan’ın mitolojik kahramanlarına benzeterek övdüğü Sultan II. Selim’in ismini “sultânü’l-berreyn ve ḥâḳânü’l-baḥreyn ḥâdimü’l-Ḥaremeynü’ş-Şerîfeyn ḳâ’ân-ı Ḥudâ-penâh-ı sultân şer’-i niğâhü’s-sultân ibn-i sultân ibn-i Sultân Sultân Selîm Ḥân İbn-i Sultân Süleymân Ḥân İbn-i Sultân Selîm Ḥân” (2b) şeklinde zikreder. Mütercim, bu bölümün devamında önce II. Selim’in cömertliğinden ve adaletinden akabinde ise O’nun şehzade ve vezirlerinin özelliklerinden bahseder. Ona göre II. Selim, adaletiyle Nuşirevan ile Kisrâ’yı bile gölgede bırakmıştır. Onun devrinde kimse sıkıntı çekmemiş, zulüm ortadan kalkmış ve insanlar mutlu bir hayat yaşamışlardır.

Mütercim, Sultan II. Selim’in övgüsünden sonra onun veziri Sokullu Mehmed Paşa’yı gayet süslü ifadelerle metheder:

Ḥuşûşâ mürebbi-i ḥânedân-ı ‘Oşmâni perverde-i düdmân-ı sultânî nazar-ı kimyâ-eşerleriyle manzûr u maḳbûlleri kemâl-i luṭf-ı ṭab’ u ḥüsn-i tedbîr-i dil-peḫîr ile kâr-dân ve şâ’ib-tedbîr-i mahâret ‘ulûm-ı firâstede Aristö-naḫîr u Eflâtûn-zamîr umûr-şinâs ve fehm ü fehîm ve sâhib-i rây-ı zî-ṭab’-ı selîm ehl-i ḥayâ vü edîb ḥâḳâyîḳ-ı umûra dânâ vü lebîb ve düstûr-ı kerâmet-ma’ den ü firâset-efşâ vezîr-i mekremet-kân u kiyâset-inşâ maḥşûş-ı kelâm-ı sa’âdet ḥuşûş-ı ta’azzum-ı .... Yûsuf-ṭal’at ‘îsî-menḳabet sa’âdet-nevâl maḥmûdü’l-ḥişâl vezîr-i a’zâmî ve müşîr-i efḫâmî maḥmidet-baḥşâ Mehmed Paşa ki nâzım-ı meşâliḫ-i cumhûr-ı enâm ve müdebbir-i umûr-ı ‘âlemdür. Ve sâyir ümerâ vü ḥüddâm-ı dergâhı vâcibü’l-iḥtirâm ve mülâzimân u muḳarribân-ı bârgâhı lâzımü’l-iḥtişâmdur (3a-3b).

3b-4a yapıklarında “sebeb-i kitâb” başlığı altında tercümenin sebebi anlatılmaktadır. Mütercim, Gazzâlî’nin Nasîhatü’l-Mülûk’u Farsça olarak kaleme aldığını ancak Sultan Melikşah’ın isteği üzerine onu Farsçadan Arapçaya tercüme ettiğini belirtir ve Nasîhatü’l-Mülûk’un kendi zamanına kadar ise henüz Türkçeye aktarılmadığını söyler:

... bu muhaddire-i hümâyün tutuḡ-ı kemündan vech-i meşrûh üzre elvân-ı buḡalemün ve eşvâb-ı gün-â-gün ile yüz gösterüb gâh câme-i Fârsî vü gâh hülle-i Tâzî birle cilve vü ‘arz-ı cemâl eylerdi. Ammâ henüz ḡabâ-yı Rûmî ile müzeyyen olub farḡ-ı farḡad-ı sâmi-i luḡat-ı Türkîyle zib ü ziver bulmamışdı (3b).

Bu bölümün devamında önce Sokullu Mehmed Paşa’yı, ardından da onun oḡlu Hasan Paşa’yı gayet sanatlı sözlerle öven mütercim, Hasan Paşa’nın Halep valiliḡi sırasında bu eserin Türkçe tercüme edilmesi için kendisine emrettiḡini şu şekilde anlatır:

Mehmed Paşa yesserallâhu te‘âlâ fi’d-dâreyn mâ yürîdü mâ yeşâ’ ḡazretlerinüñ maḡdüm-zâdeleri olan nûr-ı ḡadeḡa-i kirâm ve nûr-ı ḡadıḡa-i iḡtişâm şâḡ-ı ḡülbin-i bülendî nihâl-ı bâḡ-ı ercümendî ... fehvâsına muḡâbıḡ ve cemi‘ aḡvâl-i ḡamîde vüef‘âl-i pesendîdede vâlid-i mâcid ḡazretlerine muvâfiḡ Muḡammed-sîret ḡüsn-şüret nev-bâde-i ḡülzâr-ı civânî sitâre-i tâbende-i ‘unfuvânî ‘adâlet-şî‘âr-ı naşfet-dişâr ḡasan Paşa yesserallâhu mâ yeşâ’ ḡazretleri diyâr-ı celilü’l-i‘tibârda belde-i maḡmiyye-i ḡaleb ki ḡâl-i çehre-i memâlik ve sevâd-ı nüşḡa-i seb‘-i erâyikdür. Ve meşâm ü cân ve dimâḡ-ı cinân ol şehr-i Firdevs-nişânunḡ hevâ-yı ‘abîr-efşâmiyla ḡayret-i nesîm-i tensîm-i cândur. Mubaḡḡar u mu‘aḡḡardur. Ve bu ebyât-ı fâyiḡ evşâfına ḡil‘at olmaḡa lâyiḡ oldıḡından ḡasb-i ḡâlî vâḡi‘ olmuşdur. ... Eyâlet-i vilâyet-i mezbûreye vâli iken ‘adl-i kâmilî ve iḡsân-ı şâmîlî ve rây-ı ‘âlem-ârâsiyla niḡâm-kâr-ı re‘âyâ revnaḡ-ı tamâm ve bâzâr-ı mehâmm-ı ḡalâyıḡ revâc-ı mâ-lâ-kelem bulmuşdur. Netâyic-i efkâr-ı işâbet-şî‘âr ve nesâyic-ârâ-yı ‘âlem-ârâları muḡterin-i şalâḡ-ı ehl-i vilâyet ve mutaḡammın-ı niḡâm-ı aḡvâl-i re‘âyâ vü berâyâdur. Bu ḡullarına emr idüb işbu kitâb-ı naşâyih-intisâbı Türkîye terceme eyleyem (3b-4a).

“Sebeb-i Kitâb” bölümünden sonra eserin içeriḡi hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre bu eser “bir şecere-i îmân” ve “yedi bâb”dan oluşmaktadır:

Şecere-i îmân: On faşl ve on fer‘ ve iki ‘ayn-ı meşreb ve eḡâdiş ü âyât ve aḡa münâsib emşâl ü ḡikâyât beyânındadır.

Bâb-ı Evvel: Şâḡân-ı ‘âlî-mekân ḡazretlerinüñ ‘adl ü siyâseti ve sîret ü tevârîḡleri beyânındadır.

Bâb-1 Şânî: Siyâset-i vezâret ve sîret-i vüzerâ beyânındadır.

Bâb-1 Şâlis: Küttâb ve âdâbları beyânındadır.

Bâb-1 Râbi': Sümmüv-i himem-i mülûk beyânındadır.

Bâb-1 Hâmis: Hüküm-i hükemâ beyânındadır.

Bâb-1 Sâdis: Şeref-i 'aql ü 'uqalâ beyânındadır.

Bâb-1 Sâbi': Na't-i nisâ ve hayr u şerleri beyânındadır (4b).

Eserin 4b yaprağından itibaren Gazzâlî'nin eserinin tercümesi başlamaktadır. “Şecere-i îmân”ın bölümlerine geçmeden önce başta yöneticilere olmak üzere birtakım nasihatlerde bulunmaktadır. Mütercim burada ilk bölümün “şecere-i îmân” olarak adlandırılmasının sebebine de değinir. Buna göre iman ağacının on temel esasının yanında on dalı vardır. Temel esaslarını kalben tasdik, dallarını yapılan ameller oluşturur. Bu ağacın terbiyesi ise Allah'a ibadetle mümkün olur. Bundan dolayı yazar, “şecere-i îmân” kısmını kök olarak adlandırdığı on temel esas, on dal, iki manevi çeşme ve onunla ilgi âyet, hadîs ve hikâyeler üzerine inşa etmiştir. Yöneticilere bu kitabın her hafta cuma günü sabah namazından sonra güneşin doğmasıyla birlikte okunması gerektiği şu cümlelerle ifade edilmektedir:

... şabâh namâzın cemâ'at ile edâ idüb âfitâb-ı 'âlem-tâb tulû' idince tekellüm eylemeye. Ve yüzini kıbleden tahvîl itmeye. Ve eline sübhâ alub biñ kerre Lâ İlähe İllâllâh Muhammedun Resûlullâh diye. Vaqtâ ki güneş tulû' eyleye işbu kitâb-ı müsteftâb cenâb-ı gerdûn-me'âblarına kırâ'at olına (5a-5b).

5b-7b sayfa aralığında “şecere-i îmân”ın on temel esası ele alınmaktadır. Birinci esas, iman kaidesinin başlangıcı hakkındadır. Burada bütün âlemlerin ve mahlukâtın yaratıcısının bir olduğu şu şekilde ifade edilir:

Vâhid'dür şerîki yokdur. Ferd'dür mişli yokdur. Ezel-i bî-zevâl ve ebed-i lâ-yezâl beğâsı bî-fenâ ezelde vü ebedde vücûdî vâcib 'adem aña yol bulmaq gâyr-ı yesîr zâtıyla mevcûd herkes aña muhtâc ve ol bî-ihtiyâc kendi vücûdî ile kıyım ve her nesnenüñ varlığı anuñla dâyimdür (5b)

İkinci esas, Cenâb-ı Hakk'ın tenzihi hakkındadır. Cenâb-ı Hakk, suret ve şekilden münezzehtir:

Keyfiyyet ü mişâlden evhâm ü hayâlât ü efkâra her ne huşur iderse cümleden münezzehdür. Zirâ şıfât-ı maħlûk ile Ğâlîk'ın vaşı müyesser degildir. Ne mekândadır ve ne mekân üzredür. Mekân anı haşır eylemez ve her ne kim 'âlemde mevcüddür ve 'arşı altındadır ve 'arşı kudreti ve teşhîri taħtındadır. Ve 'arşı Ğalk itmezden ağdem mekândan münezzeh idi. Vücüdı maħmûl degildir (5b).

Üçüncü esas, Cenâb-ı Hakk'ın sonsuz kudretini ve bütün mahlukatın onun iradesi altında bulunduğunu beyan eder:

Ğazret-i Ğağ celle celâluhü her nesneye kâdir ü mâlik ve kudreti bî-nihâye 'aciz u noğşân aña yol bulmağ imkân degildir. Her ne dilerse ider ve her ne olursa işler. Zemîn ü zamân ve kürsî vü 'arş kabza-i kudret ü meşiyet ve teşhîr ü Ğahri altındadır. Mâlik-i mülkdür. Mülkenden Ğayrı mülk yoğdur (6a).

Dördüncü esas, Allah'ın ilmi hakkındadır. Allah'ın ilmi sonsuz olup her şeyi kuşatmıştır: “Alâdan şerâya bir nesne yoğdur ki 'ilmi aña muħîf olmaya. Zirâ cemî' eşyâ 'ilmi ile zâhir ve kudretiyle bâhirdür” (6a).

Beşinci esas, Cenâb-ı Hakk'ın iradesi hakkındadır. Âlemde her ne varsa O'nun iradesiyle meydana gelir: “Az çoğ ulu kiçi yahşı yaman fâ'ide ziyân ziyâde noğşân râĞat u miĞnet şıĞĞat u zaĞmet Ğükme ü fermân emr-i Vâcibü'l-İz'ân'dan bîrûn bir nesne yoğdur”(6a).

Altıncı esas, Cenâb-ı Hakk'ın her şeyi işitmesi ve görmesi hakkındadır: “... cemî' ma' lûmât ile ma' lûmdür ve 'âlimdür. Kezâlik her mesmû' ile Semî' ve cümle mer'ây ile Başîr'dür. Ve Ğarîb ü ba'îd sem'inde mütemâsil ve ziyâ vü zâlâm başarında şey'-i VâĞid'dür. Sem'î üzün ile ve başarı 'ayn ile degildir” (6a).

Yedinci esas, Cenâb-ı Hakk'ın kelâmı hakkındadır. Cenâb-ı Hakk “Kezâlik Mütekellim'dür. Ve kelâmı bî-Ğalk u lisân ü fem ü esnândur” (6b).

Sekizinci esas, Cenâb-ı Hakk'ın fiillerini beyan eder. Cenâb-ı Hakk “bî-şerîk ü bî-mişâl Ğâlîk VâĞid Ferd ve Şamed'dür” (6b). O, her şeyi adalet üzere yaratmıştır. Fiillerinde zulüm yoktur. Mülk O'nundur ve O'ndan başka mâlik yoktur: “Bî-şebîh ü bî-vezîr bî-şerîk ü bî-nażîr cemî' ef'âlinde Ğâkim ü Âmir'dür” (6b).

Dokuzuncu esas, âhiret hakkındadır. Burada Cenâb-ı Hakk'ın, insanı ceset ve ruhtan yarattığı, cesedin ruh için bir sığınak olduğu, ecel geldiğinde bu ikisinin birbirinden ayrılacağı, kıyamet gününde herkesin amellerine göre hesaba çekileceği ve itaat sahibi Müslümanların cennete; günahkâr ve isyankârların ise cehenneme gideceği söylenmektedir.

Onuncu esas, Hazreti Peygamber hakkındadır. Bu kısım, Allah'ın insanlara iyilik ve kötülüğün ayırımını göstermeleri için peygamberler gönderdiği ve Hazreti Peygamber'in ise son nebi olduğuyla ilgilidir.

7b-15a yaprakları arasında “şecere-i îmân”ın on dalı olarak adlandırılan esaslar ele alınmıştır. İnsanın kalbinde bulunan itikat ve marifetin imanın temeli ve yedi organlar vasıtasıyla meydana gelen adalet ve ibadetlerin ise imanın dalları olduğu belirtilmiştir. İmanın dallarını meydana getiren ameller “ictinâb-ı mehârim ve edâ-yı ferâiyiz”dir (7b). Bunlar kişi ile Rabb'i arasındadır. Yönetici ile halk arasında olanlar ise halka adalet üzere hükmetmek ve zulümden kaçınmaktır. Yöneticinin ancak adalet ve insafla hükmettiği takdirde kıyamet gününde kurtuluşa erebileceği belirtilmiştir.

İman ağacının birinci dalı, yöneticilerin irade sahibi olmasıyla ilgilidir. Eserin bu kısmı, âyet ve Hazreti Peygamber'in yöneticiler ve onların halka karşı nasıl bir tutum sergilemeleri gerektiği konusundaki hadisleriyle zenginleştirilmiştir. Bu bölümün sonunda Hazreti Ömer zamanında yaşanmış bir hadise “hikâyet” başlığı altında nakledildikten sonra devlet adamının adalet yolunda ilerleyebilmesinin şu şekilde mümkün olacağı vurgulanmıştır: “Vâlî olanlar tarîk-i ‘adli tekâmîl ve bu emr-i haşarı teshîl idüb müsellemler olmağa muķârenet-i ‘ulemâ'-i dîn ve mu‘âvenet-i fużalâ-i şâhib-yakînden ğayrı ile müyesser olmaz” (10a).

İman ağacının ikinci dalında, birinci dalın sonlarında dile getirilen yöneticilerin âlim kişilerden öğüt almaları gerektiği hususu devam ettirilmiştir. Ancak ilmiyle amel etmeyen âlimlerden uzak durulması gerektiği vurgulanmıştır. Çünkü bunlar, dünyevî menfaatler peşinde koşarlar. Böyle kişiler, insanın elindeki malları almak için her yolu meşru görürler. Bu bölümün devamında

konuyla ilgili Harûn Reşîd, Ömer b. Abdülaziz gibi zatların başından geçen ibretlik olaylar “hikâye” veya “hikmet” başlıkları altında anlatılmakta ve bunlardan çıkarılması gereken derslerin neler olduğu dile getirilmektedir.

Üçüncü dalda, yöneticilerin yalnızca kendilerini değil; ailelerini, arkadaşlarını, tebaalarını vb. herkesi zulümden uzak tutmaları gerektiği hususu üzerinde durulmuştur. Zira “her kim sulţān ‘ammālinden zulm ü ta‘addī ider ve pādīşāh ol bābda sūkūt idüb ihmāl eyler ol zulm sulţāna ‘āyid olur ve muķābelesinde me’ħūz ve mu‘ākıb olur” (12a). Yazar, adalet anlayışının halk arasında da hâkim olabilmesi için yöneticilerin, kendi ailelerinin eğitimi kadar tebaasının da eğitimiyle ilgilenmeleri gerektiğini ve böyle bir emele erişebilmeleri için evvela kendilerinden başlamalarının elzem olduğunu söyler. Öyle ki “evvel şems-i ‘adl şadr-ı pādīşāh-ı ‘ālem-penāh ve seniyye-i şehensāh-ı nışfet-intibāhda tūlū‘ ider. Andan nūrī ehl-i beyt ve ħavāşş-ı şāha tābān ve şu‘ā‘ı re‘āyā vü berāyāya dıraħşān olur” (12a). Bu bölümün sonunda adaletin ancak aklın olgunluğuyla mümkün olabileceğine değinilmiştir.

Dördüncü dalda, valilerin / yöneticilerin öfke ve gazapları üzerinde durulmuştur. Yöneticiler, genellikle kibirli olduklarından daima öfke ve intikamın hedefi konumundadırlar. Öfke anında hoşgörüyeye sığınanlar, peygamber ve evliyalara yakın olurlar. Ancak öfkenin gereğini yapanlar, yırtıcı hayvanlara benzerler. Devamında öfke ve gazaba dair Hazreti Peygamber’in bazı hadisleri ve Hazreti Hüseyin, Hazreti Zeynelâbidin gibi zatların başından geçen bazı olaylar nakledilmektedir. Bu bölümün sonunda ise “vālīler naşāyihinde ħikāyāt ü aħbārdan bu miķdārla iktifā vü ķanā‘at olunur. Aşl-ı imānları şābit olanlara eşer ider. Te’şir itmezse ķulūbī imāndan ħālī itmişlerdür. İmānlarında bī-ma‘nī ħadīşden ğayrı nesneleri ķalmamışdur”(14a) denilerek bu nasihatlerin ancak kalplerinde iman olanlar için faydalı olacağı belirtilmiştir.

Beşinci dal, yöneticilerin, kendileri için hoş karşılamadıkları bir şeyi tebaasına da hoş görmemeleri gerektiğiyle alakalıdır. Yönetici, bu durumun aksine bir davranış sergilerse “... ra‘iyyetine ħıyānet idüb erbāb-ı vilāyeti kendüsinden bīzār itmiş olur” (14a).

Altıncı dal, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarının giderilmesi gerektiğiyle ilgilidir. Konuyla ilgili olarak Ömer b. Abdülaziz'in başından geçen bir hadise aktarılmıştır.

Yedinci dal, adaletin kanaâtle mümkün olacağıyla ilgilidir. Bu husus şu şekilde dile getirilmiştir: “Nefsini şehvât ve lebs-i fâhire ve ekl-i eḥimme-i tayyibe iştiğâline şarf eylemeyüb cemîḥ eşyâda kanâḥ ate iştimâl itmek gerekdür ki kanâḥ at olmayan yirde ḥadl olmaz”(14b).

Sekizinci dal, yöneticinin güzellikle muamele edip şiddete ve kırılcılığa başvurmaması gerektiğiyle alakalıdır. Bu düşünce, Hazreti Peygamber'in “yâ Rabb'üm raḥîyyetine luḥf iden vâliye luḥf eyle ve raḥîyyetine ḥunf iden vâliye ḥunf eyle” (14b) duasıyla desteklenmiştir.

Dokuzuncu dal, yöneticilerin şer'î kaidelere uygun olarak bütün halkın rızasını kazanma gayretleriyle alakalıdır. Hazreti Peygamber'in bir hadîsine yer verildikten sonra yöneticilerin, bütün halkın durumundan haberdar olmaları için şu yolu izlemeleri gerektiği salık verilmiştir:

Vâli olanlara münâsib olan budur ki kendülere medḥ ü şenâ idenlerle mağrûr olmayalar ki cemîḥ reḥâyâ kendülerden râzî olalar. Anlar ki medḥ ü şenâ iderler ḥavf iderler. Pes lâyiḥ olan oldur ki muḥtemedün ḥaleyh kimesneleri taḥyîn eyleye tâ kim aḥvâlini ve ḥaybını tefahḥuş u tecessüs eyleyüb elsine-i nâsdan maḥlûm u mefhûm idine (14b).

Onuncu ve son dal, şeriata aykırı olarak kimsenin rızasını kazanmaya çalışmamak gerektiği hakkındadır.

15a-20b yaprakları arasında iman ağacını sulayan iki manevi çeşme anlatılmaktadır. Bunlardan birincisi, dünyanın fani bir yer ve insanın onda misafir olduğu hakkındadır. İnsanın dünyadaki misafirliğinin ilk menzili anne karnı, ikincisi ise kabir çukurudur. İnsanın dünya hayatındaki yolculuğu şu şekilde tarif edilmiştir:

Vaḥanı vü qarârı ve meskeni vü istiḥrârı ḥömrinden her senesi ki münḥazî olur bir merḥaledür. Ve her ay ki geçer seferde misâfirüñ istirâhatidür. Ve heftesi ḥarîḥ-i müsâferetde mülâkî oldığıdur. Ve her günü seferde ḥatḥ olınan

fersahdır. Ve her nefes arduğı haşvedür. Ve her müteneffis aldığı nefes şadar ağhirete şarıb olur. Ve bu dünyā gūyā bir şanşaradur her kim ‘ubür ü mürür itmeyüb ‘imāretine iřtiđāl eyleye zamānı dünyāda fānı olur (15a).

Bu açıklamalardan sonra dünyanın aslının ne olduğu on örnek üzerinden gösterilmektedir. Bu örneklerde temel olarak dünyanın sihirbazlığı, sihrinin insanı kendisine bağladığı, dış görünüşünü sergileyerek kendisini alımlı gösterdiği, lezzetlerinin geçiciliği, insanları kendisinin peşinde koşmalarına sevk ederek onlara ahireti unutturması vb. hususlar üzerinde durulmuştur.

İkinci çeşme, insanın temelde iki farklı gruba ayrılması hakkındadır. Buna göre birinci grup dünyanın dış görünüşüne aldanmıştır. Onlar “řāhid-i hāl-i dünyāya naşar idüb te’emmül-i ‘ömr-i řavīli temessük eyleyüb nefsi-ı ağhiri fikr itmezler” (17b). İkinci grup ise nefislerinin akıbetinin olduğunu bilip ona göre yaşayanlardır. Bu gruptakiler şu şekilde tarif edilmiştir:

nefs-i ađhiri te’emmül idüb mařīrleri ve dünyādan ĥurūcları ve ne vechle müfāraķat idüb imānları sālīm olur ve kendüler ile ķubūra ne nesne nāzil olur ve kendülerden řoıra dūřmenlerine ne řalur ve üzerlerine vebāl ü nekāl řalur mı zıkr iderler (17b).

Bu tarz düşünceler, bilhassa yöneticiler için çok daha önemlidir. Çünkü yöneticiler çok fazla kişinin kalbini kırmış ve onları korkutmuşlardır. Devamında ise Azrail’den bahsedilmektedir. Azrail, görevini asla aksatmayan bir melektir. İnsanların Azrail hakkında daha fazla malumat sahibi olmaları için beş hikaye anlatılarak bu bölüm sonlandırılmaktadır.

20b yaprağından itibaren eserin ana bölümlerine geçilmektedir. 20b-39a yaprakları arasında “Bāb-ı Evvel ‘Adl ü Siyāset ve Zıkr-i Mülük ve Siret-i Tevārīĥleri Beyānındadır” başlığıyla birinci bāb yer almaktadır. Bu bölümde adalet, siyaset ve hükümdarın halka, halkın hükümdara karşı davranışları ele alınmaktadır. Cenāb-ı Hakk, insanlara ibadet ve doğruluk yolunu göstermeleri için peygamberler ile hükümdarları vazifeli kılmıştır: “Enbiyā ‘aleyhimü’s-selām ‘ibāda ‘ubūdiyyete delīl olub řarıķ-i ma‘rifeti bildürmek için irsāl eyledi. Ve pādiřāhları ‘ibādı birbirinüň ‘adāvetinden ĥıfz u ĥirāset itmege

gönderdi” (20b). Devamında hükümdarların, Allah’ın yeryüzündeki gölgeleri olduğu söylenmiş ve bu vasıflarından ötürü halkın onlara itaat etmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Sultanın görevi “‘ibād beyninde ‘adl u dād idüb cevri ü fesāddan hāzer eyle” (21a)’mektir. Mecusîlerin dört bin yıl gibi uzun bir süre egemenliklerinin devam etmesi, meliklerinin halka adalet ve insaf üzere hükmetmelerinden ileri gelmiştir. Cenâb-ı Hakk, Dâvûd peygambere kavminin Acem sultanları hakkında konuşmaktan sakınmasını bildirir. Çünkü onlar, dünyayı bayındır bir hale getirmişlerdir. Bundan anlaşılıyor ki hükümdar “‘âdil olursa dünyâ ma‘mûr ve re‘âyâ me‘mûn ü maşûn olur. .... Ve eger cāyir ü zālîm olursa hārâb ü yebâb olmağ muqarrerdür” (21a). Âdil hükümdarlar için Nuşirevan, Erdeşir, Feridun, Behram; zālîm olanlar içinse Dahhak, Efrasiyab ve Yezdicürd’ün isimleri zikredildikten sonra konuyla ilgili bu kişilerin başlarından geçen bazı olaylar “hikâye” başlıklarıyla nakledilmiştir.

Önceki devirlerde yaşayan hükümdarlar, halkın kendilerinden hoşnut olması için ülkelerini bayındır hale getirmeye çaba sarf etmişlerdir. Çünkü o zamanlar şu inanç yaygındı:

... dîn melik ile ve melik cünd ile ve cünd māl ile ve māl ‘imâret-i vilâyet ile ve ‘imâret-i ‘ibâda ‘adl ü dād itmek ile olur. Cevri ü zulme muvâfaqat itmeyüb haşemlerine havf u gâşm olduğına rızâ virmezler idi. Zîrâ re‘âyâ cevri şâbit olmazlar. Bir mekâna bir zālîm müstevlî olsa erbâb-ı vilâyet müteferriğ olub âher diyâra gidüb perâkende vü perîşân olub vilâyet virân ve mülke noğşân ve bilâda dahl hâzâyine kılet tārî olub re‘âyânun ‘ayşî mükedder olur. Cevvâr ü sitemkârı sevmezler ve dâ’ima bed-du‘â idüb memleketden mütemetti’ olmazlar (21b-22a).

Bu açıklamalardan sonra zulmün iki gruba ayrıldığı söylenmektedir. Birincisi sultanın halka zulmü; ikincisi ise kişinin kendi nefesine zulmüdür. Konunun daha iyi anlaşılması için Hazreti Musa’nın tanık olduğu bir olay ile İsrailoğullarından bir balık avcısının hikâyesi anlatılmıştır. Akabinde bu iki hikâyeyi anlatmaktan maksadın ne olduğuna değinilmiş ve konuyla ilgili birkaç hadis nakledilmiştir.

Yazar, hükümdarın halk için faydalı ve güzel şeyler yapması gerektiğini söyler. Bunun sebebini ise şu şekilde açıklar:

Melike dađı vācibdür ki umūr-ı ra'ıyyete vākıf u ĥabır olub alil ü keřir ve 'azım ü ĥařirine řu'ürü ola. Eřyā-i mezmüme ve ef'āl-i meř'ümede ra'ıyyete müřāreket itmeye. Ve řuleĥāya iĥtirām itmek mühimdür ve fi'l-i cemilde řābit-adem olub fi'l-i ... memnū' ola. Ĥalk ma'āřı vü āřāmı irtikāb itdikde ĥayrāta sā'ı ve řālib ü rāġıb olmalarıçün muĥkem 'iķāb eyleye. Bu maķüle ef'āle pādīřāhuñ siyāseti olmayub müfsidi fesāddan men' itmeyüb murādı üzre terk iderse sāyir bilād ve umūri dađı fesāda varmak muķarrerdür (24a).

Hükümdarların, kendilerinden önceki idarecilerin hayatlarını anlatan kitapları okumaları gerektiği belirtilmiştir. Bunun sebebi onların daha tecrübeli olmalarıdır: “Zirā anlar aŗvel-i a'mār ve ekşer-i tecārüb ü i'tibār idiler. Nik ü bed-bınlerin fark idüb ĥafiden celī bildiler” (25a). Nuşirevan, kendisinden önceki sultanlar hakkında yazılan kitapları okuyan hükümdarlar arasında gösterilmiştir. Nuşirevan'ın aynı zamanda vezirinden de geçmiş padişahlar hakkında kendisine malumat vermesini talep ettiği söylenerek konuyla ilgili birkaç hikāyeye yer verilmiştir.

26a-27a yaprakları arasında birinci bâbın kapsamında anlatılagelen adalet, siyaset vb. konuların dışına çıkılarak “Ensāb-ı Mülük ve Seyr ü Tevāriĥleri Zikrindedür” şeklinde bir başlık açılmıştır. Burada Hazreti Adem'den Hazreti Peygamber'e kadar gelmiş hükümdarların isimleri sayılmaktadır. Ancak zikredilen bu isimlerden Hazreti şit dışındakiler İnan mitolojisinde adları geçen kahramanlardır. Yazar, bu kahramanların saltanat sürelerini bildirdikten sonra dünyanın geçici olduğunu ve adı geçen sultanların yaptıkları hayır veya şerlerle anıldıklarını belirtir.

Yukarıda zikredilen bölümden sonra yine adalet ve siyaset konularıyla alakalı bilgi verilmekte ve hikāyeler anlatılmaktadır. Hükümdarların tam anlamıyla adaleti tahakkuk ettirmesi için zengini fakirden üstün tutmamaları ve adalet önünde her ikisini aynı kefeye koymaları gerekir. Çünkü “cevher ü ĥazef āĥiretde bir su'urdur. Dānā olan ĥařmet-i a'yān için nefisini nār ile iĥrāķ eylemez” (28b). Eserin yazarı, aynı zamanda zayıf birinin padişah ile bir davası olduğunda padişahın saltanatını bir kenara bırakıp Allah'ın hükmünü yerine getirmesi gerektiğini şu cümlelerle haber verir:

Kaçan bir za'îfün pâdişâh-ı 'âlem ile bir huşumeti olsa meclis-i şer' de kendü ma'kâm ü şadrından durub ol za'îf ile berâber hükm-i Hâk ile inşâf idüb irzâ eyleye. Bu bâbda havf u hayâ itmeye tâ kim بِالْعَمَلِ وَالْإِحْسَانِ¹ fehvâsına mu'âbîk ola. Eger bir kimesnenün pâdişâh-ı 'âlem-penâh üzerinde haqqı olsa kendü nefsinden edâsında inşâf eyleye. Ve eger pâdişâhuñ bir kimesnede haqqı olsa müsâmaha idüb üzerine minnet eyleye mişâline imtişâl idüb sîretiyile 'âmil olmağ için 'ammâlına ve şikâtına tenbîh ü te'kîd lâzımdur. Tâ kim rûz-ı maşherde ra' iyyetinden su'âl olmaya (28b-29a).

Yazar, âdil hükümdarın Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olduğuna dair nakledilen hadîs-i şerifte; hükümdarın, Allah'ın gölgesi olarak nitelenmesinin şu özelliklerinden ileri geldiğini belirtir:

'Aql ve 'ilm ve hiddet-i zekâ ve idrâk-i eşyâ ve şuver-i tâmmе ve'l-ma' iyyet ve fûrûsiyyet ve şecâ'at ve ikdâm ve te'ennî ve hüsn-i hulûk ve inşâf-ı za'îf ve muhabbet-i ra' iyyet ve izhâr-ı ri'âyet ve ihtimâl ve maḥallinde müdârâ ve umûrda rây ü tedbîr ve aḥbâr ... ikşâr ve hıfz-ı siyer-i mülûk ve mülûk i' timâd idüb 'amel itdigi aḥvâli tefahḥuş eyleyüb 'amel itmek (30a)

Yukarıdaki özellikler sayıldıktan sonra herkesin yaptıklarıyla anılacağına işaret edilmekte ve konuyla ilgili ders verici hikmetler anlatılmaktadır.

Yazar, memlekette emniyetin ancak sultanın adalet ve siyasetiyle sağlanabileceğinin altını çizer. Ona göre sultan, ahde vefa göstermeli ve heybet sahibi olmalıdır. Devamında kendi zamanın eskiye nazaran bozulduğunu, edepsizlik ve zevk düşkünlüğünün arttığını ve insanların gaflet içinde bulunduğunu söyler. Bu fenalıklar karşısında sultan, heybetli olmalıdır. Aksi takdirde memleketin harap olmasının önüne geçemez. Bundan sonra konuyla alakalı hikâyeler anlatılır.

32a'da "Faşl" başlığıyla bir bölüm açılmıştır. Burada sultanın satranç ve tavla oynama, içki içme, ava gitme gibi şeylerle vakit geçirmesinin uygun olmadığı belirtilmiştir. Çünkü bu gibi şeylerle meşguliyet, sultanı halkın işlerinden uzaklaştırır. Devamında eski sultanların günü dört bölüme ayırıp işlerini ona göre yürüttükleri söylenmektedir:

1 - "(Muhakkak ki Allah), adaletli olmayı ve ihsanı emreder (Kur'ân-ı Kerîm, Nahl: 90)."

Birin ‘ibâdet ü tã‘at ve birin inşâf-ı mazlûmîn ve umûr-ı saltanat ve tedbîr-i umûr ve siyâset-i cumhûr ve tenfiz-i merâsim ü evâmir ü kitâbet ve infâz-ı rûsûl için meclis-i ‘ulemâ vü fuzalâ ve birin ekl ü şûrb ve tezevvüd-i dünyâ ve feraḥ ü sürûrdan aḥz-ı ḥuzûza ve birin şayd ve lu‘b ve güy ü şavlecâna şarf itmîşlerdür (32a).

Padişah, ağırbaşlı olmalı ve aceleci davranmamalıdır. Bunun yanı sıra “selâḫine bi-nefsihi ḥarb ve ḍarba mübâşeret itmeyüb ‘ırz ve nâmûsın ḥıfz itmek lâzımdur” (34a). Çünkü halkın refah, emniyet ve huzuru padişahın hayatına bağılıdır. Padişah hem kendine hem de raiyetine zulmetmemeli, işlerini aksatıp küçümsememeli ve kendisine yapılması muhtemel saldırılara tedbir olarak her gece aynı yatakta yatmamalıdır. Bu hususların daha iyi anlaşılabilmesi için Eflatun, Sokrates, Aristoteles gibi filozofların konuyla ilgili hikmetli sözlerine ve Nuşirevan, İskender, Hüsrev, Muaviye, Erdeşir gibi meliklere dair bazı hikâyelere yer verilmektedir.

Yazar, halk sıkıntı ve yokluğa düştüğünde sultanın onlara yardım etmesi gerektiğini söyler. Aksi takdirde halk, geçimini sağlamak üzere başka memleketlere göçmek zorunda kalır. Bu durum sultanın iktidarını sarsar ve bundan “fâyide zû‘l-i ihtikâra ve es‘ârun ğalâsına sa‘y idenlere ‘âyid olur” (38a). Böylece sultanın adı kötülenir ve kendisine beddua edilir. Böyle bir neticeden kaçınmak için eski melikler hazineden halka yardım sağlamışlardır.

39a-42a yaprakları arasında ikinci bâb olan “Bâb-ı Şânî Siyâset-i Vezâret ve Sîret-i Vüzerâ Beyânındadır” başlığı altında vezirliğin siyaseti ve vezirlerin davranışları ele alınmaktadır. Bu bölümde temel olarak melik ile vezirin birbirlerine karşı sorumluluk ve tutumları, iyi bir vezir ile kötü bir vezirin farkları, vezirin idare ve savaştaki siyaseti, vezirin tecrübe ve donanımının faydaları gibi hususlar âyet, hadîs, bazı geçmiş büyüklerin nasihatleri, hikâyelerle zenginleştirilerek anlatılmaktadır.

İkinci bâb, padişahın şan ve itibarının, vezirinden dolayı artacağını bildiren şu cümleyle başlamaktadır: “Pâdişâh-ı ‘âlem-penâḥ ḥazretlerinüñ zikr-i cemîl ve ḳadr-i celîleri vezîr-i şâhib-tedbîrüñ ‘adl ü inşâf ve şalâḫiyet-i ḥâli sebebiyle irtikâ vü i‘tilâ bulur” (39a-39b). Devamında geçmiş asırlardan

itibaren bütün padişahların bir vezire ihtiyaç duydukları belirtilmiş ve tek başına karar verenin doğru yoldan sapacağı vurgulanmıştır. Bu husus, Hazreti Peygamber'in sahabelerle istişare yaparak karar verdiğiine işaret eden "... ve iş konusunda onlarla müşavere et" (Âl-i İmrân: 159) ayetiyle örnekendirilmiştir. Erdeşir-i Bâbekî güvenilir, tedbir ve tecrübe sahibi bir vezirin, padişahın uygun kararlar almasında önemli bir yere sahip olduğuna işaret eder.

Eserin yazarı, padişahın vezire karşı tutumunun şu üç davranışla kıymet kazanacağını dile getirir: "Evvelâ vezirden bir haţâ zâhir olsa ' ukûbetinde ta' cîl itmeye. Ve şâniyen sâye-i devletinde cem' ü taşşil itdiği mâl ü menâline hırş ve ţama' ı revâ görmeye. Ve şâlişen bir hâcet istid' â itse kazâsında tevaqqufi revâ görmeye" (39b). Aynı zamanda padişah, vezirini şu üç şeyden de mahrum bırakmamalıdır: "Pâdişâhuñ cemâl-i bâ-kemâlin görüb müşerref olmağ murâd idinse redd olunmaya. Ve haqqında muhill ü hâsidüñ kelâmı mesmû' olmaya. Ve esrârını andan ketm eylemeye" (39b). Çünkü iyi ve güvenilir bir vezir "hâfız-ı esrâr-ı pâdişâh ve müdebbir-i evâmir-i dahl ve harc-ı âlem-penâh ve mi' mâr-ı imâret-i vilâyet ve müzeyyin-i memleket ve müşeyyid-i heybet ü kudret ve a' mâl üzerine şâhib-i kelâm ve istimâlet birle ta' zîm-i emr ve tefhîm-i kâdrda ehaqq-ı hâş ü ' âmdur" (39b-40).

Vezir, daima hayırlı işlere yönelmeli ve kötülüklerden uzak durmalıdır. Aynı zamanda emrinde olduğu padişah, eğer halka karşı merhametli olup iyi şeyler yapıyorsa onu, bu davranışı sürdürmeye teşvik etmeli; ancak padişah halka zulmediyorsa onu, yavaş yavaş doğru yola yönlendirmenin hesaplarını yapmalıdır. Vezirin ilkesi daima şu şekilde olmalıdır: "Vezîr daği cell-i himmet ve cemî' kudretin hayra şarf idüb ğayra ' atf eylemeye" (40a). Aynı zamanda vezir, tecrübe sahibi ve bilgili olmalıdır. Çünkü genç biri ne kadar bilgi sahibi olursa olsun tecrübe noktasında yaşlı olana erişemez. Vezirin yaptıklarının övülüp yüceltilmesi ve tecrübe kazanması için onun şu özelliklere sahip olması icap eder: "Kendüye dâhil olan umûruñ vech-i maħrecine nazâr ve eşyâ-i ğafiyye ' ayân olmağâ ' ilm ve maħallinden ğayrıya bir nesneden ğavf itmemege şecâ' at ve şâhih-i ' amel kılmâğâ şıdk olıncaya deĝin kitmân-ı sırr-ı sultân ..." (40b-41a). 41a'da Erdeşir-i Bâbekî'nin vurgulamış olduğu vezirde bulunması gereken vasıflar şöyle sıralanmaktadır:

Vezi̇r sākin ü müteħammil ü űücā' vāsi' -şadr ħüsn-maķāl meliħ-vech ehl-i ħayā űāmit ve ħüsn-i kelāmda mütekellim ve bu cümle ile mütedeyyin ve muttaķi ve ħüsn-i mezheb olmak gerekdür. Tā kim fāhir olub i' tiķāddan cāyiz olmayanı kendüden nefy eyleye ve teshil-i umūra űāħib-i tecrübe ve ' avāķib-ı umūra nazār itmege müteyakķız ve taġayyür-i düħürdan ters-nāk ve muűibet-i ' ayn-ı zamāndan müteħaffiz olmak gerekdür (41a).

Padiűah, veziri hakkında dedikodu yapmamalı ve ona kötü muamelede bulunmamalıdır. Çünkü “vezir-i ħāyin ve melikün niyyet-i reddiye-i fāsidesinden devlet-i salţanatda a' zam-ı fesād űudür ider” (41b).

Yazar, savař hazırlığı için vezirin görevini űöyle açıklar: “Vezire münāsib olan budur ki erzāk-ı cümdi ħıfz idüb ' alı-ķadre tedārik eyleye ve űeci' olan merdānı ħarb ile tecrübe ve imtiħān eyleye ve aĥsen-i kelām ile ħiţāb idüb linet göstere ve luţf u rıfķ ile cevāb vire” (41b). Daha sonra her padiűahın, devrinin saadet içinde geçmesi için güzel davranıřlı, itaatkār ve faydalı nasihatlerde bulunan bir vezire ihtiyaç duyduġu söylenmektedir.

42a-43b yaprakları arasında “Bāb-ı űāliű Küttāb ve Ādābları Beyānındadır” başlığıyla üçüncü bāb yer almaktadır. Bu bölümde genel olarak yazıcıların görevleri, bilmeleri gerekenler, kalemlerin özellikleri gibi konular āyet, hadıs ve hikāyeler eřliġinde anlatılmaktadır.

Üçüncü bāb, ālimlerin, kalemin her űeyden üstün olduġuna inandıklarına ve bu görüşlerinin Kalem suresinde “Nun. Kaleme ve satır satır yazdıklarına and olsun“(Kalem:1) űeklinde dile getirilen beyana dayandıġına dair cümlelerle başlamaktadır. Devamında Cālīnos, Belīnās, İskender gibi kişilerin kaleme ilgili görüşleri aktarıldıktan sonra yazıcıların űu hususları bilmesi gerektiġine işaret edilmektedir:

űudan ba' id ve taĥt-ı arza ķarib ve istiħrāc-ı ifnā űayf u űitāda leyl ü nehāruñ ziyāde ve noķűānı ve űems ü ķameruñ ve nücumın seyrānı ve ictimā' ve istiķbāl ve eřābi' ile ħesāb-ı hendese ve taķvīm ve iħtiyārāt-ı eyyām ve taġābet ve edviye ve riħ-i űimāl ü cenüb ve ' ilm-i űi' r ü kavāfi ve muzāri' ine űāliħ olanın bilmek ve bu cümle ile kātib sebük-rūħ ve ħüb-liķā ve ķalemi tirāű itmekde ve tedbīr ü faţında ve ref' -i ħaţında ħābīr ü dānā olmak lāzımdur. Ve

künc-i ma'ârifden kalbinde her ne meknûz ise bürûza getürüb .... kalem ile izhâr eyleye. Ve kanķı harfe medd virmek cāyızdır ve kanķı harf müstecmi' ve muttaşıl gerekdür haţtı mübeyyen idüb her nesneye haķķını virmek lâzımdur. Evvelâ kâtib kalemün tirâşın bilmek mühimdür ki insân hüsni haţ ve ibrâ-i kâleme kâdir olıcaķ be-her-hâl taħrîri hûb olmaķ muhaķķaķdur (42b).

Kâtiplerde bulunması gereken nitelikleri saydıktan sonra iyi kalemlerin özelliklerinden bahseder. Bunun yanı sıra yazının araç ve gereçleri, kâğıt ve kâğıda yazılma şekliyle ilgili olarak da şu bilgileri verir:

... ve kalem kaţ' olan maķta' ğāyet şalābetde olmaķ gerek. Ve kitābet 'ibāret-i laţif ve elfāz-ı Fārsiden vezni hafif olmaķ gerek. Ve kâğıduñ mühresi müsāvī be-ġāyet muşayķal gerek. Ve her harf ki üç harfdan ziyādedür meddi vācibdür. Ve aķall olan harfün imtidadı cāyiz degildir. Zirā haţtı harāb ider ve şuret-i hurūf birbirine müşābih gerekdür (43a).

Üçüncü bâb kâtibin yazım aşamasında nasıl bir tutum sergilemesi gerektiği hakkındaki şu cümlelerle biter:

Kâtib kitāb taħrîr itdikde tayyından aķdem okuyub bir haţā var ise ıslāh lâzımdur. Ve kâtib kelāmuñ ihtişārına ictihād-ı tām ve ma' nāyı taţvîl itmemege sa' y-ı mā-lā-kelām itmek gerek ve bir yazdığı kelimeyi tekrār getürmek maķbûl degildir. Ve elfāz-ı şaķileden muħkem ihtirāz gerekdür tā kim muħarrir maħmūd ola (43b).

43b-49b yaprakları arasında “Bâb-ı Rābi' Sümüvv-i Himem-i Mülûk Beyānındadır” başlığıyla dördüncü bâb yer almaktadır. Bu bölümde padişahın cömertliği, ihsanının bolluğu, ticaretle kazanılan mallardan uzak kalması gerektiği, daima gayret içerisinde bulunması zarureti, gayret ve hırs gibi konular üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bâb, Hazreti Ömer'in kişinin daima gayret içerisinde olması gerektiğine dair sözleriyle başlamaktadır: “... ceħd eyle dñn himmet olmayasın. Ķadem-i insāna ķayd ü bend olub saķaţ ider dñn himmetden özge bir nesne görmedüm” (43b). Daha sonra himmetin ne olduğu ve kimlere yakıştığı şu şekilde izah edilmektedir:

... tefsir-i himmet kişi nefsini ref idüb i' zâz ü ikrâm eyleye ki .... kalb himem-i ekâbirdendür. Zîrâ anlar nefsleri kıadrin bilür i' zâz iderler. Hiç ehad kimesnenün mertebe ve kıadrin ref idüb tevķir ü tekrim itmez. Meger bi'z-zât kendüsi nefsı kıadrin ref idüb i' zâz eyleye. Ve i' zâz-ı nefs oldur ki erâzil ile iħtilâf itmeye ve câyiz olmayan 'amelde müsâra' a kıılmaya. Ve bir kelimeyi ki ma' yüb u nâ-şavâb ola söylemeye (43b-44a).

Bu açıklamalardan sonra konuyla alakalı hikâyeler anlatılmaktadır. Bunlardan Harûn Reşid ile alakalı hikâyede; padişahın bin dirhemden az bir miktarla bağışta bulunmaması gerektiğine işaret edilmiştir. Hürmüz bin şâpûr'la ilgili hikâyede padişahların ticaretle uğraşmaması gerektiği söylenmektedir. Bunun sebebi ise şöyle açıklanmaktadır: "... bâc-ı ticâretten bizüm emvâlümüze bir dâne ve bir ĥabbe ĥılĥ itme ki kıâ' ide ve resme ĥalel tārî olur ve nîk-nâm kıubĥa ' avdet ider ve şit ü şadâsından zarar müterettib olur ve ĥayât ü memâtda ma' yüb olur" (44b).

Yazar, himmet ve hırsın birbirine yakın özelliklere sahip olduğunu ve her insanın tabiatı gereği birinden nasıplendiğini dile getirmektedir. Bu malumâttan sonra konuya uygun iki hikâye anlatılmaktadır. Âlimler "'âli-himmet ve řâĥib-i ' ilm ü ma' rifet ve zî-fehm ü faşanet" (45b) olanların en üstün ve mutlu kişiler, "mülük ve ekâbir ve zevi'l-himem-i ' âli ve nüfûs-ı şerife-i sâmiyyeye" (45b) tabi olanların ise nefsın isteklerinden ve sıkıntılardan kurtulacaklarını söylemişlerdir. Bu cümlelerden sonra yine konuyla ilgili hikâyeler yer almaktadır.

Dördüncü bâb, insanın himmetinin boşa gitmeyip mutlaka onu maksadına kavuşturacağı, övülmeye layık insanların; himmetlerini, haysiyetlerinin üzerine çıkarmamaları gerektiği aksi takdirde ömür boyu keder ve elem içinde yaşamak zorunda kalacakları gibi hususlarla sonlandırılmıştır.

49b-53a sayfaları arasında "Bâb-ı Ĥâmis Ĥükemâ Zikrindedür" başlığıyla beşinci bâb bulunmaktadır. Beşinci bâbda genelde İşlam dünyasından olmak üzere kimi âlim, filozof, hekim, padişah, vezir ve sanatkârın yaşamından kesitler sunulmuş ve bu kişilerin nasihat verici ve hikmetli sözlerine yer verilmiştir.

Beşinci bölüm, hikmet kavramının açıklanmasıyla başlamaktadır. Buna göre hikmet “Hâzret-i Bârî cellet kudretuhudan bir ‘ağadur” (49b). Sokrat, bunun farkında olup da aksine amel edenleri şöyle tanımlar: “Allâh tebâreke ve te‘âlâ bir kese hikmet virüb mâla harîş ola bir kimesne şîhhat ve selâmetde iken ta‘ab u naşb ile ihânet olunmağ gibidür” (49b). Çünkü “mîve-i hikmet râhat ü ‘alâ ve şemere-i mâl miñnet ü belâdur” (49b). Bundan sonra İbn-i Mukaffa’nın bildirdiği şu olay nakledilir: “Mülûk-i Hind’ün kütüb-i keşîresi var idi. Hükemâsına ihtîşârın emr eyledi. ‘Ulemâ ittifâk idüb dört kelime üzerine ihtîşâr eylediler. Biri mülûka‘ adl ve ikinci ra‘iyyete fâ‘at ve üçüncü nefse vaqt-i hâcetde eklden imsâk ve dördüncü şânına ve ‘izz-i nefesine nazâr itmemeğdür” (49b).

Beşinci bölümün geri kalanı yukarıda da değinildiği gibi nasihatler ve hikmetli sözlerden oluşmaktadır. Bu bölümde özetle şu hususlar üzerinde durulmuştur: Kişiye en yakın şeyin ne olduğu; dostun düşmana dönüşmesinin sebepleri; alçaklığa yakın olan üstünlük; ahmak, cimri ve ihtiyar kimselerin neyle edeplendirileceği; insanların amellerinin kaç çeşit olduğu; hikmet çeşitleri; unutkanlık ve dünyevî fitnelerin sebepleri; afiyetin kaç çeşit olduğu, belaların hangi insanlardan sâdır olduğu; günahların kaynakları; küfür, rıza, sabır, cömertlik, hilm (yumuşak huyluluk), kanaat, yiğitlik, adalet, akıl, alçaklık, insaf, hırs, emanet, hıyanet, kavrayış gibi kavramların ne anlama geldiği; malın âlimlerin tutumu üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu; dert ve üzüntü erbâbları; kişinin sakınması gereken şeyler vb.

53a-56a yaprakları arasında “Bâb-ı Sâdis Şeref-i ‘Aql ü ‘Ukalâ Beyânındadır” başlığıyla altıncı bölüm yer almaktadır. Bu bölümde aklın ve akıllı kimselerin faziletleri, âkil ile câhilin farkları, aklın önemi, akıl ve ilmin bir arada olmasının değeri gibi mevzular üzerinde durulmuştur.

Yazar, altıncı bölüme Cenâb-ı Hakk’ın, aklı en mükemmel şekilde yarattığı cümlesiyle giriş yapmaktadır. Devamında “Hâzret-i Bârî’nün ‘ibâd üzerine emr ü nehy vardur anlar daği ‘aqla mevķūfdur” (53a). diyerek emir ve yasakların da akla dayalı olduğunu vurgular. Yazar, daha sonra akıl kelimesini

gramer açısından ele alır. Buna göre akıl kelimesi Arapça ikâl sözcüğünden gelmektedir. Ma'kel ise dağın tepesindeki sağlam kale demektir ki ona kimsenin eli yetişemez. Fars hekimlerinden biri, akıllı kimsenin şu yedi işarete sahip olduğunu söyler:

Kendüye zılm idenüñ günâhından tecävüz eyleye ve nâs ile tevâzu' eyleye ve fi'l-i hayrâta sebkat eyleye ve dâyimâ Hâzret-i Hâkķ'ı zıkr eyleye ve 'ilmden tekellüm eyleye ve yirinden menfa'at-ı kelâmı ma'lûm idine ve bir şiddete düşse Hâzret-i Mevlâ'ya ilticâ eyleye (53a).

Fars hekimi, câhil kimsenin özelliklerini ise şöyle sıralar: “Halka cevri ü zulm ider ve zu'amâ ve mütekkaddimîn üzre mütekebbir olur ve bi-ğayr-ı 'ilmin tekellüm eyler ve haşâdan sükût ider ve şiddete düşse nefsinin helâk eyler ve a'mâl-i hayrdan yüz döndürür” (53a). Bu hususlarla alakalı hikmetli sözler nakledilip hikâyeler anlatıldıktan sonra akıl ve cehaletin insanlar üzerindeki tesiri izah edilir: “'Aql şâhibini derece-i 'âliyyeye ve mertebe-i sâmiyyeye vâşıl ider ve cehl şâhibini menzilinden haş idüb mekânından mehbûş itdürür” (54a).

Yazar, aklın ilimle birlikte daha mükemmel hale geleceğini ve peygamber, hekim veya imamların akıl ve ilme birlikte sahip olduklarını şu cümlelerle dile getirir:

... 'âkil olub fâzıl olmayana delâlet-i 'âkl kifâyet ider ve 'âlim ü fâzıl olub 'âkil olmayana 'ilm fâyide itmez. Cemî' umûrî mün'akis ü munkalib olur. 'Aql u 'ilm ile kâmil olanlar dünyâda nebî veya hâkim veyâhod imâm olur. Zirâ insânüñ cemâl ü câh ü 'izzeti ve ahvâl-i dünyâ vü âhireti itmâm-ı 'âkl ve tekmil-i aksam ü şifâtı ile olur. 'Aql evvel ü vusşâ vü âhir-i imândur (55a).

Konuyla ilgili olarak yazar, Nuşirevân'ın, veziri Yûnân'a akıl sahibi insanlar hakkında söylediği şu cümleleri aktarır: “... 'âkl Hâzret-i Hâkķ'a aķreb hülķdur ve 'âkl dünyâda güyâ âfitâbdur ve her şeyde 'âkl hasen ve ol ekâbir ü zu'amâda aķsendür ve cesed-i insânda 'âkl şecerde ruşubet gibidür” (55a). Bazı hikmet sahibi kişiler, akılla ilgili şöyle demişlerdir: “Cemî' eşyâ ve 'âkl tecrübeye müfteķirdur. 'Aķldan e'azz gâni ve cehlden eşedd fakîr yoķdur ve her kimüñ 'ilmi vâfir ise 'âkla ihtiyâcı ekşer olur” (55b).

Altıncı bölüm, akıl ve ilme dair şu sözlerle biter: “Bir sâ‘at ‘ilmüñ kıymeti lâ-yuhşâ vü lâ-yu‘ addur. Ve cemî‘ eşyâ ‘ilme menû‘ ve ‘ilm esîr-i rây ü tedbîr ve ‘aql ile tevemândur. Cānib-i Hâķ’ dan ‘aql virilene hayr-ı keşîr daği virilmişdür (56a).

Eserin 56a-62b yaprakları arasında “Bāb-ı Sābi‘ Na‘t-ı Nisā ve Hayr u Şerleri Zikrindedür” başlığıyla son bölüm olan yedinci bāb yer almaktadır. Bu bölümde evlenilecek kadında aranması gereken vasıflar, kadınların özellikleri, dindar kadınla evlenmenin faydaları, kadının iffeti, karı ve kocanın birbirleri üzerindeki hakları vb. konular ele alınmaktadır.

Eserin yazarı, dininin selameti ve işlerinin iyi gitmesi amacıyla evlenmek isteyen kişilerin güzel bir kadın bulamamaları durumunda dindar olanı tercih etmeleri gerektiğini şöyle ifade eder:

Her kim şalāh-ı dîn ve tedbîr-i dünyâyı murād idinüb te’ehhül itmege zen-i hüsna bulmazsa zen-i şāliha vü dîniyyeye tālîb olsun ki hayr u bereketdür. Diyānet geldikde māl ü menāl ikbāl ider. Zîrā edebi olmayan zenüñ aşlı vü bereketi olmaz. Ammā diyānet bereketiyle her hayr vücūda gelür (56a-56b) ... Zen-i şālihayā tālîb olub şît ü mālā rāğîb olmamağ gerek. Zîrā māl vebāl olur ve zen mu‘î‘a olub fermān-ber olmaz. Ve te’ehhül-i zen taleb itdikde bülûğ-i şehvete istememek gerek. (57a).

Bu cümlelerden sonra dindar kadınla evlenmenin faydalarıyla alakalı hikâyeler anlatılmaktadır.

58b-59b yaprakları arasında “Zîkr-i ‘Ādet-i Zenān” başlığı altında kadınlar, huy ve davranışları bakımından on sınıfa ayrılmakta ve devamında bunların her birinde bazı hayvan sıfatlarına benzer sıfatların mevcut olduğu vurgulanmaktadır. Yazar bu izahlarından sonra evlenmek için dindar kadının daha faziletli olduğunu belirtir.

Son bābda kadının namahrem birisiyle konuşma ve görüşme âdâbının nasıl olması gerektiği şöyle açıklanır:

Merd-i ecnebî zen-i ecnebiyyenüñ âvāzın istimā‘ itmek cāyiz degildür. Eger bir merd-i ecnebî bir hāne bābın dağğ iderse zen cevāb virmek ve mülāyim ü sühület ile söylemek hēlāl degildür. Zîrā kulüb-ı ricāl āvāza ve şavta ta‘alluğ

ider. Ve eger zen be-her-hâl cevâb virmek lâzım gelürse zen barmağını ağzına vaz' idüb cevâb vire. Tâ kim âvâzı 'acâyiz şavtına müşâbih ola. Ve zenân merdân-ı ecânibe nazâr eylemek câyiz degildir (60a).

Yazar, bu görüşüne delil olarak Hazret-i Peygamber ile Hazret-i Ayşe arasında yaşanan şu hadiseyi gösterir:

Resûlullâh şallallâhu 'aleyhi ve's-sellem 'Āyşe radıyallâhu 'anhâ hânesine dâhîl olub 'Abdullâh İbn-i Ümmü Mektûm nisâ ile oturur gördi. Yâ 'Āyşe zenân nâ-mağrem ile oturmak helâl degildir diyü buyurdu. 'Āyşe yâ Resûlullâh nâ-binâ kimesnedür didi. Hâzret eger seni ol görmezse sen anı görürsin didi (60a).

Bu olay nakledildikten sonra karı ve kocanın birbirleri üzerindeki hakları, birbirlerine nasıl davranmaları gerektiği gibi hususlar üzerinde durulur:

... merdân haqq-ı zenânı edâ idüb vech-i teraħħum ile hıfz idüb ihsân ü müdârâ lâzımdur. Eger şevher zenine müşfik ü rahîm olmak dilerse zenün aħvâlinde ba' zı eşyâ zıkr idüb elünle inşâf idüb dâ'imâ gönlin ele alub hâtır-ı perişânın cem' itmek gerek. Zîrâ zenün talâka tākati yoğdur merd kâdirdür. Zen şevherün izni yoğ iken bir nesne almağa kâdir degil merd kâdirdür. Ve mādâm ki zen merd hibâlinde ola bir şevher almağa mecâli yoğdur şevher üzerine bir te'ehhüle daği kâdirdür. Ve zen şevherinün icâzeti yoğ iken hânedan bir âdem birün olmak câyiz degildir merd kâdirdür. Ve zen 'uryân olmak mümkün degildir şevher anı 'arî vü berî ider. Ve zen şevherinden havf ider merd zenden havf itmez. Ve zen şevherün her hâline kâni'a olur ve merd cemî' aħvâlinde birine râzı olmaz. Ve zen şevher için peder ü mâder ve cemî' eğârîbinden müfârakat ider ve merd birinden müfârık olmaz. Ve merd zeninden ğayrı civârîye taħaşşuş ider ve zenini muħkem setr ider. Ve zen dâ'imâ şevhere hîdmet ider ve merd zene hîdmet itmez. Ve merd marîz olduğda zen mağrûrın şarf idüb nefsinin telef ider ammâ zen ölürse daği ğam ü elem ve hüzün ü mâtem çekmez. Pes bu vücûh ile 'uğalâ ruhamâ-i nisâ olub zulm ü cevr itmemek gerek. Zîrâ zenân esîrân-ı merdândur. Nisânun naqş-ı 'uğûlından zevi'l-'uğûl medâr itmek münâsibdür. 'Uğûl-ı zenân noqşân olduğı sebebdan erleriyle merdâna tedebbür eylemek câyiz degildir. Ve aħvâl-i nâkışân-ı 'uğâlâ iltifât itmemek gerek. Her kim zenân arasına i'timâd idüb meşveretleriyle tedbîr iderse kesr ü ğasr eylemek muğarrerdür (61a-61b).

Yazar, insan neslinin devamının kadınla sağlandığını, söyleyerek eserin yedinci ve son bölümünü de bitirmektedir.

Eserin herhangi bir yerinde Âdâbü'l-Mülûk'ün kim tarafından tercüme edildiğine dair bir bilgi mevcut değildir. Eserin 62b yaprağında yer alan “Temme Kitābu Âdâbü'l-Mülûk ‘an yed-i ađ‘afu’l-‘ibādü'l-ma‘būd Şâlih bin ‘Abdülkerîm bin Şâlih ‘afâ ‘anhüm el-‘afvü’l-Vedūd fî evāsıṭ-ı şehri zî'l-ka‘detü’ş-şerîfe li-sene seb‘a ‘aşere ve mi’ e ve elf min hicreti men lehu’l-‘izze ve’ş-şeref.” bilgilerinden hareketle isminin Âdâbü'l-Mülûk olduğu ve Sâlih bin Abdülkerîm bin Sâlih tarafından H.1117/M.1706 yılında istinsâh edildiği anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin (2009). Siyâsetnâme. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, Türkiye Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları. s. 304-306.
- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin (2004). Siyâsetnâmeler'in Klasik Kaynakları. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Eskişehir: osmangazi Üniversitesi Yayınları. C. 5, S:2, s. 1-22.
- Altay Ahmet (2011). Klâsik Dönem Osmanlı Siyasetnâme Geleneğine Genel Bir Bakış. *Turkish Studies*, Volume 6/3, Summer.
- Avcı Casim (2006). Nasihatü'l-Mülûk. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 32. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 411.
- Coşar Asiye Mevhibe (2012). *Abdüsselâm El-Amasî Tuhfetü'l-Ümerâ ve Minhatü'l-Vüzerâ (Siyaset Ahlâkı)*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Çolak Orhan M. (2003). İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Siyasetnâmeler Bibliyografyası. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 1, S:2, s. 339-378.
- Kaçar, Mücahit (2012). *İbn-i Fîrûz Gurretü'l-Beyzâ (Adaletin Aydınlığında) İnceleme-Metin-Tıpkıbasım*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Levend, Agâh Sırrı (1963). Siyasetnâmeler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara.
- Uğur, Ahmet (tarihsiz). Osmanlı Siyâsetnâmeleri. Kayseri: Kùltür ve Sanat Yayınları.
- Yazar, Sadık (2011). Gazzâlî'nin XIII-XIX. Yüzyıllar Arasında Batı Türkçesinde Tercüme Edilen Eserleri. *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C. 16, S. 31/2, s. 67-156.
- Yılmaz, Coşkun (1994). Siyasetnâmelere Göre XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda İktisadi Düşünce, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

**İmam Gazzâlî'nin Nasîhatü'l-Mülûk Adlı Eserinin
Türkçe Bir Tercümesi: Âdâbü'l-Mülûk**

Ahmet AKDAĞ

Özet

Devlet adamlarında bulunması gereken özellikler, bu kişilerin devlet yönetiminde nasıl bir yol izlemeleri gerektiği, bunların halk ile olan münasebetleri gibi hususları ele alan siyasetnâmeler, aynı zamanda ideal bir devlet adamı portresinin çizildiği kaynaklardır. Bu eserler vasıtasıyla yöneticiler, hem kendi eksikliklerini giderme hem de halkın gözünden kendilerini seyretme imkânı elde ederler.

İmam Gazzâlî tarafından Farsça olarak yazılan ve daha sonra Arapça ve Türkçeye tercüme edilen Nasîhatü'l-Mülûk, siyasetnâme türünün yetkin eserleri arasında yer alır. Gazzâlî'nin bu eserinin Türkçe tercümelerinden birisi de Âdâbü'l-Mülûk'tur. Tespit edilen tek nüshası Manchester'deki John Rylands Kütüphanesi 73 numarada kayıtlı eserin 1b-62b sayfaları arasında bulunan Âdâbü'l-Mülûk'un mütercimi ve tercüme tarihi belli değildir. Eserin sebab-i kitâb bölümünde Sultan II. Selim döneminde tercüme edildiği belirtilmektedir. Bu çalışmada Nasîhatü'l-Mülûk'un Türkçe tercümelerinden biri olan Âdâbü'l-Mülûk'un tanıtımı yapılacaktır. Çalışmada eserin her bölümüyle ilgili mümkün olduğu kadar metinden geniş alıntılara başvurulmuş ve bu sayede eserin içeriğinin daha kapsamlı olarak verilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gazzâlî, Nasîhatü'l-Mülûk, siyasetnâme, Âdâbü'l-Mülûk, tercüme.

**A Turkish translation of İmam Gazzâlî's
Nasîhatü'l-Mülûk: Âdâbü'l-Mülûk**

Ahmet AKDAĞ

Abstract

Political treatises, dealing with necessary features of statesman like sultans, viziers, governors, the ways of government these individuals should follow, their correspondence with their people and so on are at the same time important sources drawing a portrait of an ideal statesman. Through these works the governors gain the opportunity to observe themselves from the eyes of their people and to overcome their deficiencies. İmam Gazzâlî's Nasîhatü'l-Mülûk, originally written in Persian and later translated into Arabic and Turkish, is among competent works of such political treatises. One of Turkish translations of Gazzâlî's work is Âdâbü'l-Mülûk. The only copy of Âdâbü'l-Mülûk is found at John Rylands Library in Manchester (registered as no:73 pages 1b-62b) and its translator and the date of translation is unknown. In the aim of the book section its mentioned that the book is translated during the reign of Sultan II. Selim. In this paper, Âdâbü'l-Mülûk, a Turkish translation of Nasîhatü'l-Mülûk will be introduced. Extensive quotations are given in the text in order to present the content of the book more comprehensively.

Keywords: Gazzâlî, Nasîhatü'l-Mülûk, political treatise, Âdâbü'l-Mülûk, translation.

Sosyal Haydut Kuramı Bağlamında “İslamoğlu”*

Hüseyin ÖZCAN**

Bilal ERGİN***

Giriş

Asıl adı Mustafa olan İslamoğlu takriben 1827 yılında Kütahya Simav’a bağlı Şaphane nahi-yesinde doğmuştur. Babası bölgenin ileri gelenlerinden Mehmet Ağa’dır. Mehmet Ağa’nın ekonomik durumu, Osmanlının o dönemde yaşadığı siyasî ve malî sıkıntılar nedeniyle artan vergilerin ve mültezimlerin zulme varan keyfî uygulamaları sonucunda bozulmuş, birçok insan gibi o da vergisini ödeyemez duruma düşmüştür.

İslamoğlu, eğitimini Şaphane Medresesinde yapmıştır. Hem hafız hem de çok iyi saz çalıp şiir söyleyen bir ozan olan İslamoğlu, on yedi yaşına geldiğinde kendini, adını tarihe yazdıran olayların içinde bulur. İki iltizam memurunun babasından zorla vergi istemesi ve kendisinin “ambarlarda bir şey kalmadı.” diyerek buna itiraz etmesi üzerine çıkan tartışmada Mustafa, bu iki memuru öldürür ve 1844’lerde dağa çıkar. Bu tarihten itibaren onun haydutluk ve eşkıyalık dönemi de fiilen başlamış olur. Kendisini fakir halkın yanında konumlandıran Mustafa İslamoğlu, bu yüzden haksız yollardan zengin olanların ve halka zorbalık yapanların hem korkusu hem de düşmanı haline gelir. 1850-1865 yılları arasında şöhretinin zirvesine çıkan İslamoğlu, bu arada Yörük kızı Ayşe’yi, onun

---

* International Burch University, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina tarafından 23 Mayıs 2014’te düzenlenen Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr. Fatih Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/Türkiye, hozcan@fatih.edu.tr

*** Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul/Türkiye

da rızasını alarak kaçırdığı için hem devletin hem de kızın babasının gazabına uğrayacak; babası kızının intikamını almak devlet de İslamoğlu’nu uzun zamandır yakalayamadığından kaybettiği itibarını yeniden geri kazanmak maksadıyla başına ödül koyacaktır. Bir heybe dolusu altından ibaret bu ödülü almak isteyen yakın arkadaşlarından biri 1865/1866 yılında Orhanlar’da onu kurşunlar. Yaralı olarak bölgedeki üç çatal ağacına kadar giden ve burada ceviz ağacına yaslanmış halde ruhunu teslim eden İslamoğlu’nun cenazesi, askerler tarafından üç gün sonra ele geçirilir. Öldüğünden emin olamayan 300’ü atlı 500 asker, onun cesedine yanaşmak için cesaretlerini ancak üç günde toplayacaklar ve başını gövdesinden ayırıp devlet idaresine güç bela teslim edeceklerdir.

Eşkîyalık

Eşkîyalık; tarih araştırmacıları, halkbilimciler ve romancılar tarafından öteden beri ilgi duyulan ve üzerine çalışmalar yapılan bir konu olmuştur. Eşkîya hikâyeleri sözlü ve yazılı anlatılarda, destanlarda, şiirlerde ve farklı anlatı türlerinde işlenmiş ve halkın belleğinde yer etmiştir. Bu yönüyle gerek dünya edebiyatında gerekse Türk edebiyatında eşkîyalık temasının yaygın olarak işlendiğini söyleyebiliriz. Atçalı Kel Mehmet, Köroğlu, Kamalı Zeybek, Dadaloğlu, Yalnız Efe, Hekimoğlu İsmail, Pir Sultan Abdal, Çakıcı Mehmet Efe, Yörük Efe ve Sarı Zeybek gibi anlatılar, Türk halk edebiyatının bu konudaki en tanınmış örneklerindedir.

Eşkîyalık, genelde olumlu ve olumsuz olmak üzere iki bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Bunlardan ilki, eşkîyalığı yücelten, bir tür direniş olarak gören, toplum ve halk adına haklı bir hareket gibi kabul eden romantik görüş; ikincisi ise eşkîyalığı; devletin çatısı altında, devlete rağmen hareket eden, halkla çatışan ve devletten ziyade halka zarar veren kişi ve grupların yasadışı hareketi olarak kabul eden görüştür (Gözütok 2011: 2).

Romantik görüşü savunan en etkili isim İngiliz tarihçi Hobsbawm, *Eşkîyalar* adlı eserinde, eşkîya olgusunu sosyal tarih araştırmaları çerçevesinde ele almış ve “toplumsal eşkîyalık” kavramını ortaya atmıştır. Hobsbawm’a göre toplumsal eşkîyalık, tarihte yer bulmuş en evrensel ve tek biçimli bir olgudur.

Toplumsal eşkiya ise, bürokrat ve devlet tarafından suçlu sayılan; fakat *köylü toplumu* arasında yaşayan ve köylüler tarafından kahraman, yenilmez, intikam alıcı, adalet için savaşan, bazen de  zg rl g n lideri olarak görülen ve her koşulda saygı duyulan, yardım edilen ve desteklenen kanun kaçağı köylülerdir. Yazara göre toplumsal eşkiyanın, kendi bölgesinde ya da diğer bölgelerde yaşayan halkın, köylünün hasadını alıp kaçması asla söz konusu değildir. Hobsbawm, daha çok kır hayatının getirdiği koşullarda türeyen *soylu eşkiyalığı*, bu açıdan, şehrin sosyal yapısı içinde biçimlenen uyuşturucu ticareti, hırsızlık, kara para aklama ve gangsterlik gibi yasa dışı faaliyetlerden de ayrı tutmuştur. (akt. Gözütok 2011: 2).

Köylü eşkiyaların ezilmiş ve fakir bırakılmış halkı savunmak adına bozulmuş otoriteye karşı koyma refleksi, hem eşkiyaların ortaya çıkmasının zeminini hazırlamış hem de söz konusu kitleler tarafından bir kurtarıcı olarak görülmelerini sağlamıştır. Eşkiyalığı bu romantik bakışla değerlendiren başka bir araştırmacı da *Annales Ekolünün*  nl  isimlerinden Fernand Braudel'dir. Braudel, 2. *Felibe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* adlı bölgesel tarih çalışmasında eşkiyalığı; tarihin haklarında pek bilgi vermediği fakir/ezilenlerin yahut resm  tarih yazıcılığında seçkinlerin söz etmediği "k c k insan"ın, g cl lerin dikkatini çekme biçimi olarak yorumlarken eşkiyalığın temelinde yatan gerçek olgunun yoksulluk olduğunu öne sürer. Braudel'e göre, "Eskiyalık her şeyden önce, siyasal düzenin ve hatta toplumsal düzenin koruyucusu olduğu yerleşik devletlere karşı bir intikfamdır" ve "Efendiye karşı, onun aksak adaletine karşı intikam olan eşkiyalık hemen her yerde bir haksızlık d zelticisi olmuştur" (akt. Gözütok 2011 : 2).

Doğu Anadolu'daki eşkiya olgusu üzerine çalışma yapan İsmail Beşikçi ile Ege'deki eşkiyalık meselesini ele alan Sabri Yetkin'i de romantik grupta değerlendirmek mümkündür. *Beşikçi, Doğu Anadolu'nun Düzeni* adlı eserinde, bu bölgedeki eşkiya hareketlerini "ağalığın, baskıcı rolüne karşı ortaya çıkan bir direnme şekli" olarak kabul eder. Beşikçi'ye göre eşkiyalık, "halka karşı değil, halkı ezen ağalara ve her zaman ağalarla işbirliği yapmış ve onun çıkarlarını korumuş olan devlet bürokrasisine karşı" yapılmıştır (akt. Gözütok 2011 : 2)

Bu çalışmamızda İslamoğlu’ nu romantik bakış açısıyla incelemeyi doğru buluyoruz. Nitekim gerek yaptığımız görüşmelerde gerekse elde ettiğimiz bilgilerde halkın İslamoğlu’na eşkıya gözüyle bakmadığını söyleyebiliriz. İslamoğlu’ nun hikayesi yaşadığı coğrafyada bugün bile dilden dile dolaşmakta, hemen her düğünde İslamoğlu türküsü eşliğinde efe oyunları oynanmakta, Uşak örneğinde olduğu gibi adına merkezler kurulmakta, çeşitli sokak, mahalle ve yapılara ismi verilmektedir. Şaphane; Kütahya, Pazarlar, Orhanlar, Gediz, Simav, Uşak, Afyonkarahisar ve Kula’nın ortak halk kahramanı olan İslamoğlu, halk tarafından sevilen bir eşkıya tipidir. Hakkında akademik çalışmalar yapılmaması ve bölgenin eşrafı tarafından değerinin taktir edilmemesi yüzünden edebi muhitte tanınmamıştır.*

Osmanlılarda Eşkialık Hareketleri

Siyasî ve ekonomik çöküşlerin yaşandığı hemen her yerde, devlete veya onun bölgesel güçlerine karşı isyan etme, zor kullanarak başkalarının mallarına el koyma, insanların hayatlarına kastetme, halka ve devlete maddî-manevî zarar verme faaliyetleri görülmüştür. Bunlar kimi zaman merkezi otoriteyi zor duruma sokan toplu isyanlar kimi zaman da bölgesel eşkıyalıklar ve köylü haydutlar olarak ortaya çıkmıştır. Genel olarak soygun yapıp halkın malına ve canına kasteden, etrafı haraca kesen gruplar için İslâm tarihinde “yol kesen “ anlamında “harrâbe” veya “kuttâu’t – tarik” tabirleri kullanılmıştır. Osmanlılarda ise ikinci tabire rastlanmakla birlikte bu tip faaliyetlerde bulunanlara daha ziyade “şâki” ve bunun çoğulu olarak “eşkıya” denmiştir. Osmanlı kaynaklarında ayrıca “Celâli, eşirrâ, harami, haramzade, türedi, haydut (hayduk), uğru” kelimeleri de eşkıya karşılığı olarak kullanılmıştır. Fakat bu tanımlamalara rağmen eşkıyalık zaman zaman merkezî iktidarlara karşı halkın menfaatlerini savunma gibi bir mahiyet de kazanmış; bu şekliyle eşkıya reisleri büyük şöhrete ulaşmış, halk muhayyilesinde kahramanlık destanlarına konu olmuştur (İlgürel 1995:466,467).

Eşkialık, Osmanlıların da dâhil olduğu Akdeniz dünyasında XIV. yüzyıldan itibaren etkisini hissettirmeye başlamış, XVI. yüzyılda giderek

* İslamoğlu ile Bilal Ergin’in anne tarafından akrabalık bağı bulunmaktadır.

tırmanma eğilimi göstermiş ve nihayetinde, XVII. yüzyılda büyük bir problem haline gelmiştir. Akdeniz havzasındaki nüfus artışı, iktisadî zorluk, ticarî faaliyetlerin yoğunlaşması, halkın fakirleşmesi ve siyasî iktidarların zayıflaması bu süreci hızlandırmış ve sonuçta Osmanlı da bu çözülmeye kendini kurtaramamıştır (akt. Gözütok 2011: 2). XVI. yüzyılın ilk yarısında Anadolu’da bazı âsi gruplar bulunmakla birlikte bunlar daha ziyade küçük çeteler durumundaydı. Fakat Kanuni Sultan Süleyman’ın oğulları Şehzade Bayezid ve Selim’in mücadeleleri daha sonraki kargaşalara zemin hazırladı. Nitekim yüzyılın sonlarına doğru bozuk ekonomik ve siyasî şartların etkisiyle ortaya çıkan yersiz yurtsuz insanların ilk eşkıya gruplarını oluşturduğunu görüyoruz. Kaynaklarda “gurbet taifesi” veya “levendât” diye anılan bu küçük çeteler, Celâli adıyla bilinen büyük eşkıya topluluklarının habercisi oldular. Öte yandan kaynaklarda miktarları binlerle ifade edilen gruplara Celâlî veya Celâlî eşkıyası denildiği halde sekiz on kişilik küçük gruplar, genel olarak sadece eşkıya şeklinde adlandırıldı. XVI. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı genişlemesi durmuş, artık mevcut toprakları elde tutma endişesi başlamıştı. (İlgürel 1995) Genellikle eski bir devlet görevlisi, tımar sahibi veya yüksek rütbeli askerî idareci olan eşkıya liderleri daima devletin zayıf anını kollar, özellikle de savaş dönemlerinde ortaya çıkardı. Nitekim XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti’nin doğuda ve batıda iki cepheli bir savaş ortamı içinde bulunması eşkıyalığın ortaya çıkmasında önemli bir sebep oluşturacaktı.(İlgürel 1995)

Ege’de Eşkıyalık

İmparatorluk coğrafyasında, Ege Bölgesi, sosyal içerikli ayaklanmalara zemin olmuştur. Sosyal haydut olarak nitelendirdiğimiz Ege eşkıyalarının Anadolu’nun imparatorluk dönemindeki son yüzyıl içinde en fazla gelişmiş, tarımın en fazla ticarileşmiş, dolayısıyla toplumsal katmanlar arasında eşitsizliğin en fazla belirginleşmiş olduğu bu bölgede yaygınlaşması bir tesadüf değildir (Yetkin 2003:5).

Aydın ve civarının değişik bir eşkıya tipi de zeybeklerdir (İlgürel 1995: 468). Zeybek kelimesini sözlükler, Batı Anadolu’da özellikle dağlık yerlerde

yaşayan, iyi savaşçı, asayiş ve yolların muhafazasından sorumlu ücretli askerler olarak tanımlıyor. Zeybek kimdir, nasıl ortaya çıkmıştır, kökenleri nedir, eylemleri ve töreleri neye dayanır? Zeybekler en eski çağlardan beri çeşitli insan topluluklarına ait kültürel, sosyal ve etnik özellikleri birleştirip varlıklarını sürdüren eylem insanlarıdır (Yetkin 2003:53) Zeybekleri eylem adamı ve ücretli asker olarak tanımladığımızda, Celali isyanlarından itibaren ortaya çıkan bölükbaşlarının hemen hepsinin zeybek olduğu kendiliğinden anlaşılır (Uluçay 1968:13). Zeybeklerin paşa kapısında yaşadıkları, kapısız kalınca da yeni bir yere kapılanıncaya kadar dolaşıp eşkıyalık yaptıklarını biliyoruz. Bu durum, Batı Anadolu'da eşkıyaların yoğun oluşunun önemli nedenlerinin başında gelmektedir. XVIII. yüzyılda bölgede ayanlığın yükselmeye başlamasıyla kapısız kalan zeybekler, kır bekçiliği ve derbentçilik yaparak veya yol üzerindeki kahveleri işleterek geçimlerini sağlıyordu. Zeybekler özellikle İzmir, Afyon, Kuşadası, Manisa yolları üzerinde her biri diğerine birer saat uzaklıkta açtıkları kahvelerde, eşkıyalardan korumanın karşılığı olarak, tüccarların palamut, mazı, kök boya vb. eşyasından yük başına beşer para, üzüm, incir ve sair kuruyemiş, peynir, sadeyağ ve zeytinyağı yüklerinden aynen yarımşar kıyye, koyun ve keçi sürülerinden "geçit akçesi" namıyla beşer para, yolcuların her birinden kahve parası adı altında on beş-yirmi para alıyorlar ve böylece geçimlerini sağlıyorlardı (Uluçay 1955:26,27). Devlet; 1792, 1793 ve 1821 yıllarında çıkardığı fermanlarla bu kahvehaneleri kapatmaya çalışmışsa da Yeniçerilerle işbirliği içinde olanlara herhangi bir yaptırım uygulayamamıştır (Uluçay 1968:18). Fakat II. Mahmut devrinde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını müteakip çıkarılan bir fermanla bu kahvehaneler kapatılmış, geçimini buralardan sağlayan ve sayıları binlerle ifade edilen eli silahlı zeybekler açıkta kalmış ve sonuçta çoğu asker kaçağı olan bu insanlar, askere gitmek yerine dağa çıkmaya, eşkıyalığa başlamıştır. (Uluçay 1955: 26-37).

19. yüzyılın ortalarında Ege'de zeybeklerin dışında Rum çeteleri de büyük güce sahipti. Bu çetelerin en ünlüsü Katırcıyani çetesidir (Yetkin 2003:55). Bu çete halka zulmeden, insan kaçıran ve yüklü miktarda fidye alan bir oluşumdur.

Şaphaneli Mustafa İslamoğlu da Osmanlı'nın çöküş zamanı olarak tarif ettiğimiz; rüşvet, adam kayırma, haklıdan ziyade güçlünün hakim olduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır. Fakat İslamoğlu; yaşanan haksızlıklara, eşitsizliklere, zulümlere başkaldıran, zayıf ve haklı olanların yanında olan ve hayatı pahasına bunu sağlamaya çalışan bir tip olarak karşımıza çıkar. Bu özellikleriyle zeybekler ile aynı kategoride değerlendirilemeyecek bir sosyal haydut profili çizer. İslamoğlu'nun eşkıyalığı, Osmanlı'nın son dönemlerindeki sosyal, siyasî ve özellikle ekonomik problemlerin ve bunların çözümlenemeyişinin doğal bir sonucudur.

Sosyal Haydut ve İslamoğlu

Eric Hobsbawm, *Haydutlar* adlı kitabının, "Sosyal Haydutluk Nedir?" başlıklı ilk bölümünde sosyal haydunun ne olduğuna ilişkin düşüncelerini şu şekilde ifade eder:

Yasalara göre; saldırıp zor kullanarak soygun yapan bir çeteye dâhil herhangi bir kimse hayduttur: Şehirde sokak başlarında maaş kapıp kaçanlardan, resmen haydut olarak tanınmasalar da örgütlü asi ve gerillalara kadar... Sosyal haydutların ilginç yanı, toprak beyinin ve devletin suçlu gördüğü yasadışı köylüler olmalarına karşın, köylü toplum içinde barınmaları ve halk tarafından kahraman, savunucu, öç alıcı, adalet savaşçısı; hatta belki de özgürlük önderi ve her koşulda hayran kalınacak, yardım edilecek ve desteklenecek adamlar olarak düşünölmeleridir. (1990 : 9-10)

Hobsbawm'ın bu tanımı, geleneksel düzeni bozan güçlere karşı direnen sosyal haydutların köylü toplumunda nasıl algılandığı ve eylemlerinin nasıl değerlendirildiğini açıkça ortaya koyuyor. İdari karışıklıkların yaşandığı ve siyasî düzenin bozulduğu ortamlar haydutların eylemlerine zemin oluşturmuştur. Böyle durumlarda köylünün hayat standardındaki önemli düşüş ve köylü toplumunun hoşnutsuzluğu haydut faaliyetlerinin artışına imkân sağlar. Haydutları "sosyal" kılan en önemli özellik, halkın, bozulmaya başlayan geleneksel düzeni yeniden sağlama çabası ve bunun destekçisi olmasıdır. Genel anlamda haydutluğun algılanışı ve ortaya çıkma şartlarını değerlendiren Hobsbawm, erdemli soyguncu olarak tanımladığı haydutların toplumsal rolünü

ve köylülerle olan ilişkisine dair ortaya koydukları “imaj”larını dokuz maddede toplamıştır (Gür 2008: 3).

1. Kahraman, kanundışılığa işlediği bir suç sonucunda değil adaletsizliğin kurbanı olarak başlar. Resmi otoritelerce aranmasına rağmen onun yaptığı eylemler, halk kültüründe suç olarak değerlendirilmez.(Çobanoğlu 2010 : 213) Kayda geçmiş örneklerin çoğunda sosyal haydutların gerçekten de kriminal olmayan bir mücadeleyle, onur meselesiyle ya da kendilerinin ve yakınlarının haksızlık olarak algıladığı bir vakanın kurbanları olarak eylemlerine başladığı görülür (Hobsbawm 1990: 35) Şaphaneli Mustafa İslamoğlu'nun yaşadığı devir, Osmanlı'nın çöküş zamanına rastlar. Bu tarihlerde Osmanlı'nın tımar sistemi bozulmuş, kaybedilen savaşlardan dolayı vergiler katlanarak artmış ve halk fakir bir duruma düşmüştür. Bütün bunların üstüne bir de vergi memurlarının keyfi uygulamaları ve aç gözlülükler için içine girmiş, halkın elinde avucunda neredeyse hiçbir şey kalmamıştır. İslamoğlu, babasına zulmeden ve kanunsuz teklifte bulunan mültezimin tahsildarlarını öldürüp dağa çıkmak zorunda kalır. Eğer böyle bir durum olmasa medrese öğrencisi olan İslamoğlu'nun dağa çıkmak gibi bir düşüncesi de olmayacaktı.

2. Kahraman, yanlışlıkları düzeltir (Çobanoğlu 2010: 213). Hobsbawm'ın haklı olarak belirttiği gibi “Gerçek uygulama ne olursa olsun, haydutun adaletin temsilcisi; hatta ahlakın onarıcısı olarak düşünüldüğü ve onun da kendisine aynı gözle baktığı hakkın-da kuşku yoktur” (1990: 36). İslamoğlu, devrinde devletin merkezî otoritesi zayıfladığı için payitahttan uzak ve iltizam usulü toprakların bulunduğu şimdiki Ege Bölgesindeki haksızlıklarla mücadele etmiş, toprak ağası konumuna gelmiş zalim mültezimlerin haksız uygulamalarına karşı çıkmıştır.

3. Kahraman, zenginden alır; fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine verir (Çobanoğlu 2010: 213). Otoritelere karşı yoksul halkın desteğini elinde tutmak isteyen kahraman, halkın yaşam koşullarını iyileştirmek, toplumsal eşitsizliği gidermek ve kendine destek sağlamak için zenginlerden aldığı büyük bir kısmını fakirlere dağıtır (Hobsbawm 1990: 36). Benzer tutumun İslamoğlu

tarafından da benimsendiği görülür. Nitekim kapıdan giremediği zenginlerin hanelerine bacadan girdiği ve kendince uygun gördüğü adaletin tecellisine vesile olduğu anlatılacaktır (Recep Cebe*, kişisel görüşme, Aralık 2013).

4. Kahraman, meşru müdafaa ve intikam dışında asla adam öldürmez (obanoğlu 2010: 213). Sosyal haydutlar zenginden alır, yoksula yardım eder ve haksız yere kimseyi öldürmez. Keyfi şiddetten kaçınan sosyal haydutlar, nefsi müdafaa hakkına sonuna kadar bağlı kalır (Hobsbawm 1990: 38). İslamoğlu'nun da haksız yere insan öldürdüğü görülmemiştir. Hatta kendisini yakalamaya çalışan askerleri bile öldürmemiş, sadece halka zulmeden ve bunu durdurmak istediğinde kendisine silahla karşılık verenleri ldrmuştur.

5. Kahraman, eğer yaşarsa, halkının arasına saygıdeğer bir vatandaş ve hürmet gören bir birey olarak döner (obanoğlu 2010: 213). Sosyal haydut, halk tarafından suçlu olarak görülmediğine göre, kanunsuzluğu bıraktığında saygın bir insan olarak toplumun arasına katılmakta hiçbir güçlük çekmeyecektir. Zaten belgeler de bunu doğrulamaktadır. (Hobsbawm 1990: 38). İslamoğlu'nun eşkıyalığı hayatıyla birlikte sona ermiştir. Bu yüzden söz konusu tecrübeyi yaşamadığını biliyoruz. Hayatta olduğu süre içerisinde ise hep halkla i içe olduğunu söyleyebiliriz. Halktan herhangi biri şikayetini yahut sıkıntısını İslamoğlu'na her zaman iletme kolaylığını bulmuştur.

6. Kahraman, ona hayran halkı tarafından yardım görmüş ve desteklenmiştir (obanoğlu 2010: 213). Erdemli haydut, halk nezdinde "iyi, dürüst ve saygın" bir kahraman olarak algılanmaktadır. Halkın ona karşı hayranlık beslemesi gayet doğaldır. Dolayısıyla hayranlık duyduğu kahramanından yardım ve desteğini de esirgemeyeceği de açıktır (Hobsbawm 1990: 38). İslamoğlu'nun halk tarafından sevilmesi, saygı duyulması ve desteklenmesi de benzer bir doğallığın sonucunda gerçekleşmiştir.

7. Kahraman, halkın kendisine karşı resm kurumlarla işbirliğine girmemesi nedeniyle ancak toplum tarafından dışlanmış kişilerin kalleşlikleri, tuzakları veya ihanetleri sonucunda öldürülebilir (obanoğlu 2010: 213).

* Cifti, 1934 şaphane İnceğiz. İslamoğlu'nun torununun torunlarından. Okuma yazma bilmiyor.

İslamoğlu'nun ölümü de bu örnekle birebir örtüşmektedir. İslamoğlu, devletin askeri kuvvetlerinin bütün takip ve operasyonlarına rağmen ele geçirilemeyince en yakın arkadaşlarından birinin kurşunuyla öldürülmüştür.

8. Kahraman, en azından teorik olarak görülemez ve kolaylıkla ele geçirilemezdir (Ço-banoğlu 2010: 213). Her zaman halkın haydutlarının diğer desperadolar* gibi olmadı-ğına inanılır ve bu inanç, onların kendilerini köylü sınıfıyla özdeşleştirmesini kolaylaştırır. Kırlarda her zaman tanınmayacakları giysiler veya sıradan giysileriyle dolaşırlar. Kimse onları ele vermeyeceği ve sıradan insanlardan ayırt edilemez oldukları için, neredeyse görünmez kabul edilebilirler. Ayrıca halkın görüşüne göre sosyal hayduta kurşun işlemez. Bu bir açıdan haydutların kendi insanları arasında ve kendi topraklarında sahip olduğu güvenliği yansıtırken başka bir açıdan da halkın savunucusunun yenilemez olması dileğini ifade eder. Çünkü haydutun yenilgisi ve ölümü, halkın dolayısıyla umudun yenilgisidir. Kaldı ki haydutun kurşun işlemeziği yalnızca sembolik değil aynı zamanda büyü yardımıyla süren bir gerçekliktir (Hobsbawm 1990: 38). Anlatılanlara göre İslamoğlu çok dindar bir insanmış. Diğer canlıların bile hayat hakkına saygı gösterecek bir anlayışa sahip olan İslamoğlu, atlılar ve piyadeler tarafından çok yakın mesafeden takip edilirken önüne yemyeşil bir buğday tarlası çıktığında buğdaylara zarar gelmesin diye kendini gizlemek suretiyle tarlanın içinden kaçmak yerine farklı alternatifleri benimseyecektir (Recep Cebe, kişisel görüşme, Aralık 2013). Halk arasındaki inanışa göre İslamoğlu'na kurşun işlemezmiş. Onun bir gümüş kuşağı varmış. Atılan kurşunlar burada kalır ve İslamoğlu kuşağı silkeleyince kurşunların hepsi yere dökülmüş. Başka bir rivayette ise yıldırım düştüğü zaman onunla yeryüzüne metal parçası gibi bir şey düştüğü ve bunu bulup boynuna takan kişiye kurşun değmeyeceği inancının etkisi görülür. Buna göre İslamoğlu'na kurşun işlememesi, annesinin bu metal parçadan bulup onun boynuna asmasıyla ilişkilendirilmiştir (Hamide Erğin**, kişisel görüşme, Aralık 2013). Gerçekte ise İslamoğlu'nun kendince bulduğu pratik bir çözümü görmekteyiz. O, su

* İspanyolca “gözü dönmüş haydut” demektir.

** Ev Hanımı 1955 Gediz doğumlu. İslamoğlu'nun torunlarından. Okuma yazma bilmiyor.

geçirmeyen bir keçeden iki katlı bir elbise yaptırmış ve bu katların arasını da don yağı denilen et yağıyla doldurmuş. Doğal olarak kurşun birinci kattan geçse bile ikinci kata geldiğinde hızı kalmadığı için vucuduna işlemeyecektir.

9. Kahraman, kralın veya imparatorun dūřmanı değil; onların yerel despot idarecilerinin ve adaletsiz b¼rokratlarının dūřmanıdır (obanođlu 2010: 213). İslamoğlu devlete başkaldırmak amacıyla isyan etmemiş, b¼lgede halka zulmeden m¼ltezimlere ve onların adamlarına karşı geldiği için dađa çıkmıştır. İslamoğlu'nun eşkıyalığı b¼lgede kanunsuz iř yapan ve haksız kazanç elde eden kişilere y¼neliktir. Onun içinde bulunduğu şartlar, kendisinin devlet dūřmanı olduğu algısına yol açmıştır.

Y¼rede İslamoğlu İçin Yakılan ve S¼ylenen T¼rk¼ler

İslamoğlu hakkında yakılmış ve halen d¼đ¼nlerde s¼ylenip zeybek oyunu oynanan değişik s¼zlere sahip t¼rk¼ler vardır. Orijinal olduğunu dūř¼nd¼đ¼m¼z İslamoğlu t¼rk¼s¼n¼n metni aşağıda verilmiştir:

İslamoğlu T¼rk¼s¼ 1

İslamoğlu derler benim adımı
Yiyen bilir ince bıağımın tadını
Yaman olur şaphanenin adamı
Nolaydın da keşke teslim olaydın
Konak avlusuna kendin varaydın

şaphane dağını duman b¼r¼d¼
¼y¼z atlı beřy¼z yaya y¼r¼d¼
Can Mustafam şu d¼nyada bir idi
Nolaydın da keşke teslim olaydın

İslamoğlu Orhanlara yaslanır
Yağar yağmur al cepkeni ıslanır
Deli g¼n¼l bir g¼n olur uslanır
Nolaydın da keşke teslim olaydın

İslamoğlu derler benim bir adım
Düşmandan öç almak idi muradım
Tavlada bağlandı kaldı kır atım
Nolaydın da keşke teslim olaydın

İslamoğlu inip gelir enişten
Her yanları görünmüyor gümüştən
Mevlam kurtarsın seni bu işten
Nolaydın da keşke teslim olaydın

İslamoğlu Türküsü 2

Güvendim, sığındım ulu Mevla'ya
Avımın izinden geldim Kula'ya
Hiç düşmeden bir kazaya belaya
Hak ettim, hakkı alır giderim

Dini ayrı olan giyiyor kürkü,
Çekmişim kürklüden sarıyı kırkı,
Enayi sanmasın Türkoğlu Türk'ü
Kuşatmayı savıp, delip giderim!

Gün olur nasibin gelir yanına,
Gün olur gidersin nasip yanına
Bazı da mal olur tatlı canına
Kurtardım yakayı dolup giderim.

Ey dereler, ey tepeler, dinleyin
Şu sazımın dillerinden anlayın
Anlayın da inim inim inleyin
Sorkun Dağlarına dalıp giderim.

Şaphane yolunda koptu kıyamet,
Üç kızım var, Allahıma emanet”

İslamoğlu Türküsü 3

İslamoğlu Kale Yapar Taşınan
Afyon-Ahmet Sivritepe-Ankara Devlet Konservatuarı

İslamoğlu da kale de yapar taşınan da
Gözlerim doldu al ganınan yaşınan
Nere gidem bu talihsiz başınan
Eyvahlar da olsun saçlı da doru doru şanına
Beş yüz altın yakışır senin yiğit şanına

Tümsek çam üstünde leylek yuvası
Ah gine yeşillendi de Afyon'un Ova' sı
Nettim sana da dininden bulası da
Eyvahlar da olsun saçlı da doru doru şanına
Beş yüz altın yakışır senin yiğit şanına

İslamoğlu Türküsü 4

İslam da oğlu efeler de derler benim şanıma
Beş yüz atlı gelemiyor hayda, efem de yanıma
İslam oğlu efelerde kale yapar taş ile
Gözlerim boyandı al kanlara yaş ile

İslamoğlu efelerde gelir inişten
Her yanları görünmüyor efemin de gümüştten
Hayda efemde Allah'ına kurban olayım
Sen sallan dur boylarına bakayım

Sonuç

Köy eşkıyası olan sosyal haydutlar, yaşadığı dönemin ekonomik ve siyasî yönden bozuk olduğu ortamlarda halka zulmeden bölgesel yöneticilere tepki olarak ortaya çıkmıştır. Sosyal haydutlardan kimi isteyerek kimi de istemeyerek dağa çıkmıştır. Bu eşkıyaların bir kısmı devletle anlaşma yapıp bir kahraman olarak tekrar halkın içine dönmüş, bir kısmı ise ya yarenlerinden birinin ihaneti ya da köylülerin ihbarı sonucu öldürülmüştür. Bu kahraman tiplerinin Anadolu coğrafyasında varlığını devlete rağmen sürdürenine ise rastlanmamıştır.

İslamoğlu da eşkıyalığa isteyerek başlamamış, şartların gereği olarak başlamak zorunda kal-mıştır. Yaşadığı süre içinde ise sadece yolsuzların yolunu kesmiş ve onlarla mücadele etmiş, halka her zaman iyi davranmaya çalışmış ve kısa sürede halkın gönlünde taht kurmuştur. Diğer sosyal haydut örneklerinde de gördüğümüz gibi aç gözlülüğün getirdiği bir ihanet sonucu öldürülmüştür.

Toplum belleğinde yaşayan ve zulme isyan şeklinde ortaya çıkan İslamoğlu ve benzeri şahsi-yetlerin tespit edilmesi, bunların şahsında oluşturulan türkü, efsane vb. unsurların derlenmesi, sonrasında bu malzemelerin günümüz nesline uygulamalı halkbilim bağlamında televizyon, sinema, tiyatro gibi icra ortamlarına aktarılması ithal kültürlerin kahramanlarına ve küreselleşmenin neden olduğu tehditlere karşı yararlı olacaktır.

Kaynaklar

- Çobanoğlu, Ö (2010). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gözütok, T. (2011). Eşkıyalık ve Çakırcalı Mehmet Efe'nin Türk Edebiyatına İz Düşümü. *Türkbilig*, Sayı 21, s. 49- 72.
- Gür, N. (2008). Sosyal Haydut Düzleminde Halk Kahramanı Statüsüne Bir Yükseliş: Köroğlu ve Sergüzeşti. *Milli Folklor*. Yıl 20 Sayı 79. s. 45-49.
- Hobsbawm, E. (1990). *Haydutlar*. Çeviren: Fatma Taşkent. İstanbul : Logos Yayınları.
- İlgürel, M. (1995). Osmanlılarda Eşkıyalık Hareketleri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 11, s 466-468. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uluçay, Ç. (1968). *Atçalı Kel Mehmet*. İstanbul: AS Matbaası.
- Uluçay, Ç. (1955). *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*. İstanbul: Berksoy Basımevi.
- Yetkin, S. (2003). *Ege'de Eşkıyalar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Sosyal Haydut Kuramı Bağlamında “İslamoğlu”

Hüseyin ÖZCAN

Bilal ERGİN

Özet

Bu çalışmada halka göre bir kahraman, otoriteye göre ise azılı bir eşkıya olan İslamoğlu, Eric Hobsbawn'ın “Sosyal Haydut veya Halk Kahramanı Kalıbı” kuramına göre incelenmiştir. Asıl adı Mustafa olan İslamoğlu ekibi ile birlikte Kütahya, Afyon, Uşak ve Aydın gibi beldeleri kasıp kavuran ve bir eşkıya olarak tanınmaktadır. Çok güzel cura çaldığı bilinmektedir. Zengin kervanlarını, ağa konaklarını, çiftlikleri basarak elde ettiği ganimetin bir bölümünü dağıtmakta, düşkünlere yardım etmekle tanınmaktadır. Bu bağlamda geçmişten günü-müze eşkıyalık hareketleri hakkında bilgi verilmiş ve bu hareketlerin içinde yaşadığı devletin ve milletin nezdinde nasıl bir karşılık bulduğu irdelenmiştir. Ege yöresinde adına izafe edilen “İslamoğlu Zeybeği” de yaygın olarak icra edilmektedir. Çalışmada bu eşkıyaların özellikle de İslamoğlu'nun neden halk katında isyancı değil de kahraman olarak görüldüğü, halkın nazarında kahramanlık sürecine gelme süreci sosyal haydut kuramı bağlamında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eşkıya, eşkıyalık, sosyal haydut, Osmanlıda eşkıya, İslamoğlu.

In The Context Of A Social Bandit “İslamoğlu”

Hüseyin ÖZCAN

Bilal ERGİN

Abstract

Social bandit or social crime is a term invented by the historian Eric Hobsbawm in his 1959 book *Primitive Rebels*, a study of popular forms of resistance that also incorporate behavior characterized by law as illegal. In this study, a hero in the ring, according to the authority which a notorious bandit İslamoğlu, Eric Hobsbawm's “Social Bandits or the People's Heroes Pattern” were analyzed according to the theory. In this context, moving from past to present given information about banditry and this act of the state where they live in and how to get a response in the eyes of the nation were discussed. Also İslamoğlu these thugs, especially on the floor of the reasons people are not rebels was seen as a hero were explained.

Keywords: Bandit, banditry, social bandit, bandit in the Ottoman Empire, Islamoglu.

Retorik ve İletişim

İsa KAYAALP*

Giriş

Yunanca rhētōr (ῥήτωρ) “hatip”, erō (ἐρῶ) “konuşmak” kelimelerinden oluşan rhētorikos (ῥητορικός) (hitabet, söylev), “güzel söz söyleme, hitabet sanatı, belâgat” anlamına gelir. Bir ikna yöntemi olarak bilinen retorik, ilk olarak Antik Yunan’da Sokrat (m.ö. 469 - 399) ve etrafındakiler tarafından kullanılmıştır. Yazılı metinlerdeki ilk örneği Platon’un (m.ö. 427-347) Gorgias adlı kitabında görülen retorik, sonraları sofistlerin ikna yöntemini ifade eden bir anlama kavuşmuş ve Aristo’nun (m.ö. 384 - 322) *Rhetorique* adlı eserinden itibaren bir disiplin haline gelmiştir. (Çelgin 1993)

Türkçede retorik ve retorikle ilgili kelimelerin yerine daha çok “etkili söz söyleme” anlamına gelen Arapça belâgat terimi kullanılmıştır. “Anlamı, nuhabına veciz bir şekilde iletme sanatı” şeklinde tarif edilen belâgatın edebiyattaki kullanımı ise, “sözün ortama uygunluğu” anlamına gelen meânî, “sözü âçık bir şekilde ifade etme” anlamına gelen beyân ve “sözü süsleme” anlamına gelen bedî’ kavramları ile iç içe geçmiş durumdadır. İslâm dünyasında belâgatın bir disiplin olarak ortaya çıkması, Kur’ân-ı Kerim’in daha iyi anlaşılması amacına yönelik bu çalışmalarla birlikte başlamıştır. Daha çok Arapça merkezli bu çalışmaların ilk dönemlerden itibaren özellikle tefsir alanındaki eserlerle birlikte oluştuğu görülür. Bu yönüyle Zemahşeri’nin (ö. 538 / 1144) *Esâsü’l-Belâga* adlı kitabı, Türk bilgini Ebû Yâkub Sekkâkî’nin (ö. 626 / 1229) üçüncü bölümünü belâgata ayırdığı *Miftâhu’l-ulûm*

---

* Yard. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Uzunköprü Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü - Edirne/Türkiye, kayaalpisa@hotmail.com

isimli eseri ve bu eserin şerhlerinden biri olan Taftâzânî'nin (ö. 792 / 1390) *El-Mutavvel*'i İslam dünyasındaki ilk çalışmalardan kabul edilir. (Belâgat 1977)

Türkçenin de bir belâgatı olabileceği düşüncesi ise ilk defa II. Mahmut döneminde dile getirilmişse de Ahmet Cevdet Paşa'nın, Arapçanın belâgat sistemini esas alarak hazırladığı, *Belâgat-ı Osmâniyye*'sine kadar bu sahada somut bir eser ortaya konulamamıştır.

Retoriğin olabilmesi için hatip (konuşan), hedef kitle (dinleyici) ve dil olmak üzere üç unsur gereklidir. Edebiyattan siyasette, bilimden bilim dışı akıl yürütmelere, fikir üretmekten güzel konuşmaya kadar hayatın her alanında etkisini gördüğümüz retorik, doğal olarak iletişim sayesinde ortaya çıkmaktadır.

Sözlüklerde iletişim, “karşılıklı olarak iletme işi; duygu, düşünce ve isteklerin her türlü araçla başkalarına iletilme işi; haberleşme; bildirişim; komünikasyon; konuşma veya yazma ile bilgi veren ile dinleyici veya okuyucu arasında oluşan bilgi aktarımı; haberleşme araçlarından yararlanılarak sağlanan bilgi alışverişi; bildirişim; haberleşme; komünikasyon, kişiler arasında yakınlaşma ve anlaşma doğuran konuşma ve yakın ilişki; diyalog; hayvanlar arasında davranışlarla belli edilen işaretleşme işi” şeklinde açıklanmaktadır.

Tanımlardan da anlaşılacağı gibi iletişim “karşılıklı” olarak gerçekleştiğinden “paylaşım” esastır. Doğası gereği “bilgi” paylaşımını ifade eden iletişim yine tabii olarak “teпки”yi gerekli görür. Aksi halde tek yönlü bilgi iletimi yani “tâlimat vermek” şeklinde gerçekleştirilen eylem sözkonusu olacaktır ki buna “iletişim” değil “enformasyon” denir (Dökmen 2004: 20).

Sözlükte “iletişim” anlamında kullanılan kominikasyon (communication), Türkçede yeni olmasına rağmen yaygınlık kazanmış bir kavramdır. Yine “muhasabe, münâkale, mükâleme, irtibat, ulaştırma, haberleşme, iletim, iletişim.” gibi kavramlar da kominikasyon manasında kullanılır. Latincesi “communicationem” olan kelime, “communicare” fiilinden türetilmiş eylem anlatan bir isimdir. “Communicare” fiili ise “communis”ten türetilmiştir. Latince “com” “birlikte”; “munis” ise “zorunluluk altında” anlamlarına gelir. “Communis” “zorunluluk altında” ya da “zorunlu olarak birlikte olma”yı anlatmaktadır. Aynı kökten gelen

“communus” kavramı ise “birleşip tek olmak” demektir. Türkçede kullanılan komünikasyon, komünite, komün, komünist, komünizm kavramlarının türetildiği ana sözcük İngilizcedeki “commun” kelimesidir. Bu kelime, kullanımına göre “genel, ortak, âdi, bayağı, kaba” vb. anlamlara gelir.

Tarihî gelişime paralel olarak değişik anlamlar kazanan ve XIV. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanan community (komünite) kelimesi, “insanların bir araya gelerek oluşturduğu örgütlü bir yapı”yı anlatmaktaydı. Bu kelime Türkçede “cemaat, cemiyet, ahali, kavim, halk, amme” vb. kelimelerle karşlanır. Toplumbiliminde ise komünite olarak kullanılmaktadır. “Communicase” (communicate “komünike etmek”) “çoğunluk için commun yapmak” ya da “çoğunluğa genellemek, herkesin yararlanmasını sağlamak, herkese pay vermek” anlamlarına gelmektedir.

XV. yüzyılda komünikasyon kelimesi, “herhangi bir şeyi çoğunluğa yaymak” anlamında kullanılıyordu. Özellikle “komünikasyon yolları” ifadesi, yayma eyleminin vurgulandığı bir tamlamadır. “Yollar” aracılığı ile herhangi bir yerde yapılan üretimi her tarafa yayabilme, bir yerde yetişen ürünleri başka yerlere de götürebilme imkânı doğmuştu. Kara, deniz ve demir yollarının geliştiği dönemlerde komünikasyon, bu fiziksel kolaylıkları anlatan bir kavram olarak kullanılmaktaydı.

XVII. yüzyılda Britanya’da sivil savaş sırasında Meclis Ordusu’nun erleri, “commun soldiers” şeklinde adlandırmayı reddedip özel asker olduklarının belirtilmesini istemişlerdi. Bu sebeple bir bayrağa bağlı toplumlardan oluşan devletin ortaya çıkması amacıyla yapılan savaşta görev almışlardı. The commons, yani “herkes için” savaşıyorlardı ve bu savaşla “commonwealth”i kuracaklardı. Avrupa Birliği’nin temelini oluşturan “ortak pazar” (common market) düşünce ve eylemine ad olmasında da görüldüğu gibi “common” bir “paylaşım eylemi”ni de içermektedir.

İletişim kavramı, kendi içinde “yayma, yayılma” eylemini kapsamaktadır. “Yayımlama”nın Batı dillerindeki karşılığı “transmission”dur. “Yayım aracı”na da “transmitter” denmektedir. Her iki kelimedede ortak olan “trans” kelimesi “herhangi

bir şeyi geçirmek, bir yere ulaştırmak” anlamına gelir. Mission (misyon) ise “özel görev” demektir. Bu manadan hareketle “dini yaymakla görevli kimse” anlamında misyoner kelimesi türemiştir. Zamanla başka alanlarda ya da etkinlik dallarında özel görevlere veya özel hizmet topluluklarına da “misyon” denilmeye başlanmıştır. Misyon kelimesinin, belirli bir konudaki bilgileri yayma yoluyla, o konunun başkalarının da benimsenmesini sağlamak anlamı ağır basmaktadır. Dolayısıyla “transmisyon” kelimesi birtakım bilgileri yayma eylemini anlatmaktadır.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi iletişim “bilgi yayma” ya da “yayım” eylemidir. Ancak iletişim yalnız “yayımlama” değil, aynı zamanda alma ve tepki göstermeyi de içermektedir. Gönderilen (verilen) ileti (mesaj), alındığı ve bu iletiye tepki gösterildiği zaman, iletişim tek yönlü bir gönderme eylemi olmaktan çıkıp “iletişim” adını alır. Yalnız yayım eyleminden ibaret olsaydı, örneğin “iletme” ya da “iletim” kelimeleri kullanılabilirdi. Oysa gönderilenin alınması ve bunların olumlu karşılanması ya da tepki gösterilmesi eylemlerini de kapsadığı için, karşılıklı etkiyi anlatan “etkileşim” kelimesinde olduğu gibi iletişim kavramı kullanılmaktadır (Şenyapılı 1981:39 vd).

Geçmiş dönemlerde haberlerin bir yerden başka bir yere ulaştırılması, herhangi bir noktadaki bilginin başka bir noktaya aktarılması, bir mesajın gönderilmesi, mal dağıtımına göre çok daha geri planda kaldığından iletişim kelimesi, bugün ulaşım ve taşınım kavramlarıyla anlatılan etkinlikleri dile getirmekteydi. XX. yüzyılda iletişim ve bildirişim araçlarıyla toplumsal ilişki sağlayan araçların gösterdiği olağanüstü gelişim sonucu, iletişim aynı zamanda ve belki de daha çok basın ve yayın araçlarını, haber gönderme ve alma eylemini anlatan bir kavrama dönüşmüştür. Günümüzde iletişim sanayisi ile ulaşım sanayisi birbirinden tamamen ayrıdır. Artık iletişim bilgi ve düşüncelerin yazılı ya da sözlü anlatımını ifade eden bir kavramdır.(Şenyapılı 1981: 5 vd.)

İletişimin Genel Çerçevesi

İletişimin Alanı

İletişimde nesne ile anlam iç içedir. Bu sebeple iletişim ortamı, anlam ve anlamlılığın deneysel olarak kavranabilen yönünün ortaya konduğu başlıca

ortamdır. Anlam, nesneye kimlik kazandırır. Bir şeyin anlamlı olması diye tanımlanan durumun en önemli yönünü bu bağlantılar oluşturur.

İletişim bir canlının “söylenim” (kelime) diye adlandırılan, deneysel olarak gözlemlenebilir öğelerden oluşan bir davranış, nesne ya da durumu ortaya koymasıyla başlar. Bir başka canlının, muhatabının ortaya koyduğu söylenimi algılayarak bundan bir inanç, bir düşünce çıkarmasıyla ya da tepki niteliğinde bir davranış eğilimi oluşturmasıyla da sonuçlanır. Çeşitli istek, inanç ve düşüncelerimizin başkalarının gözlemlenebilir duruma getirilebilmesi için dilin imkânlarından yararlanırız. Bu yönüyle iletişim ortamı, düşüncelerimizi başkalarının algılanabilir kılmayı başardığımız tek eylem alanıdır (Denkel 1996: 39 vd.).

Dilin varlık sebebi insanlar arasında ortaya çıkan iletişim ihtiyacıdır. Kelimeler ve anlamları bu gereksinim içinde varlık bulur. Dolayısıyla birey kendisiyle aynı dili konuşan kişilerin kullandığı kelimeleri kullanır. Bu yüzden retorik (üslûp) önemli bir husus olarak karşımıza çıkar.

İletişim ve Ortak Unsurlar

Bir iletişimin olabilmesi için de verici, alıcı ve mesaja ihtiyaç vardır. Bunun hep aynı şekilde kalması mümkün müdür? Dar çevrede belki; ama insanlardan söz etmeye başlayınca alanın oldukça genişlediği görülür. Bir de araya teknik imkânlar girince durum kontrol sınırlarını bile aşar. Bu durumda mesaja muhatap olan insanların birtakım özelliklerinin göz önünde bulundurulması gereği ortaya çıkar. Bu yüzden mesaj ile alıcı arasında ortak özelliklerin bulunması gerekir. Bu ortak kümenin en büyük çatısını toplum (society, cemiyet) oluşturur. İş grupları, sanat grupları, meslek grupları gibi nispeten daha dar yapılar, “toplum”un genel karakterini belirler.

İletişim bir bilginin, bir düşüncenin, bir eylemin yayımlanma sürecidir. Bu mesajın bir kaynağı, bir de bunu alacak paydaşlar vardır. Mesajın paydaşlara ulaştırabilmesi için iletişim farklı tür ve tavırlarla ortaya çıkar. Bu bağlamda iletişim araçlarını, kelime ve musikiye dayanan sözlü, beden diline dayanan sözsüz (beden dili) ve görsel olmak üzere üç ana kategoriye ayırmak mümkündür.

Bu türlerin iç içe geçmiş en belirgin örneği ise sinemadır. Bu yönüyle sinema, hem sözlü hem sözsüz hem de görsel bir iletişim vasıtasıdır.

İletişimde hedef kitlenin genişliği oldukça önemlidir. İletişimin hedefi hiçbir bireyi ve onların anlayışını göz ardı etmeden, geniş insan kitlelerine ulaşabilmek ve bu kitlelerin “birlikte yaşayabilmeleri”ni sağlamaktır. Fiziksel hayattaki dinamizm, iletişim ortamına yansımadağı sürece kaos devam eder. Güç haline dönüşen hırs, doğal oluşumun en büyük düşmanıdır. İletişimde belli bir görüşün egemen olması iletişimin doğasına aykırıdır. Batılıların Ortaçağ’da Asya ve Afrika’yı egemenlikleri altına alıp sömürme politikaları bu yanılığın sonucudur. Halbuki dün olduğu gibi bugün de iletişimi önemseyenler ve özümseyenler kazançlı çıkacaktır.

İletişimi; birinci kümesinde insanın insanla, ikinci kümesinde yönetenin yönetilenle, üçüncü kümesinde ise bunları metodolojik olarak inceleyen ve sistematize etmeye çalışan bir disiplin ile ifade etmek mümkündür. Birinci ve ikinci küme insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen iletişimin bir disiplin haline gelmesi henüz yenidir. Fakat bu haliyle bile bütün alanlarla ilişki halinde olan çok etkin bir güce sahiptir. Günümüzde evrensel mesajı olan ve geniş kitlelere ulaşmak isteyen insanın, dar mekânların oluşturduğu sohbet ortamının dışına çıkıp eğitim teknolojilerini aktif bir şekilde kullanması vazgeçilmez bir ihtiyaçtır.

İletişimin Önemi

Kendine özgü özellikleri bakımından kurumlarda informal iletişim, formal iletişimden daha önemli rol oynar. Bu tür kurumlarda insanlar arası ilişkiler, yönetim süreçleri üzerinde derin ve geniş etkiler yapar; çünkü insan ilişkileri öncelikle sosyal ve politik bir girişimdir. Özellikle küçük çaptaki kurumlarda bu ilişkiler sıklaşır ve iletişim formal olmaktan çok davranış bilimlerini hatırlatacak informal kanallar ve kapsam aracılığı ile çalışır (Bursalıoğlu 1999: 114).

İletişimin çok yönlü boyutu onun önemini farkedendenler için sembolik hatırlatmaları da gündeme getirmiştir. Tam da bu sebepten Vatikan Devleti

1984 yılında bir uluslararası iletişim konseyi kurmayı (Özök 1985: 9) öncelikli politikaları arasına alırken Birleşmiş Milletler 1984 yılını “iletişim yılı” olarak ilân edecekti.

Bilgi toplumunu hedef alan ya da onun içinde yer almak isteyen bir iletişim sisteminin, her Şeyden önce “sağlıklı bir iletişim” anlayışını benimsemesi ve hayatı bütünü olarak içine alacak Şekilde düzenlenmesi gerekir. Sistem olarak tarihle, doğal ve soyut çevre ile ilişki halinde olması mecburidir. İletişimin temel amacı insana ulaşmaksa onun konusu da gayesi de yine insan olmalıdır. Her türlü insan aktivitesinin amacı yine insana yönelik olduğundan anlamın, hedefin beklentilerine uygun olması iletişim için kaçınılmazdır.

İletişimin Boyutları

İnsanı konu edinen iletişim, insanın karmaşıklığını doğası gereği kendi ortamına da yansıtır. İnsanın kendisi ile kurduğu iletişim, onun maddî ve mânevî ihtiyaçlarını kapsar. İnsan, biyolojik bir varlık olmanın yanı sıra metafizik kaygılar taşıyan karmaşık tabiata sahiptir. İnsanın kendi maddî ve metafizik yönlerden ulaşacağı uyum, iletişimin sağlıklı ve huzurlu bir düzeye çıkmasının mecburiyetini oluşturur. İnsanın kendisi dışındaki iletişimi ise özü itibariyle kendisi ile kurduğu iletişime benzer. Bu süreçte gönderici ile alıcı arasında herhangi bir sınırlamaya tâbi olmadan, karşılıklı uyarımlar söz konusu ise “sosyal iletişim”, gönderici ile alıcı arasında zaman ve mekân birliğinin bulunması durumunda “sosyal etkileşim” veya “kişiler arası iletişim” ortaya çıkar (Dökmen 2004:23). Bu sürecin en belirgin özelliği “sözlü” oluşudur. Sözlü iletişim ise dil ve dil dışı etkenlerin belirlediği bir aktarımı ifade eder. Ne söylendiğinden ziyade nasıl söylendiği dil dışı/ dil ötesi iletişimi belirleyen temel unsurdur. İnsanın sosyal düzeyini belirleyen bu olgu, “niyet edilmiş dil davranışı” olarak adlandırılır ve farkında olarak yapılan iletişim için kullanılır (Dökmen 2004: 27).

İnsanın kendisi dışındakilerle / başkalarıyla kurduğu iletişimin sözsüz Şekli ise kabaca beden dili olarak tarif edilir. Sözsüz iletişimde en belirgin unsur yüz, dolayısıyla gözdür. Kutadgu Bilig’de geçen Şu ifade bu durumu çok net biçimde göstermektedir. “Aklın süsü dildir, dilin süsü sözdür / İnsanın süsü yüzdür, yüzün süsü gözdür.” (Arat 1999)

İletişim Süreci ve Öğeleri

İletişim süreci, “mesaj”ı kodlayan ve onu gönderen “bilgi kaynağı” ile başlar. Bu süreçte yer alan temel unsurlardan iletiyi gönderene kaynak, gönderilen bildirim mesaj (ileti), mesajın alıcıya ulaştırılmasını sağlayan araçlara kanal, iletiyi alana da hedef kitle denir. Bu dört unsur iletişimin vazgeçilmezidir. Burada, sağlıklı bir iletişim için geri bildirim de bu dört unsurla birlikte düşünmek gerekir.

kaynak ► mesaj ► kanal ► hedef kitle { geri bildirim

Kodlanan mesajlar, yüz yüze iletişim kanalları, gazete ve dergi yazıları, radyo, televizyon ve internet gibi elektronik araçlar vasıtasıyla dolaşıma girer. İletişim aracı, mesajın yorumuyla birlikte bilginin nasıl işleneceğini de belirler. Kaynağın gönderdiği mesaj, onu yorumlayan muhataplar tarafından alınır. Hedef kitlenin kişiliği, zekâsı, konuya olan ilgi düzeyi onun tepkisini ve çözüm yollarını da belirler.

İletişim Öğeleri

Kaynak: İletişim sürecinde kaynak, ya doğrudan doğruya iletişimin konusunu ya da başkaları tarafından oluşturulmuş konuyu, düşünceleri, görüşleri düzenleyen ve hedef kitleye gönderen kişi / kişiler, kuruluş veya kurumları ifade eder. Kaynak, iletişim sürecinin bir ögesi olmakla kalmayıp mesajın algılanmasında belirgin bir role sahiptir. Kaynak kişinin, olaylar arasındaki ilişkileri çabuk kavrayabilmesi, duygu ve düşüncelerini akıcı ve etkili bir üslûpla ifade edebilme yeteneğine sahip olması bu rolü kuvvetlendirir. Bu bakımdan kaynak kişinin hedef kitlenin ihtiyacına yönelik bir iletişim dili benimsemesi iletişimin kolaylaştırıcı bir fonksiyona sahiptir. Kaynağın doğruluk, saygınlık ve güvenilirlik gibi özellikleri hedef kitlenin bu kavramlara yüklediği seviye ile doğru orantılıdır. Bu yönüyle kaynağın nitelikleri özü itibarıyla izafidir. Fakat buna rağmen hemen her durumda “güven veren” iletişimci, “güven vermeyen”e oranla daha avantajlı olacaktır. Çünkü hedef kitlenin algısı, bir manipülasyona uğramadığı sürece, insanî olana yönelir. Güven duygusu, kaynağın sahip olduğu uzmanlık ve bunun dayandığı objektiflik gibi iki temel unsurun yardımıyla belirgin hale gelir. Bilgi edinme biçiminin ve onu mesaj olarak iletme yönteminin kaynağın

güvenilirliğini besleyen bu mahiyeti, sosyal statü, dürüstlük ve samimiyet gibi erdemli davranışlar, yaş, cinsiyet ve ekonomik seviye gibi özellikler ve sonuçta hedef kitlenin yapısına uygun olarak sunulan dinî, siyasî ve felsefî anlayışlar ile birleştiğinde kaynak kişiye atfedilecek güven unsuru belirgin hale gelecektir.

Mesaj: İletişim sürecinde aktarılan şey'lerin tamamına mesaj denir. Bir başka anlamda mesaj, alıcıya gönderilen bir uyarı, düşünce, duygu ya da bilgilerinin kaynak tarafından kodlanmış halidir. Mesajın dili ve kodu, mesajın içeriği, mesajın geliştirilmesi ve mesajın amacı bu sürecin dört temel parçasıdır. Kaynak durumundaki iletişimcinin hedef kitleye ulaşabilmek için mesajın taşıyacağı bilgiyi, bir iletişim kanalıyla gönderilebilecek şekilde kodlaması gerekir. Kodlar çok kısa, özlü, kolay ve akılda kalıcı olmalıdır. Etkin ve sağlıklı bir iletişim adına, mesajın dilinin hem kaynak hem de hedef kitle açısından anlaşılır olması gerekir. Mesajda kullanılan söz varlığının, hedef kitlenin söz varlığı ile ne kadar örtüştüğü önemlidir. Bilinen kelimelerden, atasözlerinden, deyimlerden yararlanılması, amaca uygun sloganlar oluşturularak hedef kitlenin yabancı olmadığı anlayışlardan hareket edilmesi ve bütün bunların doğru zamanda sunulması gibi özellikler söz konusudur. Mesajın bu kodu, muhtevasıyla uyumlu olmalı, benzer öğeler ve yapılarla desteklenmelidir. Hedef kitleye birden fazla bilgi sunulacaksa bunun belirli bir düzen ve sıraya kavuşturulması gerekir. Kaynağın iletişim becerisi, tutumu, bilgisi, kültürü, sosyal statüsü ve genel algısı bu içeriğın nasıl ve ne ölçüde geliştirileceğini belirler. Mesajın nasıl olması gerektiği hedef kitleye ne ölçüde sunulacağı ile birlikte ele alınır. Bu sayede mesajın yaratacağı etki kuvvetlendirilir. mesajın etkisi, yoğun hedef kitleyi harekete geçiren güçtür. Bu yönüyle mesaj, hedef kitle üzerindeki amacını etkisi oranında gerçekteştirir.

Şifreleme / Kodlama: Şifreleme bilginin, düşüncenin, duygunun iletme uygun hazır bir mesaj biçimine dönüştürülmesidir. İletişim sürecinin başarılı bir şekilde gerçekteşebilmesi için, kaynak şahsın zihnindeki mesajın, hedefteki şahsın zihninde de oluşması gerekir. Bunu sağlamak için kaynak şahs bazı işaretler ve semboller yardımıyla mesajını kodlar ve bir kanal vasıtasıyla hedefteki şahsa ulaştırır. İletişimde şifre kavramına, daha çok metin / söylem analizi yapılan kültürel incelemelerde başvurulur. İletişim sosyolojisinde ise şifre, mesaj olarak

ele alınır. Şifre en basit anlamıyla kişinin hangi ortam ve şartlarda ne yapması gerektiğini belirten kurallardır. Bu yüzden şifreler statik değil, değişkendir. Dolayısıyla “iletişim”in olabilmesi, iletişime girenlerin kullandığı şifre / kod sistemiyle doğrudan ilgilidir. Şifreleme / kodlama için en önemli basamağı dil oluşturur. Dil, öğrenilen şifreler sistemi olmasına rağmen bazı durumlarda hem kaynağın hem de hedefin ortak şifre / kod olarak kabul edilen aynı dili konuşması, bireylerin birbirlerini anlaması için yeterli olmaz. Bunun sebebi mesajı oluşturan ve sunan kaynağın, aynı zamanda hedef kitlenin anlayacağı bir üslûbu benimsememiş olmasıdır. Çünkü göndericinin deneyim alanının, hedef kitle ile örtüşmesi kullanılan sembollerin, mesajı gönderen kaynak kadar, mesajın alıcısı tarafından da bilinen semboller olmasını gerektirir. Bir kaynağın bir iletiyi kodlaması ve onun hedef kitle tarafından anlamlandırılması; her iki tarafın ortaklaşa sahip olduğu toplumsal birikimin ve hayat tecrübesinin (ortak deneyim alanı) bir yansımaları oluşturur. Bu yönüyle iletişimin gerçekleştiği “ortak deneyim alanı” ne kadar büyük olursa, iletişim de o kadar başarılı olacak, bu alan küçüldükçe iletişim etkisini aynı nispette yitirecektir.

Kanal: Kaynak ve hedef kitle arasında yer alan simge ya da sembollere dönüşmüş iletinin akışını sağlayan yola kanal denir. Kişiler arası iletişim, kaynak ile alıcının söz, yazı, resim, fotoğraf ya da yüz yüze gelmesi durumunda gerçekleşir. Kitle iletişim kanallarında ise bir mesajın, televizyon, radyo, gazete, film, video ve internet gibi araçlarla, kaynak tarafından kodlanması suretiyle ortaya çıkar. İletişim için kullanılan kanal, hedefteki alıcının etkilenme derecesini değiştirebilmektedir. Böyle bir durumda etkiyi sağlayan, kaynağın güvenilirliği ya da iletinin gücü değil kanalın teknolojik donanımının hedef kitle üzerinde ciddi bir etki oluşturmasıdır.

İletişim kanalının sahip olduğu kapasite bilgi aktarımını arttıran bir özellik olarak karşımıza çıkar. Bilgi aktarım kapasitesinin yüksekliği, bir oranda kanalın kapasitesine bağlı olarak değişmektedir. Meselâ kaynağın konuşma hızı kanalın kapasitesi olarak ele alındığında eğer kodlama iyi gerçekleştirilebiliyorsa buna uygun olarak kanalın kapasitesi de artacak ve kısa sürede daha fazla bilgi aktarımı sağlanacaktır. Bu yüzden etkili ve başarılı bir iletişim için kanal seçimi

önemlidir. İletişimde hangi kanalın seçileceği, iletişimin amaçlarına, hedef kitlenin özelliklerine, zaman ve mekânın sınırlılıklarına bağlı olarak değişir. Hedef kitlenin yaşı, cinsiyeti, gelir durumu ve eğitimi gibi değişkenler göz önüne alınmadan seçilecek kanal, iletişimin başarısını mecburen etkileyecektir. Okuma yazma oranının düşük olduğu bir ortamda gazete ve dergi yoluyla ikna edici mesaj sunumu elbette yanlış bir yöntem olacaktır. Nitekim bu özelliğe sahip ortamlarda radyo ve televizyon gibi görsel iletişim kanallarının daha etkili olacağı açıktır.

Hedef Kitle: Mesajın muhatabı olan hedef kitle, dar bir bölgenin az sayıdaki insanı olabileceği gibi topyekün insanlık da olabilir. Hedef kitle mesajın algılanmasına yönelik “dinleme, okuma, düşünme, bilgi düzeyi” gibi yetenek ve kazanımları ne ölçüdeyse mesaja muhatap olma oranı da o ölçüde olacaktır.

Şifre Açma / Kod Açma: Mesajın içerdiği bilgilerin, başka bir ifade ile mesajın taşıdığı anlamların, hedef kitle tarafından algılanması ve bu sayede semantik bir karşılık bulmasına şifre açma / kod açma denilmektedir. Şifre / kod açma, hedef kitlelerin kendi bilgi birikimi sayesinde, kaynaktan gelen mesajı çözümlemesi işlemidir. İletişimin başarısı, mesajın hedef kitle tarafından kod açımını yapabilmesiyle doğru orantılıdır. Bu durumun en önemli göstergesi, hedef ile kaynağın deneyimlerinin belli bir noktada kesişmesidir. Çünkü iletişim, karşılıklı olarak anlam üretilmesini ve paylaşılmasını içeren bir süreçtir. Şifreleme / kodlama ve şifre açma / kod açma farklı kültürel kodlara göre gerçekleştiğinde, hedef kişi veya kitlenin mesajdan çıkardığı anlam farklı olacaktır. Kaldı ki bu anlamların birbiriyle birebir örtüşmesi iletişimin doğası gereği neredeyse imkansızdır.

Davranış Değişikliği: Kaynak tarafından gönderilen ve hedef kitle tarafından anlamlandırılan mesaj, alıcının bilgi düzeyi ve davranışlarında belirgin değişimlere yol açıyorsa bu iletişimin başarısı olarak değerlendirilir. Hakkında bilgi sahibi olmadığımız ürünlerin reklamlar vasıtasıyla bizce satın alınabilir hale gelmesi bu davranış değişikliğinin somut bir örneğidir. .

Geri Bildirim / Geri Besleme: İletişim sürecinde, kaynağın gönderdiği mesaja, hedef kitlenin verdiği olumlu veya olumsuz her cevap geri bildirim / geri

besleme (feedback) olarak tanımlanabilir. Bununla ilişkili başka bir kavram ise geri besleme'dir. Kamuoyu ve tutum araştırmalarında insan ilişkileri sorunlarını çözmek, sistemin pratiğini meşrulaştırmak için kullanılır. Her iki kavram da neticesi itibariyle mesaj hakkında kaynağın “kritik” geliştirmesine imkan verir. Yüz yüze eğitimde olduğu gibi ikna edici iletişim, genellikle bir hedef kitlenin istenilen yönde ve biçimde davranmasına yönelik tasarlandığından, iletişimin başarısının gerçekçi bir biçimde test edilmesine ihtiyaç vardır. Bu yüzden kaynağın, mümkün olduğu kadar kısa zamanda ve doğru biçimde geri bildirim alması gerekir. Geri bildirim amacı, “mesaj”ın hedef kitlenin ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesine yardımcı olmaktır.

Gürültü / İletişimsizlik: Mesajın iletilmesine engel olan her şey “gürültü”dür. Kaynak ve hedef kitle tarafından istenmeyen ve iletişimin aksamasına ya da tamamen engellenmesine sebep olan gürültü / iletişimsizlik, kaynağın isteği dışında aktarıcı ile alıcı arasındaki uyumsuzluğu ifade eder. İşçi-işveren arasındaki anlaşmazlığın bir sonucu olan grev, her türlü protesto gösterisi, karı-koca kavgaları gibi hususlar bu “gürültü”den kaynaklanır. Toplumun yanılacak yetersiz bir bilgi ile tıp, din ve siyaset gibi konularda mesaj veren kaynakların bu tutumu da doğru bir bilgiyi imkansız hale getireceğinden “gürültü” olarak değerlendirilebilir. İletişimin önündeki her engel, o engeli kaldıracak bir önlem sayesinde giderilir ve sürecin normalleşmesi sağlanır. Fakat önlemi almak için gürültüyü doğru tanımlamak gerekir. Nitekim aynı anda birisi için gürültü olacak bir husus bir başkası için motivasyon kaynağı olabilir. Özellikle kişiler arası iletişimde meydana gelen aksaklıklarda psikolojik gürültünün payı büyüktür. Belirli konularda önyargılı olan biri, bu önyargısından dolayı mesajları yorumlarken mecburen kendi psikolojisinin tesirinde kalacak bir yanlışa düşmekten kurtulamaz.

Ortam: İletişimi barındıran doğal, toplumsal ve kültürel şartların tamamına ortam (çevre) denir. İnsan, yaşadığı toplumda belirli rollere sahiptir. Bu yönüyle kendi konumunu belirleyen bir saygınlık oluşturmuştur. Toplumun kültürel değerleri, alışkanlıkları, örf ve âdetlerini oluşturan dünya görüşü bireyin mesajı anlamasında belirleyicidir. Birey çoğu defa bu sosyal normların tesiriyle mesajı

yorumlar ve ondan ürettiği anlamı yeniden topluma mâl eder. Bu karşılıklı süreç toplumsal anlayışı besleyen bir süreç olduğu gibi, her mesajın da yine toplumun yerleşik anlayışı ile değerlendirildiği yeni bir norm oluşturur.

İletişim Türleri

Kişinin Kendisiyle İletişimi

İşsel iletişim olarak ifade edilen bu iletişimi, bireyin kendi iç dünyası ile muhatap olması şeklinde tanımlayabiliriz. Kendi düşünce ve davranışlarını eleştirel bir gözle değerlendirmek, yaşadığı tecrübelerin olumlu yahut olumsuz yönlerini analiz etmek, kurduğu sosyal ilişkileri kendi iç dünyasında oluşturacağı bir empati duygusuyla yeniden kritik etmek, maddi ve manevî motivasyonlarını, düşünce, duygu ve davranışlarını sistematik bir prensibe kavuşturmak gibi hususlar kişinin kendisiyle kurduğu iletişimin temel çerçevesini oluşturur.

Kişiler Arası İletişim

“Yüz yüze iletişim” olarak da adlandırılan bu iletişim şekli genellikle kendiliğinden ve teklifsizdir. Roller görece olduğundan, daha doğrusu hedef ve kaynak arasında sıralı bir iletişim olduğundan iletişime katılanlar birbirinden en üst düzeyde geri dönüş alır.

Kurum İçi İletişim

Çevresiyle etkileşim halinde bulunan örgütlerde, hiyerarşik bir düzen söz konusudur. Bu yüzden örgütte, kişiler önceden tanımlanmış birtakım rolleri üstlenir ve bu rollerin gereğini yerine getirmeye çalışır. Hiyerarşiye uygun ilişkilerin nasıl olacağı örgüt şemalarında açıkça belirlenmiştir. Bütün bürokratik, ekonomik, kültürel, siyasî ve askerî örgütlenmeler bu kapsamdadır.

Kitle İletişimi

“Kitle iletişimi” mesajların, çeşitli araçlar kullanılarak geniş bir kitleye iletilmesi şeklinde tanımlamak mümkündür. Burada belirli bir kaynaktan hedef kitleye mesajların tek yönlü olarak gönderilmesi söz konusudur. Yazılı mesajları geniş kitlelere sunabilmek için yeteri kadar kâğıt üretiminin olması ve bunları

işleyebilecek baskı tekniklerinin ve basım sanatının gelişmesi kitle iletişimini ortaya çıkaran ilk tarihsel süreç olarak değerlendirilebilir. İkincisi, kitlesel olarak üretilen basılı materyali tüketecek bir kitle ve ortamın oluşmasının yanı sıra, bu kitlenin belirli bir kültür ve gelir düzeyine kavuşmuş olmasıdır. Sonuçta toplumdaki bireylerin birtakım haklara sahip olması, bu haklarının ve özgürlüklerinin bilincine varacak bir kavrayışı edinmeleri kitle iletişiminin mecburi öncülleridir. Fakat buna rağmen her kitle iletişim sürecinde, mutlaka iletişimin oluşacağı gibi bir sonuç söz konusu değildir. Kitle iletişim sürecinde iletişimin oluşabilmesi için, kaynağın mesajına, dağıtım yahut birlikte olsun, kitlenin anlamlı bir karşılık vermesi gerekir. Kişiler arası iletişimde kaynak bir kişi iken kitle iletişimde kaynak resmî bir örgüttür. Mesaj gönderen genellikle de profesyonel bir iletişimcidir. Kanal vasıtasıyla dolaşıma sokulan mesajlar, çeşitlidir. Önceden bilinmesi pek de muhtemel olmayan bu mesajlar; imal edilebilir, tek tipe indirilebilir veya herhangi bir yolla çoğaltılabilir. Diğer yandan, alıcı ve kaynak arasındaki ilişki tek yönlü ve genelde etkileşimlidir. Kaynak, çoğu zaman bireyler üzerindeki sonuçlarda ahlâkî sorumluluk taşımaz ve mesajını somut kaygılarla oluşturur.

Bireyler arası iletişimin aksine kitle iletişimde kaynağın gönderdiği mesaj alıcıya anında ve doğrudan ulaşırken alıcının kimliği ve mesaja nasıl tepki gösterdiğini öğrenmek mümkün değildir. Çünkü kitle iletişimi, kaynaktan hedef kitleye tek yönlü ve otoriter bir iletişimi içermektedir. Bu durumda alıcının mesajı algılama ve anlamlandırma biçimi ve iletiyi aldığı ortamın şartları; mesajın uygun bir karşılık bulup bulmadığını öğrenmeyi zorlaştırır. Bu yüzden kitle iletişimi her şeyden daha çok geri bildirim ihtiyacı duyar.

İletişimin Temel İlkeleri

İletişimde sabırlı olmak, belirsizliklerden kaçınmak, konuşurken muhatabın anlayacağı kelimeleri seçmek, gönül almaktan korkmamak, sınırlarına hâkim olmak, şaka yapılacak zamanı iyi düşünmek, ilişkilerde ikna yoluna seçmek, ne söyleyeceğini bilmek ve meramını ifade edebilmek, sorulan sorulara içtenlikle cevap vermek gibi genel ilkeleri gözetmek; muhatabın tepkilerine dikkat etmek, düşünmeden konuşmamak; insanların heveslerini kırmamak,

gereksiz eleştirilerden kaçınmak, kaybetmesini de bilmek, mâkul ve duyarlı olmak, sürekli dert yanan ve Őikâyet eden biri olmamak, görüşlerini başkalarına zorla kabul ettirmeye çalışmamak gibi temel bir iletişim felsefesine sahip olmak; gürültü yapmamak, konuşmaya herkesi katmak, karşınızdakini dikkatle dinlemek, bireyler üzerinden konuşmamak, muhatapla konuşurken herhangi bir işle meşgul olmamak, yüz ifadesini kontrol etmek, muhatabın sinirini bozmamak, muhatabın sözünü kesmemek; muhatapla konuşurken başkalarıyla fısıldaşmamak; yerinde duramayan biri olmaktan kaçınmak, muhatabın karşısında rahat oturmak gibi belli başlı davranış alışkanlıklarına sahip olmak; aynı kelimeleri sık kullanmaktan kaçınmak, sözü başkalarının ağızından kapmamak, çift anlamlı sözcüklerden kaçınmak; ne zaman susulması gerektiğini bilmek; başkalarını kötülememek; açıklayıcı ibarelerden kaçınmak; öğütlenen hususları bizzat uyguluyor olmak; soru sorduktan sonra dinlemek; muhataba konuşması için zaman tanımak; herkesin anlayabileceğı kelimeleri kullanmak; konuşmadan önce düşünmek; insanlara ne yapacaklarını öğretme merakından vazgeçmek gibi iletişim tekniklerini bilmek; akıl danışılmadıka öğüt vermemek, durumunuzdan sürekli yakınıp durmamak, gereksiz yere zıtlık yaratmamak, âdil davranmak, her yerde ve her zaman sözcülük görevini üstlenmemek; böbürlenmemek; başkalarının canını sıkacak esprilerden kaçınmak; ölü gibi durmaktan vazgeçmek; önemli kişilerin adlarını her lafin arasına sıkıştırmamak; olduğunuz gibi görünmek; önyargılarınızı açığa vurmamak; herkesin içine burnunuzu sokmamak; üstünlük sağlamaya çalışmamak ve “dinlemesini bilmek” gibi nezaket kurallarına dikkat etmek iletişimin bütün evrelerini kapsayan temel kriterlerdir. Doğru ve sağlıklı iletişim, bu ilkeleri asgari düzeyde de olsa gözetmeyi gerektirir. İletişimin bir problem olarak ortaya çıkması, bu ilkelerin az veya çok ihmal edilmesinden dolayı ortaya çıkar. Bu ilkelerin özellikle gündelik ilişkilerde gözetilmesi, insanın sosyal çevreye uyumunu kolaylaştıran bir etki oluşturacaktır.

Sonuç

Dün olduğu gibi günümüz toplumlarında da sözlü kültürün egemen olduğu bir gerçektir. Siyaset başta olmak üzere hukuk, eğitim, felsefe, din gibi alanlar hep konuşmaya dayanır. İnsan konuşma yeteneğine sahip bir varlıktır. İnsan için konuşmak bir ihtiyaçken aynı zamanda bir terapidir de... Hitabet insanlık tarihinin her döneminde vardır ve gündün güne de çitasını yükseltmektedir.

İnsan söz söyleme ihtiyacı duyarken doğal olarak “retorik” kuralına uymaktadır. Aksi halde başarısız kalacağını bilir. Bu konudaki deneyimler insanı zamanla daha bilinçli duruma getirmektedir. Konuşmada başvurulan yöntem sağlıklı, verimli bir iletişimi ve iletişim ortamını hazırlamaktadır. Konuşmanın bir başka göstergesi de demokratik bir hayatın ortaya çıkması meselesidir. Konuşmak görüş belirlemektir, bu da insanın bir görüşünün olması demektir.

Günümüzde yönetime halkın katılımı büyük önem arz etmektedir. Halk birtakım meclislerde görüşünü, isteklerini dile getirirken bilerek veya bilmeyerek retorik yönteme başvurmak durumundadır, kendisinin dinlenmesi ve görüşlerine itibar edilmesi için... Baskıcı ortamlarda retorik olmaz da gelişmez de... Çünkü kişinin söylenileni yapmaktan başka bir seçeneği yoktur. Oysa toplumsal uzlaşının olabilmesi için insanların görüşlerini ifade etmeye ve ifade ettiği görüşlerin hayata geçtiğini görmeye ihtiyacı vardır. Özgür bir insan “seçebilir” ve seçiminin sonucuna da doğal olarak razı olur.

Retorik, demokrasilerin gelişme ve ilerlemesinin en büyük destekçisi ve yardımcısı olurken, özgür konuşmalar töresel ilkeleri altüst ettiği de olmuştur. Başka bir ifade ile retorik retorik yıkabilmektedir; öte yandan “doğru” retorik oluşturulma yolunda harcanan çabalar, özgür konuşmanın en çok tehlikeye düştüğü dönemlerde gündeme gelmiştir.

Kaynaklar

- Arat, R.R. (1999). *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Belâgat. (1977). *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi I*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Bursalıoğlu, Z. (1999). *Okul Yönetiminde Yeni Yapılanma ve Davranış*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Çelgin, G. (1993). *Eski Yunan Edebiyatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Denkel, A. (1996). *Anlam ve Nedensellik*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Dökmen, Ü. (2004). *İletişim Çatışmaları ve Empati*. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Şenyapılı, Ö. (1981). *Toplum ve İletişim*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Retorik ve İletişim

İsa KAYAALP

Özet

Dün olduğu gibi bugün de iletişimi önemseyenler ve özümseyenler kazançlı çıkmaktadır. Çünkü iletişim olgusu, “insan” a özgü bir süreç olduğu için kişisel menfaatlerin aşılması durumunda ortaya çıkmaktadır. Kavramsal anlamda iletişim şu tarihte ortaya çıkmıştır demek insanı yanıltır. Bu kavramı belli bir zaman dilimiyle sınırlamak da haksızlık olur. Tarihsel süreç göz önüne getirildiğinde “insan” ın olduğu her yerde iletişim söz konusudur.

İletişim aynı zamanda bir etkileme aracıdır. Bu anlamda retorik öne çıkmaktadır. Bunu yersiz kullanan kimse iletişimin amacını zayıflatmış olur. Söz gelimi ziyaretçilerini bekleten kimse, güya onları gücü ve önemi ile etkilemek niyetindedir. Fakat bu bekleme süresi arttıkça bekleyen de gerginliği ve endişesi artmaktadır. Her şeyden önce etkileme eğiliminde olan kimsenin sözleri ile davranışlarının tutarlı olması gerekir.

Makalede, iletişimin amacı ve iletişimde retorik konusu iletişim merkezli kavramlar bağlamında etüt edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İletişim, insan, iletişim üslubu, ortak değerler, iletişim süreci, retorik.

Rhetoric and Communication

İsa KAYAALP

Abstract

As in the past, also today people who assimilate and value communication have an advantage. As communication is a process special to mankind, it only then emerges, when personal benefits are surmounted. Conceptually it would be deceiving to enunciate the emergence date of communication. It also wouldn't be fair to limit this concept to a specific time interval. Considering the historical process, communication was everywhere where mankind existed.

Communication is also a tool of impression. In this sense, rhetoric comes into prominence. Using it improperly makes the point of communication weaker. For example, a person who keeps his visitors waiting, allegedly impresses them with his power and importance. However, as waiting time goes by, nervousness and anxiety of expectants also increases. First of all, the person who intends to impress, must have a consistency in his words and actions.

In this article, point of communication and rhetoric in communication are evaluated in the sense communication-based concepts.

Keywords: Communication, mankind, communication style, common values, communication process, rhetoric.

Yunus Emrenin Risaletü'n Nushiyyesi ve Kırgız Edebiyatında Nasihat Türü Örnekleri

Cüneyt AKIN*

Giriş

Yazılı kaynaklarını özellikle İslamiyet sonrası dönemde daha kesintisiz takip edebildiğimiz Türk edebiyatının Anadolu sahasındaki 'nasihat' türü, tasavvufi bağlamda ilk olarak Yunus Emre'nin şiirlerinde karşımıza çıkar. Nitekim Yunus'un baştan sona 'nasihat' türünde yazdığı '*Risalet-ün Nushiyye* (Nasihat Mektupları)' adlı bir kitabı, nasihat niteliğindeki şiirlerden oluşan müstakil bir eserdir. Yunus Emre bu eserini, giriş bölümü hariç, beş bölümde işlemiştir. (Boz 2012) Söz konusu şiirlerle, Kırgız edebiyatındaki Toktogul Satılganuulu, Togolok Moldo, Barpı Alıkulov isimli üç büyük halk şairinin 'nasihat' içerikli şiirlerini, Risaletü'n-Nushiyye'deki tematik başlıklar temelinde mukayese etmeye çalıştık.

Nefis (açgözlülük) ve ruh (gönül zenginliği) 83-180. Beyitler:

Yunus Emre'nin 'nefis' ve onun şeytanî istekleriyle insanı yoldan çıkardığını, bundan kaçınmak gerektiğini öğütlediği dizeleri: (Akt. Boz 2012: 12)

Ke nefsiñ dilegin cân besleriseñ   Ruhunu yaşatmak için, nefsin arzularını bırak
Yerüñ nür cân sözini esleriseñ   Ruhun sözünü dinlersen yerin nur olur.

Barpı Alıkulov'un 'napsi (nefis)' şiirindeki dizlerinde karşılığını bulmaktadır: (1995: 59)

Çığardıñ bir neçendi napsi coldon,   Çıkardım nicelerini yoldan ey nefis,
Bul napsi belelerge köptü tartkan   Bu nefis, çoklarını belaya çekmiştir.
Napsinin zalalı bar, bilsin anık   Nefsin çok zararı var bilsin ona uyanlar.

* Yard. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Afyonkarahisar/Türkiye, cuneyt.akin@hotmail.com

Yukarıdaki dizeler kıyaslandığında, Çarlık ve Sovyet dönemlerinin halk şairi olan Barpı Alıkulov'un, dinî-tasavvufî öğretiyeye hâkimiyetini de görmekteyiz. Nitekim bu tür bir muhtevayı ortaya koyması, onun Kur'an ve tasavvuf bilgisine sahip olduğunu gösteriyor. Yunus Emre'nin dizilerindeki 'nefse uymama' vurgusu, Barpı'da da söz konusudur; fakat Yunus Emre, 'nefse uymama' uyarısıyla yetinmemiş, 'ruhun sözünü tutmayı ve nurlu yolundan gitmeyi' salık vermiştir.

Arstanbek Buylaşuulu adlı şairin 'Sanat' isimli şiirinde de 'açgözlünün sonu' benzer şekilde dile getirilmektedir:

*Adamga çok paydası,
Aç közdün cayı-kara cer*

İnsana faydası dokunmayan,
Açgözlünün yeri de kara topraktır.

Arstanbek'in dizeleri, Barpı'nın şiirleri gibi tasavvufî derinlikte olmasa da nefsin en önemli özelliği olan 'aç gözlülüğe' vurgu yapması bakımından Yunus Emre ve Barpı'ya muhteva bakımından yaklaşmaktadır. Edindiği bu temel bilginin ise, babasını kurtarmak maksadıyla gittiği Hokand, Namangan ve Ancıyan bölgelerini gezerken oluştuğu düşünülebilir.

Kendini Beğenme ve Alçak Gönüllülük 181-302. Beyitler

Yunus'un öğütlediği ve mutluluğun kaynağı olarak gösterdiği, kendini beğenmeme ve alçakgönüllülük teması şu dizelerde açıkça görülüyor. (Akt. Boz 2012: 15)

*Özinden gayri kimseyi beğenmez
Yüce turur aşğa inmez*

*Kedinden başkasını beğenmez.
Burnu havadadır ve tenezzül etmez.*

*Çapu gözet çapu ço dip gözetme
ki devlet çapudadır çoma gitme*

Alçak gönüllü ol ve yükseklerle heveslenme!
Mutluluk alçak gönüllülüktedir, ayrılma!

Bu tema, Toktogul Satılganuulu'nun Nasıyat (nasihat) şiirinin dizlerinde de öğütlenen bir konudur:

*Köpköndökkö ceñdirip,
Körüngöngö maktanba,*

Çoklukla, aşırılıkla üste çıkan dünya malına,
Gözün çok gördüğü maddeyle övünme!

*Cardılık, baylık kimde çok?
'Cardısıñ' dep demitpe,
Camandaşıp er ciğit,
Biriñdi-biriñ kemitpe!*

Fakirlik, zenginlik herkes içindir.
'Fakirsın' diye itip kakma, horlama!
Kötüleyerek ey yiğit kişi!
Birbirinizi eksik görmeyin!

Yunus Emre ve Toktogul yukarıdaki şiiirlerde adeta “Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah kibirleneni, övüngeyi sevmez” (Lokman, 31/18). ayetlerindeki emirleri dizelerinde öğütlemişlerdir. Toktogul’un yukarıdaki şiiirinde geçen, ‘fakirlik ve zenginliğin’ herkes için olduğu ifadesi, Kur’an’daki: “Şüphesiz benim Rabbim rızkı dilediğine genişletir-yayar ve kısar da. Ancak insanların çoğu bilmiyorlar.” (Sebe, 36). ayetine bir atıf niteliği taşımaktadır.

Öfke ve sabır 303-438. Beyitler

Yunus Emre bu dizelerinde, gerçek imana ulaşmanın kendi benliğinden geçmekle gerçekleşeceğini, öfkenin ise imanı bile götürebileceğini belirtir. (Akt.Boz 2012: 17)

*buşu kimdeyise ‘māni gider
‘mān gerekise varını gider*

Öfke kimde olursa, imanı gider.
İman gerekiyorsa sana, benliğinden vazgeç.

Toktogul Satılğanuulu’nun Nasıyat (nasihat) şiiirinin dizelerinde ise benzer şekilde hırs ve öfke içinde olmamak gerektiği öğütlenmektedir (E-kitap-b)

*Ölböy tirüü kalbaysıñ,
Can amanat, oylop bak.
Irkıraşpa tirüüñdö
Iris aldı - intımak...*

Ölmeyip diri kalmayacaksın,
Can emanet, aklederek bak.
Cedelleşme-hırs ve öfkeye kapılma sağlığında,
Rızkın başı - ihlastır...

Toktogul’un yukarıdaki dizeleri, ayetteki ‘öfkelerini yutanlar’ ifadesine karşılık gelmektedir: “Onlar bollukta ve darlıkta infak ederler. Öfkelerini yutanlardır onlar, insanları affedenlerdir. Allah, güzel düşünüp güzel davrananları sever” (‘Ali İmran, 134). “Küfre batmış olanlara şöyle haykırılır: “Allah’ın öfkesi, sizin kendi benliklerinize öfkenizden elbette ki daha büyüktür. Hani, siz imana çağrılıyordunuz da inkâr ediyordunuz!” (Mü’min, 10).

Yukarıdaki ayetleri dikkate aldığımızda Yunus Emre, imanın gerçekleşmesini, *benlikten vazgeçme*’ye; dolayısıyla öfkeye yenik düşmemeye bağlamaktadır.

Toktogul’un da dizelerinde vurguladığı konu ise hırs ve öfkeye yenik düşmeden, rızkın başı olan *intımak* (birlik) ile yaşamak gerekliliğidir.

Kıskançlık Cimrilik ve Cömertlik 439-562. Beyitler (Akt. Boz 2012: 20-22)

Çazancın kendünüñ kendüye vermez eli bağludurur hayr işe irmez	Kazandığını kendisine vermez, Sanki eli bağlıdır, hayırlı bir işe girmez.
elüñ ala şehâvet gide bile Göresin haq yolın hoş tert ^a bile	Cömertlik elini tutsun, dost olup birlikte yaşayın. O vakit, doğru yolun güzel düzenini görürsün.

Yukarıdaki dizelerin benzerlerine, Kırgız şairleri Togolok Moldo (1970) ve Barpı'nın (1995: 70) şiirlerinde de rastlamaktayız.

Sarañdıq kılğan bakıldan Sakılık kılğan mart cakşı	Cimrilik eden vekilden, İktisat eden cömert iyidir.
Tapkanın meyman menen Cese – marttik	Togolok Moldo ' <i>Sanat</i> ' Elindekini misafir ile Yerse cömertliktir.
Öz tonun cılañaçqa Capsa - marttik	Kendi elbisesiyle, çıplağı giydirse cömerttir.
Cakırğa atın tüşüp, Berse – marttik	Fakire atını, verirse cömerttir. Barpı Alıkulov ' <i>Marttik</i> ' şiirinden

“Elini boynuna asıp bağlama (cimri olma), hem de onu büsbütün açıp saçma (israf etme); aksi halde kınanmış olursun ve eli boş, açıkta kalırsın” (İsra, 29). “Yoksulu doyurmaya önyak olmaz” (Maun, 3). “Birbirinizi yoksulu yedirmeye teşvik etmiyorsunuz” (Fecr, 18). “O müttakiler ki görünmeyen âleme (gayba) inanırlar. Namazlarını tam dikkatle îfâ ederler. Kendilerine ihsân ettiğimiz nîmetlerden infak ederler” (Bakara, 3).

Yunus Emre'nin dizelerinde geçen ‘eli bağlı olma’ ifadesi, ayetteki (İsra, 29) anlama uygun düşmektedir. Togolok Moldo ise cömert kişinin, makamı ne olursa olsun cimriden iyi olacağını, cimrinin ise, vekil bile olsa, iyi bir insan olamayacağını ifade etmiştir. Nitekim, ayette (Bakara, 3), Togolok Moldo'nun dizelerindeki ‘cömert’ kişi, ‘müttaki’, yani ‘doğru yolda olan kişi’ olarak, tercih edilen, ideal insan tipi olarak geçmektedir.

Barpı'nın yukarıdaki dizelerinde de ‘fakire yardım etme’ ve ‘misafire ikram’ hususları dile getirilmektedir. Türk kültürünün ve özelde Kırgız

kültürünün önemli bir parçası olan misafire ikram hususu, şiirde özellikle vurgulanmış ve ‘fakire yardım etme’ nasihati de ayetlerdeki (Maun, 3 / Fecr, 18) anlama uygun düşmüştür.

Dedikodu-iftira ve doğruluk, 439-562. Beyitler (Akt. Boz 2012: 25-28)

saña ço didüğüm gaybetdür ü k^an Sana bırak dediğim; dedikodu ve kindir.
bu iki düşmeni dost şanma misk^an Bu iki düşmanı dost sanma miskin kişi.

Bu dizeler, Barpı Alıkuuluu’nun Uşakçı (dedikoducu) şiirindeki öğüt verici sözleri örtüşmektedir (1995: 80).

<i>Dosun dosu menen</i>	Dostu, dostuyla
<i>Şilat karşı</i>	karşı karşıya getirir.
<i>Uşakıtın uuday tilin</i>	Dedikodunun zehirli dilini
<i>Bilgen cakşı</i>	Bilen iyidir.
<i>Can tartıp uşakçığa</i>	Dedikoducuya meyledip,
<i>Caşın barba</i>	yakınlaşma!
<i>Kabılıp kapkanına</i>	Kapanına kapılıp,
<i>Kara öpkönün,</i>	hastalığına yakalanmaktan,
<i>ÖzüñdÜ özüñ kordop</i>	Kendi kendini küçülterek, hakir gördürerek,
<i>Örtkö salba!</i>	Ateşe atma!

Yunus’un dizelerinde ‘gıybet’ ve ‘kin’, dost sanılmayacak, düşman görülecek huylardır. Nitekim Kur’an’da gıybet (Hucurat,12) “ölmüş kardeşin etini yeme”ye eş tutulabilecek kadar “tiksindirici” bir davranış olarak gösterilmektedir. Gıybetin sebeplerinden biri olan “kin” duymak ise “Bir de onlardan sonra gelenler, derler ki: Rabbimiz, bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla ve kalplerimizde iman edenlere karşı bir kin bırakma. Rabbimiz, gerçekten sen, çok şefkatlisin, çok esirgeyicisin” (Haşr, 10) ayetinde buyurulduğu gibi iman edenlere karşı güdülmesi yasaklanmış bir fiil olarak karşımıza çıkar. Barpı’ya göre ise gıybet, iki dostu birbirine düşüren, ‘zehirli dili’ olan bir tür ‘hastalık’tır. İnsanoğlu bu ‘hastalığa’ yakalanmadan yaşayıp kendini ‘ateşe atmamalı’dır.

Sonuç

Kırgız edebiyatında nasihat türünün ilk örnekleri, bu türün öncü ismi olan Toktogul Satılğanov ile görülmeye başlar. Onun, Yunus Emre’de olduğu

gibi, Nasıyat adında bir kitabı bulunmaktadır. Çarlık dönemi Kırgız şairi olan Toktogul'un öğrencileri Togolok Moldo ve Barpı Alıkululu'nun ve Arstanbek Buylaşuulu gibi halk şairlerinin şiirlerinde de bu türün örneklerine rastlanmaktadır. Yunus Emre'nin Rislatü'n Nushiyyesi ile mukayese edildiğinde, Kırgız edebiyatının, yukarıda isimlerin geçen bu üç şairinin, muhteva bakımından Rislatü'n Nushiyye'deki konularla örtüşen çok sayıda şiirinin olduğu görülmüştür.

İslamiyet'i tam olarak benimsemeleri 17. yüzyıla kadar uzayan Kırgız Türklerinin edebiyatındaki tasavvufî unsurların varlığı, 19. ve 20. yüzyıllarda yazılmış nasihat türü şiirlerde temayüz etmektedir. Yukarıdaki karşılaştırmaları değerlendirdiğimizde, Türk edebiyatındaki nasihat türünün, Anadolu'da ya da Orta Asya'nın Çin sınırında da olsa değişmediği ve temelini İslam-Türk kültür ve medeniyetinin değer yargılarının oluşturduğu görülmektedir.

Kaynaklar

- Alıkulov, Barpı (1995). ıgarmalar-I.Tom (Eserler-I.Cilt). *Kırgız Ensiklopediyası Başkı Redaksiyası* (Kırgız Ansiklopedisi Redaksiyonu), Bişkek.
- Boz, Erdoğan (2012). *Yunus Emre Risaletü'n Nushiyye Öğüt Kitabı, Fatih Nüshası*. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- E-kitap(a). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/13482,arstanbekbuyulasuulupdf.pdf?0>
[Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2014.]
- E-kitap(b).<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/13492,toktogulsatilganovpdf.pdf?0>.
[Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2014.]
- Moldo, Togolok 1970). *ıgarmalarının Eki Tomduk Cıynagı (Eserlerinin iki ciltlik toplamı)*. Cilt-I. S. 112. Frunze (Bişkek): Kırgız CCCP İlimler Akademiyası (Kırgız Sovyet İlimler Akedemisi Yayınları).
- Kur'an-ı Kerim*. (Lokman 18, Sebe, 36, 'Ali İmran 134, Mü'min 10, İsra 29, Maun 3, Fecr 18, Bakara 3, Hucurat 12, Haşır 10).

Yunus Emrenin Risaletü'n Nushiyyesi ve Kırgız Edebiyatında Nasihat Türü Örnekleri

Cüneyt AKIN

Özet

Türk Dünyasının edebiyat gelenekleri karşılaştırıldığında kronolojik olarak çok sayıda benzerliklere rastlanacaktır. En eski Türk edebiyatından bugüne, aynı zaman dilimleri içinde çeşitli coğrafyalarda ve bazen farklı din ve hayat tarzları benimseyerek yaşayagelen Türk toplulukları, çok sayıda ortak edebî geleneği de muhafaza ederek günümüze taşımışlardır. Bunlardan biri de, Göktürk kitabelerinden itibaren İslam öncesi ilk örneklerine rastladığımız, Kutadgu Bilig'de İslamî dönemin ilk örneğini olmak üzere, Yunus Emre'nin Risalet-ün Nushiyyesinde ise Anadolu'daki şeklini gördüğümüz ve sonrasında sayısız şairin şiirlerinin amacı haline gelmiş ve yirmi birinci asırda Mehmet Akif'te izlerine şahit olduğumuz, 'nasihat' geleneğidir. Yazılı kaynaklarını özellikle İslamiyet sonrası dönemde daha kesintisiz takip edebildiğimiz Türk edebiyatının Anadolu sahasında 'nasihat' türü, tasavvufi bağlamda ilk olarak Yunus Emre'nin şiirlerinde karşımıza çıkar. Yunus'un baştan sona 'nasihat' türünde yazdığı 'Risalet-ün Nushiyye (Nasihat mektupları)' adlı bir kitabı bunun örneğidir. Yunus Emre eserini, giriş bölümü hariç, beş bölümde işlemiştir: Çalışmada, bu beş bölüm esas alınarak, Kırgız edebiyatındaki 'nasihat' içeren şiirler, üç büyük halk şairinin (Toktogul Satılganuulu, Togolok Moldo, Barpi Alıkulov) şiirleri temelinde mukayese edilecektir. Yunus Emre'nin Risaletü'n Nushiyyesi ile mukayese edildiğinde, Kırgız edebiyatının, yukarıda isimlerin geçen bu üç şairinin, muhteva bakımından Risaletü'n Nushiyye'deki konularla örtüşen çok sayıda şiirlerinin olduğu görülmüştür. İslamiyet'i tam olarak benimsemeleri 17. yüzyıla kadar uzayan Kırgız Türklerinin edebiyatındaki tasavvufî unsurların varlığı, 19. ve 20. yüzyıllarda yazılmış 'nasihat' türü şiirlerde temayüz etmektedir. Türk edebiyatındaki nasihat türünün, Anadolu'da ya da Orta Asya'nın Çin sınırında da olsa değişmediği ve temelini İslam-Türk kültür ve medeniyetinin değer yargılarının oluşturduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Risalet-ün Nushiyye, Nasihat, Kırgız, Edebiyat, Yunus Emre

Yunus Emre's Work «Risaletü'n Nushiyye» And Examples Of Type Advice On Kyrgyz Literature

Cüneyt AKIN

Abstract

When literature traditions of the Turkic world are compared, many similarities exist chronologically. Starting from the oldest Turkish literature up until now, the Turkish societies, who have sometimes adopted different religions and lifestyles in various times and geographical areas, have preserved many common literature traditions. One of them is the tradition of 'advice'. The Göktürk inscriptions displayed the first example of advice in the pre-Islamic era. The first example of it in Islamic was in Kutadgu Bilig. Risalet-ün Nushiyye by Yunus Emre offered it in Anatolia, after which many poets made 'advice' the

purpose of their poetry. Mehmet Akif Ersoy had some traces of it in the twentieth century. The written sources of Turkish literature could be traced more continually, especially after Islam: in a Sufi context, the ‘counsel’ style was first seen in Yunus Emre in Anatolia. His book ‘Risalet-ün Nushiyye (Advice letters)’ is an example of it. Except the introduction, the book has five chapters. The present work attempted to compare those five chapters with the advice-offering poetry of the three big folk poets Toktogul Satyrganuulu, Togolok Moldo, and Barpy Alykulov. Fully embrace Islam until the 17th century, extending the mystical elements of the Kyrgyz Turks existence of literature, written in the 19th and 20th centuries ‘advice’ type is distinguished in poetry. Advice in Turkish literature of its kind in Anatolia or the Chinese border in Central Asia has not changed, though, and the foundation of Islam and Turkish culture and civilization have been found to create value judgments.

Keywords: Risalet-ün Nushiyye, Counsel, Kyrgyz, Literature, Yunus Emre

Değerlendirme

Varşova'da Dzenlenen III. Uluslararası Türkoloji Kongresi Ardından

Ahmet KOÇAK*

İki yılda bir gerçekleştirilen ve ilki “Dünya Türkolojileri İçin Türk Edebiyatı Nasıl Yazılmalıdır” 22-23 Haziran 2010, ikincisi ise “Çağdaş Türkoloji'nin Başarı ve Zaafları” genel başlığı altında 12-14 Eylül 2012 yılında gerçekleştirilen Uluslararası Türkoloji Kongresi'nin üçüncüsü, daha öncekilerde olduğu gibi, bu yıl da Varşova'da gerçekleştirildi. Varşova Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi Türkoloji ve Orta Asya Halkları Bölümü ile Yunus Emre Enstitüsü Varşova Türk Kültür Merkezinin ortaklaşa düzenlediği bu yılki kongre, “Polonya-Türkiye İlişkilerininin 600. Yılı - Türkoloji Araştırmalarının Dünü, Bugünü ve Yarını” ana başlığını taşıyor.

25-27 Haziran 2014 tarihleri arasında Varşova Üniversitesinde gerçekleştirilen III. Uluslararası Türkoloji Kongresine Polonya ve Türkiye'nin yanı sıra Almanya, Rusya, Ukrayna, Gürcistan, Azerbaycan, Kazakistan gibi çeşitli ülkelerden seksenden fazla bilim insanı katılmıştır.

Açılışında Türkiye Cumhuriyeti Polonya Büyükelçisi Prof. Dr. Yusuf Ziya Özcan, Ardahan Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Ramazan Korkmaz, Yunus Emre Enstitüsü Türkoloji Projesi Koordinatörü Doç. Dr. Mustafa Balcı, Bilkent Üniversitesinden Prof. Dr. Sait Talat Halman, Jagiellon Üniversitesi Şarkiyat

---

* Öğretim Görevlisi Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/ Türkiye, kocakahmet70@hotmail.com

Enstitüsü, Türkoloji Bölümü Başkanı Prof. Ewa Siemienieć-Gołaś, Adam Mickiewicz Üniversitesi Çağdaş Dil ve Edebiyat Fakültesi Asya Dilleri Bölümü Türk, Moğol ve Kore Dilleri Anabilim Dalı Başkanı Prof. Henryk Jankowski gibi isimlerin de yer aldığı kongrede, Sefirler, Seyyahlar, Misafirler, Dil Araştırmaları, Tarih – Diplomatik İlişkileri, Folklor, Geleneksel Kültür, Çeviri - Dil, Metodoloji, Sorunları, Edebiyat Teorisi, Şiir, Eğitim Tarihi, Çağdaş Edebiyat, Türk Dünyası Edebiyatı, Eğitim – Yabancı Dil Olarak Türkçe, Dil ve Dilbilim gibi ana başlıkların yer aldığı on dokuz oturumda gerçekleşmiş; Tarih ve Siyaset, Dil ve Edebiyat, Geleneksel ve Modern Türk Kültürü, Toplumsal Sorunlar, Güzel Sanatlar, Ekonomik Sorunların Türk Kültürüne Etkisi, Türkoloji Alanında Eğitim ve Bilimsel Çalışmaların Durumu, Türkoloji Alanındaki Bilimsel Çalışmaların Uluslararası Organizasyonu ve Finansmanı gibi disiplinler arası çalışmalarla Türkoloji'nin farklı yönleri üzerinde durulmuştur.

Dil ve Edebiyat Araştırmaları

Yayın İlkeleri

Dil ve Edebiyat Araştırmaları, dil ve edebiyat alanında yapılan akademik çalışmaların yayımlandığı hakemli bir dergidir. Makalelerin yayımlanabilmesi için, daha önce başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce başka bir yerde yayımlanmış yazılara dergimizde kesinlikle yer verilmemektedir. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, ancak basılmamış olması halinde ve bu durumun açıkça belirtilmesi şartıyla kabul edilebilir.

Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi Kış/Ocak ve Yaz /Ağustos olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Her yıl derginin bir önceki yıllık dizini hazırlanır ve Kış/Ocak sayısında yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurt içi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulu tarafından incelenir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçüttür. Değerlendirme için uygun bulunan yazılar, ilgili alanda iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğer olumsuz olduğu takdirde yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek son kararı verebilir. Yayımlanma aşamasına gelmiş, anılan süreçlerden geçmiş olan yazılarda hakem raporları olumlu olsa bile, dil ve üslup problemleri, kompozisyon bütünlüğündeki zayıflıklar, konu birliğindeki kopukluklar veya akademik etiğe uymayan talep ve davranışların farkedilmesi durumunda ilgili yazılar Yayın Kurulunun

kararıyla yayın sırasından çıkarılır. Yazarlar, katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez. Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı Türkiye Dil ve Edebiyat Derneği'ne devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazım Dili

Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi'nin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde yabancı dilde ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir.

Yazıların Gönderilmesi

Yazım ilkelerine göre hazırlanmış çalışmalarınızı ded.arastirmalari@gmail.com mail adresine gönderebilirsiniz. Yazılar, derginin yayım tarihinden en az 30 gün önce gönderilmelidir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1. Başlık: Başlık yalnızca ilk harfleri büyük olacak şekilde 14 punto büyüklüğünde ve **koyu** harflerle yazılmalıdır. Başlıkta en fazla 10 kelime yer almalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı **koyu**, adresler ise normal ve eğik karakterde harflerle yazılmalı; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), haberleşme ve e-posta adres(ler)i im işaretiyle birlikte dipnotta açıkça belirtilmelidir.

3. Özet : Makalenin sonunda, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 150, en fazla 300 kelimeden oluşan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Makalenin başlığı her iki özetinde belirtilmeli özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özetlerin altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

4. Ana Metin : A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, MS Word programında, *Times New Roman* veya benzeri bir yazı karakteri ile, 12 punto, 1.5 satır

aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm . boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmamalıdır. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti+eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.

5. Bölüm Başlıkları: Makalede, bütün başlıklar yalnızca ilk harfleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) 12 punto ve koyu karakterde; ara başlıklar 11 punto ve koyu karakterde, alt başlıklar ise 10,5 punto ve koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konularak aynı satırdan devam edilmelidir.

6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmeli. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır.

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

8. Dipnot ve Kaynakça: Alıntılar tırnak içinde verilmeli; 140 kelimedenden az alıntılar satır arasında, daha uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1,5 satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır. Dipnot ve Kaynakça APA sisteminin genel kurallarına dikkat edilmelidir.

Yazışma Adresi

Türkiye Dil ve Edebiyat Derneği Feshane Cad. Nu : 3
34050 Eyüp / İSTANBUL
Tel : 90 212 581 69 12
Faks : 90 212 581 12 54
www.tded.org.tr

